

Terres del Lluçanès

Carlos Escibano

Esborrany - Versió 0.1 – 22-10-2024

1 Precedents

Les terres del Lluçanès són cultivades des del neolític i des d'aquells moments es coneixen uns pocs punts on emergeixen restes materials d'algunes construccions que servien a aquestes activitats en diversos moments, gràcies a les excavacions i troballes casuals. Parlar del territori en conjunt, abordar qüestions com l'organització de les fortaleses i els poblaments, la divisió de la propietat de la terra, els territoris civils o eclesiàstics, la xarxa de camins, però, són tasques que no es poden assumir fins a la conquesta del terme pels carolingis, a finals del segle VIII, encara que farem una breu referència a la realitat que troben aquests, de la que hi ha algunes informacions, molt reduïdes en tot cas.

1.1 Restes visigodes

Hi ha restes significatives de l'ocupació romana al Lluçanès i també indicis del fet que el Lluçanès va continuar ocupat a l'època visigòtica i eren al terme a aquest darrer període centres rurals que vertebraven el territori. No comptem amb excavacions o informació documental al Lluçanès d'aquest període que ens permetin avançar per aquest camí, i, en conseqüència, ara per ara la nostra visió és molt reduïda.

Que, sense minimitzar l'impacte dels nousvinguts en la repoblació, en tot cas l'arribada dels carolingis és en realitat d'alguna manera una continuïtat de l'hàbitat anterior i va tenir en compte realitats existents ho manifesten els conqueridors mateixos: les dotalies de Santa Maria de Merlès i de Santa Maria de Lluçà, el 893 i 905 respectivament, parlen clarament de *restitutio*, restauració de situacions existents als temps visigòtics i conegudes aleshores, volent oblidar la dominació musulmana.

No sembla una mera declaració. La gran majoria de les esglésies del terme que coneixem a l'edat mitjana corresponen a advocacions típiques de l'antiguitat tardana o visigòtica: *Santa Maria* (Lluçà, Merlès, Olost, Alpens, la Torre d'Oristà, els Munts, Pinós), *Santa Creu* (de Jutglar), *Sant Pere* (Perafita, Salselles, Sora, Serrallonga, Torroella, del Pla), *Sant Pau* (Pinós), *Sant Joan* (Oristà), *Sant Andreu* (Oristà, Llanars, Relat), *Sant Bartomeu* (del Grau), *Sant Cristòfol* (Oristà, Borrassers), *Santa Eulàlia* (Pardines, Puig-oriol), *Santa Eugènia* (de Relat), *Sant Feliu* (Sasserra), *Sant Vicenç* (Prats, castell de Lluçà) o *Sant Agustí* (de Lluçanès). Altres advocacions de sants de la Gàl·lia antiga es tenen per introduïdes pels carolingis, com Sant Julià (de la Cirera), Sant Boi (de Lluçanès), Sant Martí (de Merlès), Sant Nazari (Oristà) o Sant Genís (el Pi)¹.

El fet pot ser indicador de manteniment de cultes a llocs preexistents, de record de vells temples o de l'adopció en la repoblació d'advocacions tradicionals a les noves esglésies; aquesta darrera opció sembla la més probable a la majoria dels casos, perquè no esperem una xarxa de temples tan plena a època visigòtica.

Un problema addicional de la hipòtesi de la continuïtat dels temples és que les primeres esglésies conegudes són dins de les fortaleses, i no som segurs que es pugui parlar de manteniment d'aquests temples sota el domini musulmà. A més, només són conegudes les advocacions a Relat (Sant Andreu), Lluçà (Sant Vicenç) i Oristà (Sant Cristòfol, Sant Joan); algunes de les esglésies que

1 La majoria han estat identificats per [BOLÒS 2001](#), 39.

coneixem són probablement *modernes*, construïdes a *barris* fora de les fortaleses al segle X mentre existien dins d'aquestes altres esglésies antigues que van conviure un temps amb les noves i després es van perdre. Si el model era el més usual, com suposem, no sempre les esglésies de la relació anterior es poden vincular amb les esglésies existents al segle IX.

El text de la dotalia de Lluçà apunta, però, a la *restauració* d'una església desapareguda que presumiblement havia estat a un altre lloc, atès que la nova es construeix en mig de les cases del nucli urbà, va necessitar espai al seu costat i el mateix promotor, el prevere Vininzà, és identificat com el constructor (*edificator*). La referència podria ser retòrica, encara que és més probable que sigui real; sembla que parlem de població no musulmana romanent al lloc que ha mantingut la memòria d'una vella església de la rodalia, de continuïtat; el que resta conèixer és el grau.

Bolòs proposa que els llocs de Santa Creu de Joglar, Vilargonter, Cabanes (Oristà) i Prats de Lluçanès existiren com a llocs de poblament al llarg de tota l'alta edat mitjana, per la identificació d'espais de conreu tardoantics fossilitzats al territori². Són restos molt reduïts, però, i la hipòtesi necessita més evidències.

Una construcció existent aleshores podria ser el [poblat fortificat de Sant Feliu Sasserra](#), si es confirma que és d'aquells anys la necròpolis situada al *Serrat de les Forques*, a uns 150 metres a l'est del lloc on era la torre, la *guardiola*, l'indret on és avui la [glorieta Vilaclara](#).

Es conserven tres tombes de lloses que afluïren a un tall del terreny a aquest indret³; a falta d'excavacions que permetin dates segures, sembla que existia al costat de la *torre* un poblament tardoantic o visigòtic; aquella a la baixa edat mitjana era només una construcció petita, la *guardiola*, encara que el terreny ocupat per la fortificació o hàbitat fortificat anterior era més gran que el *puig* de la torre, i devia ser un *castrum* dels primers moments, parcialment abandonat posteriorment. Podria ser un poblament existent a l'arribada dels carolingis.

La hipòtesi necessita una excavació, perquè sembla que el camí que anava a mitjan segle X prop de l'església de Sant Feliu cap a la Torre d'Oristà [seguia els cursos d'aigua](#), el que suggereix que la ruta i el nucli de Sant Feliu no eren romans, havien estat creats recentment. Podria ser el cas també del *castrum*, perquè l'únic camí conegut als segles XIV-XVI lligat a aquesta, el *camí de la Guardiola*, era un ramal del primer. En aquest cas podríem pensar en un assentament carolingi, sense hàbitat anterior.

Hi havia a la baixa edat mitjana poblament semitroglodític a Perafita, que podria ser de comunitats tardoantiques que tingueren continuïtat segles més tard. Es coneixen documentalment dos assentaments propers, ara per ara no localitzats, al [Roure](#) i segurament a les [valls de Mascarella](#), que degueren ser abandonats amb l'arribada de la pesta negra al segle XIV.

Un altre candidat per a un poblat fortificat del moment és el *puig de Pardines*, on al segle X devia ser la *guàrdia* de Pardines⁴. El topònim indica segurament un despoblat⁵, el que, atesa la ubicació a un lloc elevat, i el seu destí posterior, podria indicar també un poblament tardoantic o visigòtic.

2 [BOLÒS 2001](#), 51; [BOLÒS 2006](#), 14.

3 Segons indica l'[inventari del Patrimoni Arqueològic i Paleontològic de Catalunya](#).

4 [JUNYENT 1980](#), 357.

5 [COROMINES 1994](#), VI, 161-162.

Hi ha restes d'un poblament a la vora de l'actual camí principal d'accés, a sobre del pedró de Pardines. L'indret no ha estat excavat i no sabem si es tracta de l'antiga *vila* de Pardines, coneguda des dels carolingis i existent fins al segle XIV, o de l'hàbitat al qual fa referència el topònim, en ruïnes al moment de la reconquesta.

Un altre candidat per hàbitat fortificat del moment és el *castrum* d'Oristà, a l'[ermita de Sant Sebastià](#), on hi ha restes ibèriques i romans. El poblament podria haver tingut continuïtat fins la conquesta carolíngia.

També podria ser un poblament tardoantic el lloc anomenat *Civitatlia* citat el 963⁶. L'emplaçament és desconegut, prop de la riera de Sorreigs, previsiblement cap a [Vilaseca](#), a Sant Bartomeu del Grau.

Arran d'alguns assentaments europeus coneguts, Plans assenyala com possibles hàbitats fortificats del període un grup de topònims equivalents a *llocs de bones vistes*, anomenats *Miralles* o *Miranda*, dels quals es coneixen alguns al Lluçanès⁷, que podrien correspondre a poblaments tardoantics en alçada. Si aquesta mena de topònims és indicació d'hàbitats, hauríem d'afegir d'altres equivalents, com el *Puig Bonic* de Sant Feliu. De moment no tenim ni documentació ni proves arqueològiques que justifiquin aquesta adscripció.

Les úniques referències documentals a realitats visigòtiques que tenim al Lluçanès són ambigües i controvertides, a excepció de la menció a la vella església de Lluçà a la que hem fet referència, i al territori del castell de Merlès.

La dotàlia de l'església de Santa Maria de Merlès el 893 parla de la vall de Merlès en termes de restauració, que es dota d'un territori que era el que havia tingut el castell en temps antics⁸. La cita dels *temps antics* es podria referir també abans dels musulmans, a l'època visigòtica i dona a entendre que el territori de la nova parròquia havia existit en aquells anys, potser el d'un poblament tardoantic situat al castell actual.

Segurament hem d'afegir el castell de Lluçà a la llista d'elements preexistents. Sembla que el lloc era habitat en època ibèrica i romana, atesos els restos localitzats en prospeccions al lloc, encara que no sabem si el poblament va tenir continuïtat. El castell de Lluçà tenia una capella, la de Sant Vicenç, anomenada *basílica* el 1006⁹, l'antecedent presumiblement de l'edifici conservat actualment. L'estructura de castell amb església aconsellen incloure el lloc com candidat d'una estructura existent a època visigòtica. En tot cas era en ús als primers moments de la conquesta, com centre d'un *pagus*, el de Lluçà.

La resta dels *castri* coneguts al Lluçanès són candidats també a ser poblaments existents a l'arribada dels carolingis, i, presumiblement, en conseqüència, tardoantics o visigòtics. Parlem almenys dels de Sant Boi, Olost, Serradellops i Carauill. A mesura que es vagin coneixent la ubicació, les prospeccions i intervencions arqueològiques anirem omplint els buits.

6 [JUNYENT 1980](#), 296.

7 [PLANS 2011](#), 404.

8 *cum ipso castro Merlense, sicut antiquis temporibus fuit constitutum*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

9 *per hunc locum veneracionis Sancti Vincencii martiris, cuius baselica sita est in commitatu Ausona iuxta castrum Lucano*: [ORDEIG 2000](#), núm. 693.

1.2 Hàbitats i fortificacions musulmanes

La qüestió de la presència musulmana al Lluçanès és limitada per la pràctica absència de dades arqueològiques o documentals i l'única font disponible ara per ara és la toponímia.

Els moments de la conquesta musulmana d'aquesta zona no són coneguts amb precisió, atès que les nostres fonts són tardanes. Aquestes la situen al 717-718¹⁰, mentre que investigacions recents creuen que succeeix entre els anys 719 i 726¹¹.

L'impacte d'aquella conquesta no seria pas tan important com afirma una crònica carolíngia, assegurant que al temps de l'ocupació franca, al 797, Casserres, Vic i els castells veïns eren destruïts¹²; als *castells veïns* haurien de ser inclosos els del Lluçanès, és de suposar. Les proves arqueològiques la qualifiquen d'exagerada¹³. Al contrari, sembla que la ciutat de la seu osonenca tenia als temps musulmans una gran vitalitat¹⁴.

Les informacions que arriben del Lluçanès tampoc abonen l'afirmació del cronista. De fet, a partir de la toponímia intuïm que es van crear nuclis de població musulmana nous o bé es van rehabilitar antics, ocupats alhora.

Tenim referència d'un, lligat a una torre, el que segurament devia ser un poblament d'alguna manera fortificat; ha de ser segurament prop del mas Viladecans, de Sant Boi del Lluçanès, on convergeixen avui tres topònims, el *serrat de Massarra*¹⁵, la *Talaia*¹⁶ i la *Cirera*¹⁷, que apunten a aquesta hipòtesi. Al segle XI existia al lloc el *vilar de Mussarra*, que és descrit a 1041 com un poblament, amb carrers, cases i horts¹⁸; la *Cirera* de Sant Boi era al segle XIII una posició fortificada, segurament una *torre*, segons es desprèn del fet que la casa era el solar dels cavallers que eren els castlans del castell del lloc¹⁹. Ens consta al segle XII²⁰.

Hi havia a Santa Maria de Merlès un territori que ha deixat empremta en tres topònims propers recents: [pla del Palau](#), [Palau del Roc](#) i [can Palau](#); tots són a la riba oest de la riera. Els dos primers són al nord de la població, mentre que l'últim és al costat oest del castell, molt a prop del centre actual del municipi. Aquesta darrera construcció és la coneguda a l'edat moderna com *mas Palau*, una explotació sorgida a les terres de l'antic *mas Palau Vell*, actualment desaparegut, que es devia situar entre el [castell](#) i [Pallarès](#)²¹; la distància entre els dos grups és d'uns dos kilòmetres, el que ens informa que el terreny referenciat pels topònims com a mínim tenia aquesta extensió i dificulta trobar el solar on era la construcció que dona nom a la finca. Part dels terrenys eren al segle XVI de

10 [ABADAL 1986](#), 10.

11 [GIBERT 2013](#), 172.

12 És la *Vita Ludovici imperatoris* qui atribueix a Lluís d'Aquitània la restauració dels llocs: *Nam civitatem Ausonam, castrum Cardona, Castaserram et reliqua oppida olim deserta munivit et habitati fecit, et Burrello comiti cum congruis auxiliis tuenda commisit* ([TREMP 1995](#), 306 i 308).

13 [GIBERT 2011](#), 191-202

14 [GIBERT 2013](#), 165.

15 WGS84 42.0524N, 2.1579E.

16 *Torrent de la talaia*: WGS84 42.0483N, 2.1545E.

17 WGS84 42.0487N, 2.1520E.

18 [ORDEIG 2000](#), núm. 1005; no sembla ser el mateix Viladecans, que coneixem per un document del mateix any (ib, núm. 1010).

19 Ens consta a l'homenatge fet al bisbe pel castell de Sant Boi a 1291: ABEV, AEV, 13/25.3

20 ABEV, ACV, 6, núm. 1724.

21 Ens consta l'arrendament d'aquest mas a 1540: ABEV, Parroquials, Santa Eulalia de Pardines, R4, 28-29.

domini del monestir de Ripoll²², encara que altres eren del castell²³; tot apunta al fet que tots havien estat del castell en moments anteriors, el que avalaria el caràcter públic de les terres.

El topònim *palau* ha estat identificat com d'origen àrab i referit a una almunia fiscal, finca de patrimoni públic als temps musulmans²⁴; és estès per tot al-Àndalus i és comú tant a la Catalunya Vella com a Septimània²⁵. Aquests *palatia* són lligades al percentatge de terres reservat a l'estat al repartiment del botí de la conquesta, un cinquè²⁶; parlem, en conseqüència, d'un assentament rural musulmà, que podria ser fins i tot una *vila* anterior renovada²⁷.

Pel que fa als assentaments mateixos, sembla que hi són situats a vies de comunicació, lligats a un edifici també utilitzat per a l'abastiment de l'exèrcit.

El camí carolingi que travessava el lloc era l'anomenat [de Santa Maria](#), que discorria per la riba oest i passava al costat del nucli de Merlès on era aquesta església. Si existia a època musulmana, la construcció que administrava la finca devia ser al seu costat. El lloc que sembla més adient és l'actual església de Santa Maria de Merlès i les terres immediates, atès que devia ser el solar del nucli urbà de Merlès, amb el seu edifici principal (*domus*) i les cases del nucli (*cases*) esmentats a la dotalia de Santa Maria el 893.

Hi ha diversos llocs alternatius; els topònims del nord de la població són llocs elevats, adients també si suposem una certa fortificació a la construcció; són també a la riba oest i prop de la riera, i, en conseqüència, segurament, del camí carolingi.

Els altres topònims són menys probables: el desaparegut mas *Palau Vell* era també a la riba oest. Prop de *can Palau*, a l'ombra del castell és el [Castellot](#), petita fortalesa situada al costat de la riera de Merlès, encara que és a la riba est.

Sabem d'un altre *palau* al Lluçanès. És [Pelaroger](#), l'antic *Palaurotger* o *palatio Rotger*, al nord d'Olost. Ens consta el propietari a 1289²⁸.

Altres topònims, com el *Collet del Cementiri dels Moros* a Olost, el *serrat dels Moros*, a Oristà²⁹, o el *serrat del Moro*, a Perafita³⁰, són més controvertits i segurament són poblaments de l'antiguitat o la prehistòria. De fet, al primer han estat observats restes ibèriques i romanes³¹.

Hi ha indicis, en conseqüència, del fet que va existir una ocupació i repartiment del terme pels conqueridors musulmans i que hi hauria continuïtat a les explotacions agràries. Després de la caiguda de Narbona, al 759³², encara és menys probable que el terme fos completament lliure de

22 El domini del mas *Palau Vell* era de Ripoll, segons indica l'arrendament de 1540 citat.

23 Les terres a l'oest de Palau del Roc, del mas Mardoneres, eren del domini del castell a 1604: ACA, Notariales, Manresa, 284, 77.

24 [MARTI 1999](#).

25 [GIBERT 2013](#).

26 [MARTI 2005](#), 297.

27 Alguns llocs excavats sembla que podrien ser antigues viles, reorganitzades a època musulmana: [FOLCH 2013](#), 154.

28 ABEV, ACV, 8/7, núm. 97.

29 WGS84 41.9561N, 2.1197E.

30 WGS84 42.0316N, 2.1106E.

31 [GARCIA 2010](#), 686.

32 [ABADAL 1986](#), 31-32.

musulmans ni que hi hagués un abandonament de les fortificacions; de fet podríem esperar el reforçament de les posicions defensives.

El topònim *cirera* es relaciona amb el terme andalusí *hiràza* (*lloc de guàrdia*) o més segurament amb *siràja* (*lloc on es fa foc*)³³, aquest segurament indicatiu de *far*, torre de senyals molt utilitzada pels musulmans del moment³⁴.

Hi ha més *cireres* al Lluçanès³⁵, a més de la de Sant Boi. Dues apareixen donant nom a *viles* als documents carolingis: la *vila Ceresa*, a la riba oest de la riera de Merlès, citada el 893³⁶ i 997³⁷, i la *vila Cirera*, actual [castell de la Cirera](#), situat al sud de Sant Feliu, que és esmentada el 952³⁸; una, a Alpens, consta a documentació posterior; dues es coneixen per la toponímia actual als termes de Sant Feliu i Oristà³⁹; hi ha també actualment una *Can Cidera* a Sobremunt⁴⁰. El problema de la toponímia actual, però, és la precarietat de les dades: també hi ha un *Cal Cirera* a Oristà, al periurbà de Sant Feliu, part d'un grup de cases de l'edat moderna creades on al segle XVI era la *casa de la Gafa*, que dona nom al carrer, *el Gafarró*; sembla un apel·latiu molt recent, lligat al cognom d'un propietari.

El terme *cirera* és sinònim de *guàrdia*, i sembla que podem esperar que moltes *guàrdies* o *guardioles* tinguin les seues origines als temps de domini musulmà⁴¹.

Un altre terme d'origen andalusí referit a edificacions defensives és el de *talaia*. Hi ha algunes *talaies* al Lluçanès, a més de l'esmentada a Sant Boi: a Sant Feliu⁴², Puig-oriol⁴³, Sora⁴⁴ i Sant Bartomeu del Grau⁴⁵. Són difícils d'assignar a uns moments determinats, a falta de referències documentals o restes arqueològiques; el més probable és que siguin part dels sistemes dependents dels castells de la reconquesta, encara que no es pot descartar que fossin *cireres* musulmanes.

Aquests topònims podrien tenir relació amb torres musulmanes de diversos moments. El més natural seria la defensa de la frontera nord d'al-Àndalus a la segona meitat del segle VIII, després de la pèrdua dels territoris visigòtics al nord dels Pirineus.

No podem descartar que almenys algunes d'aquestes *cireres* en realitat fossin assentaments andalusins amb una torre, com sembla succeir al *vilar* de Mussarra a Sant Boi; aquesta hipòtesi seria rellevant a les esmentades *Cirera* de Sant Feliu i la *Ceresa* de Santa Maria de Merlès, totes dues donant nom a *viles* carolíngies i les *cireres* del nord i est del Lluçanès, les d'Alpens i Sobremunt. Un altre candidat seria l'actual Puig-oriol, on se situa a prop un topònim relacionat, també d'origen andalusí, una *talaia*. No és l'antic nucli, però, que es devia situar al costat de l'església vella, a uns centenars de metres de la vila actual.

33 [BALAÑÀ 2002](#), 8.

34 [MARTÍ 2007](#), 36 ss.

35 Plans (2011, 406) enumera algunes.

36 *ipsa villa que dicitur illa Ceresa*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

37 *villa Cireisa*: [BAGES 2019](#), núm. 861.

38 *de parte orientis in ipso villa que vocant Ciresa*: [JUNYENT 1980](#), 230.

39 Camps de la Cirera: ; 41.9470N, 1.974E; collet de la Cirera: 41.9718N, 2.0483E; les referències són de WGS84. El primer és a Pedrós, al castell d'Oristà per aquelles dates. El segon és més a l'est, també del castell d'Oristà.

40 WGS84 42.0347N, 2.1645E.

41 [MARTÍ 2005](#), 300 ss.

42 WGS84 41.9456N, 1.9828E.

43 WGS84 42.0664N, 2.0721E.

44 WGS84 42.1102N, 2.1581E.

45 WGS84 41.9837N, 2.1722E.

Amb aquesta hipòtesi, la repoblació andalusina al Lluçanès seria realment àmplia i la xarxa de defensa important, el que resulta difícil d'admetre, ara per ara, davant de l'absència de troballes de monedes o ceràmiques andalusines i la reduïda toponímia musulmana. Hi ha moltes dubtes vers la utilització d'aquesta mena de fonts, però: hi ha sospites del fet que una bona part d'aquestes torres de nom andalusí són carolíngies.

La reconquesta del Lluçanès es pot situar a finals del segle VIII i potser va trigar dècades a quedar consolidada. Sembla segur que el terme serà castigat a la primera meitat del segle IX; que això signifiqués el retorn de l'hàbitat musulmà al Lluçanès, aquest en tot cas lligat a construccions militars, és bastant improbable, però.

2 Els territoris del Lluçanès

L'organització del Lluçanès carolingi

La informació del Lluçanès del primer segle després de la conquesta carolíngia és limitada, davant el reduït nombre de documents, prospeccions i excavacions. Pel que fa als diplomes, el problema, sobretot, és la natura del fons documental conservat, vinculat als grans centres eclesiàstics de l'entorn, que no existien abans de finals del segle IX.

Potser hi havia en aquesta centúria un hàbitat reduït al terme o va persistir una inestabilitat militar durant un temps; no ho sabem, i les informacions generals de l'entorn que podrien informar de la situació del Lluçanès són molt genèriques, retòriques o exagerades. Al segle X, però, ens consta al terme molt hàbitat dispers: es perfila una altra realitat, la de territoris poc estructurats més que despoblats. Els indicis que ens arriben, però, parlen del segle IX en termes d'un moment d'augment de la població i de l'arribada de repobladors i no sabem quant d'aquell hàbitat és producte d'aquest fenomen.

Sembla, en tot cas, que hi ha una tònica de continuïtat amb pocs canvis estructurals al segle X i les decisions d'organització del territori preses al primer segle de la conquesta van perdurar molt temps.

Malgrat que tenim una informació irregular dels territoris superiors al Lluçanès del segle IX, coneguem els trets fonamentals de l'organització del terme.

A aquest nivell sembla que hi havia un territori anomenat *pagus* (Lluçà), que potser avarca gran part del Lluçanès; no ens consta, però, que tingués alguna expressió real com territori militar, jurisdiccional o fiscal; fins i tot el vocable podria ser utilitzat per indicar genèricament el castell i les àrees d'influència dels Lluçà fora els límits castrals, que ja es detecten a mitjan segle X.

El Lluçanès carolingi era organitzat en grans demarcacions que depenien d'unes fortaleses anomenades *castells*, que albergaven poblacions. Les fonts existents són irregulars, però. Ara per ara, creiem que només hi havia tres a les primeres dècades del Lluçanès carolingi: els d'[Oristà](#), [Lluçà](#) i [Sant Boi](#). La situació no devia ser molt diferent al llarg de l'edat mitjana, malgrat que es torna més complexa de seguida. Sant Bartomeu del Grau era dins del castell de Gurb; Sora era dins del de Besora i Salselles i part d'Alpens van quedar sota la Guàrdia de Ripoll al segle X, encara que sembla que originàriament eren a territori del castell de Lluçà.

L'estructura d'aquests territoris és poc coneguda aquells segles, ara per ara. Sembla que el gran terme d'Oristà va acabar organitzat en *districtes*. No sabem el moment de la divisió: potser va ser cap a l'any 900; en tot cas estaven en marxa al temps del seu primer esment, el 957.

Eren cinc; un era sota el mateix castell, els altres depenien d'altres fortaleses, que no són qualificades a època carolíngia, encara que alguns sí que són reconegudes sovint com a *castells* des del segle XI: [Sant Feliu](#), [Olost](#), [Serradellops](#) i [Carauïll](#). Pel que sabem del de Sant Feliu a la segona meitat del segle X, tenien una gran autonomia, inclosa la jurisdicció. Aquesta autonomia ja és

implícita a la mateixa organització, però, perquè el mateix castell d'Oristà és una de les seves divisions.

Malgrat la complexitat de la situació a plena edat mitjana, des del punt de vista del territori, el castell d'Oristà i els seus districtes, van esdevenir estables fins a finals del segle XIV.

Sembla que els castells de Lluçà i Sant Boi no van crear districtes semblants, encara que de Lluçà es va separar un castell, [Merlès](#), fortalesa, en tot cas, que podem situar també com existent al moment de la conquesta. A la pràctica sembla que la seva situació era la de dependència del castell matriu i no degué ser molt diferent de la dels districtes d'Oristà.

Els castells comptaven amb els corresponents nuclis poblacionals. No tots devien ser poblaments residuals, en tot cas: a falta d'excavacions, estimem que el recinte de Sant Feliu suma uns 8.000 m². Potser el poblament existia abans, i les parts utilitzades a moments carolingis són més reduïdes; el recinte, però, és delimitat pel terreny i no seria considerablement menor.

En tot cas sembla que la majoria no tenen relació amb grans camins romans, perquè moltes de les vies de comunicació que els unien, incloses algunes importants del Lluçanès, feien servir les serres i els cursos fluvials. Ens consta a Sant Feliu i Merlès, i a torres existents a finals del segle IX com Pinós i Santa Eugènia, i, en conseqüència, s'albira un fenomen de més abast.

Quan arriben les primeres notícies directes del Lluçanès carolingi, a finals del segle IX, hi ha més poblaments que els dels castells. Sembla que les terres eren ocupades en gran manera, eren en funcionament moltes explotacions i la inestabilitat militar era de baixa intensitat, perquè els poblaments dels castells creixen fora els seus recintes.

De fet, a la dotalia de Santa Maria de Merlès, el 893 s'esmenten a la *vall*, el terme civil del castell, set territoris, és a dir set poblaments; sembla que la dotalia no en fa, en realitat, una enumeració dels territoris i la seva estructura, sinó dels poblaments.

El que mostra explícitament la dotalia de Merlès per primera vegada al Lluçanès és que dins del terme dels castells al segle IX hi havia altres demarcacions, lligades a poblaments. A l'esglaó superior, les terres són articulades per una fortalesa, almenys fins a mitjan segle X: són les *torres* o *guàrdies*, vinculades a un poblament i a un territori anomenat *vila*, que comptava originàriament amb divisions, anomenades *valls* i *vilars*, que organitzen nous poblaments.

Al Lluçanès les torres són, presumiblement, més d'una vintena a mitjan segle X. Moltes anirien guanyant autonomia com districtes fiscals diferenciats dels castells i esglésies amb territoris de delmes propis. Totes les importants ja havien constituït territoris civils propis a la segona meitat del segle X, i ja comptaven amb parròquies a principis del segle XI⁴⁶.

Les torres de Llanars, [Pinós](#), Torroella, Prats i [Púdua](#) existien a finals del segle IX. Altres, com les *cireres* de [Sant Feliu](#), Merlès i Sant Boi, atès el nom, devien ser de les primeres dècades del segle IX, si no existien d'abans; al cas de Sant Boi sembla segur que era musulmana.

46 [PLADEVALL 1984](#), 73.

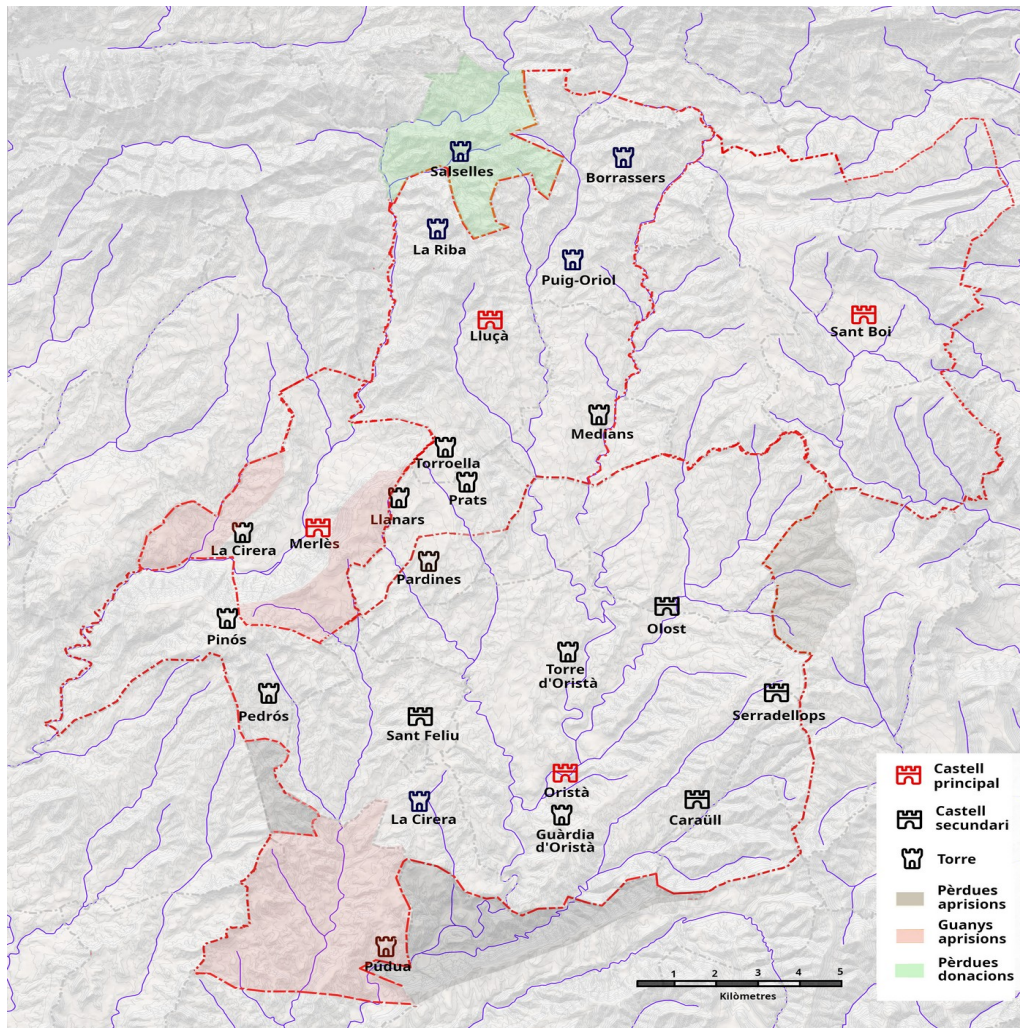

Figura 1: Castells i torres del Lluçanès a mitjan segle X

A la figura anterior es mostren els castells i torres documentats a mitjan segle X al Lluçanès, amb els termes dels castells principals.

A aquestes dates els termes originals han canviat i es poden apreciar guanyats i pèrdues, tant per aprisions com per donacions. Al territori d'Oristà coneixem pèrdues a Lloberes i Terradelles (oest), la vall d'Aguiló (sud), Fonollet i la Devesa (est) i Degollats i part de Relat (nord-oest), aquest guanyat pel de Merlès; el castell adquireix la vila de Púdua (sud-oest). Lluçà perd per donació Salselles. Merlès guanya territori a l'oest, a la Tor (oest).

Encara que no totes les torres van aconseguir incrementar el seu poblament, i, en consonància enllestir una parròquia pròpia, la majoria sí que la tenien al segle XI, quan molt poques parròquies devien ser diferents dels termes de les torres. Hem exclòs el Pi, citat el 951⁴⁷ i Jotglar, esmentat el 984⁴⁸, perquè són territoris molt reduïts, segurament lligats a un *vilari*, que esdevenen parròquies al segle XI per circumstàncies particulars; al mateix cas són Sant Genis sa Devesa i Sant Marçal de Relat, que van tenir parròquia al segle XI i no són documentats a la centúria anterior. Els únics

47 *villa que dicitur Pino cum ipsa ecclesia confirmamus absque tributo*: [ORGEIG 1999](#), núm 685.

48 *prope Sancta Crucis, que abeo in comitatum Hosona, in locum que vokant Gugulares*: [JUNYENT 1980](#), núm. 508.

territoris importants fora de la llista anterior que donen lloc a una parròquia al segle XI, i tampoc són documentats abans, són Sant Agustí i Perafita, llocs que podrien existir a època carolíngia. També falten alguns territoris que alberguen castells als segles XI i XII, encara que no constituïen parròquies, com els de [Quer](#), [la Sala](#), Montorroell, Toneu i Vilagrà, que no sabem com eren organitzats a època carolíngia.

Hi havia divisions, els *vilars i les valls*. Sobre els seus poblaments hi ha més dubtes, però; a algunes no les podem associar a cap torre, com el vilar de Montclús o el vilar de Relat, a Sant Feliu, el que parla, segurament, de l'existència de models de poblaments que tenien una fortificació feble; podria ser, però, que els nuclis com aquests foren recents, potser de l'últim quart del segle IX, dates dels primers desdoblaments coneguts dels nuclis dels castells; aquest aspecte és molt desconegut al Lluçanès.

Hi ha alguns indicis del fet que el procés de formació territorial del Lluçanès termina a mitjan segle X. Són les dates de les primeres resistències a les donacions de territoris als grans centres religiosos, dates que deuen coincidir amb l'inici del procés de patrimonialització que fan els *potents* dels drets que administren en concessió. Els canvis als territoris es tornen molt més difícils a partir d'aquestes dates.

La tònica de la defensa abans d'aquestes dates, però, devia ser la de constituir fortificacions on es resguardaven els poblaments. Podrien no ser tan minsos com el seu paper secundari dona a entendre; ens resta determinar, però, quant del vigor dels nuclis poblacionals es deu al creixement produït per l'arribada de nous pobladors.

Sense menysprear l'entrada de nova població al segle IX i la primera meitat del següent, com hem fet referència abans, cap a l'any 900 encara sembla existir memòria d'esglésies visigodes perdudes, el que és un indicador de continuïtat de població, la importància de la qual no la podem valorar.

De fet, tenim poca informació d'aprisions de finques de mida reduïda, que apareixen sovint a l'entorn. Al Lluçanès segurament només hi ha detalls d'una, a [Pardines](#), que seria realitzada cap al 885. Sembla que és als voltants de la torre, potser el periurbà del poblament, i, en conseqüència, ha de ser consentida, si no promoguda, pels titulars de la fortalesa.

Podem associar el creixement demogràfic amb el fenomen del desdoblament dels nuclis fora els castells. És poc conegut i no som segurs de les dates, encara que els barris al pla dels castells de Merlès i Lluçà són, a tot tardar, dels anys setanta o vuitanta del segle IX. El segon barri de Merlès, Sant Martí, es constituiria aviat, potser mig segle més tard. Sabem que altres ampliacions existien a mitjan segle X, com les d'Oristà i Sant Feliu, o més tard, com la de Santa Eugènia, coneguda a l'últim quart del segle X; totes aquestes podrien ser de les dates de les anteriors. A la de Sora es va edificar l'església el 960, i, en conseqüència, el barri deuria estar en marxa unes dècades abans, encara que sembla que el 910 no existia o era en un estat molt inicial. Hi ha poques informacions i no podem avaluar pràcticament el fenomen, encara que segurament les excavacions arqueològiques ens podran donar molta més informació al futur.

Els territoris se superposen i sembla que coincideixen els de forteses, nuclis poblacionals, *viles* i territoris de delmes, almenys quan comença el segle X. Previsiblement, darrere d'aquests termes hi ha, òbviament, circumscripcions sota uns tenidors, que aquells anys han de ser concessionaris de drets i responsables de les recaptacions reials i eclesiàstiques, sembla que de totes les de la demarcació sota la seva responsabilitat. Aparentment, no és una realitat estàtica, però, i sembla que,

amb el temps, aquestes demarcacions es van dividint, presumiblement perquè es fan noves explotacions i nous nuclis a dins dels territoris existents. Hi ha la impressió, tanmateix, del fet que els termes originals són més persistents que el que sembla, com veurem al cas de Relat i la vall de Merlès.

Sembla que aquestes demarcacions principals de la reconquesta van ser dividides d'est a oest pels cursos fluvials. De nord a sud hi ha altres criteris, sovint arbitraris. Les rieres mateixes de Merlès i la Gavarresa es perfilen com els límits originals dels castells de Lluçà, Oristà i Sant Boi.

Hi ha alguns punts on es troba als segles X i XI el criteri de la conca hidrogràfica. No sabem com interpretar aquest canvi, que també es dona al castell de Merlès: el límit dels comtats de Cerdanya, després Berga, i als d'Osona-Manresa és la riera de Merlès mateixa, encara que el territori del castell a finals del segle IX era el de les aigües vessants. Hi ha una part del terme castral que en aquells anys era fora també d'aquest criteri, abastant terres que suposem eren del castell de Sant Feliu, més enllà de la conca de Merlès. La responsabilitat del darrer canvi deu ser d'aprisions, encara que la del primer encara no és aclarida.

Es detecten divisions internes del castell d'Oristà que es van produir mitjançant el criteri de les conques, donant pas a territoris civils anomenats valls, termes que van sobreviure al Lluçanès dels segles X i XI; almenys sembla el cas dels de Relat i Carauïll, que impliquen límits amb Bassi i la Gavarresa a Oristà basats en conques. Al districte següent, el d'Olost, també hi ha restes de delimitacions semblants. També coneguem el fet a Merlès i Sora, el que ens fa sospitar que fou generalitzat. No els devem confondre amb territoris més reduïts amb el mateix apel·latiu, *vall*, que devien utilitzar aquesta mena de delimitacions i, potser, organitzacions internes comunitàries.

Sembla que les divisions de conques conegudes des del segle X corresponen als castells de districte: la vall de Relat era, segurament, el territori civil de Sant Feliu, i la *vall de Carauïll* el del poblament del seu castell. També és el cas de la vall de Merlès, el terme civil del castell.

Es perfila, en conseqüència, per aquells anys l'existència d'un model de poblament complex, on conviuen moltes explotacions disperses, al voltant d'un nombre considerable de petits nuclis amb important o baixa fortificació que depenen fiscal, jurisdiccional i eclesiàsticament d'altres nuclis situats a castells o torres; aquests nuclis eren tots situats preferentment a dalt de les valls, a les serres, com els de Sant Feliu, Degollats (a Merlès), Olms, Lloberes i Terradelles (als límits de Gaià) i a punts elevats al costat dels passos naturals, com els de Pinós (avui a Merlès) o Torroella (Lluçà).

Aquestes divisions intermèdies dels segles IX i X han estat molt persistents i els seus territoris han perdurat en gran part fins al segle XIX con territoris castrals, de dominis, civils, parroquials i de delmes, i constitueixen els precedents de la major part de les estructures territorials del Lluçanès actual. Si es van mantenir algunes de les anteriors a la conquesta, no ens consta de segur, davant de la feblesa de la informació sobre la situació existent a l'arribada dels carolingis i la falta d'excavacions, com hem esmentat. Es dibuixa important, això sí, l'impacte de la repoblació, que sembla darrere de moltes d'aquestes estructures territorials.

Els nuclis poblacionals dels territoris civils del Lluçanès, coneguts com a *viles*, *vilars* o *valls*, no eren finals, però. Al seu terme hi havia molt poblament dispers, del que donen testimoni dos documents de Sora del 981: ens informen que un dels territoris de la *vall de Sora* contenia vint-i-vuit *masos* i un altre vint-i-quatre; podrien correspondre a dos dels quatre territoris superiors de la *vall* coneguts per aquells anys. De fet, al segle XIV a tot el terme de Sora hi havia setanta masos,

una xifra que potser no era molt distant de la de l'època carolíngia, pel que veiem a aquests diplomes. Els documents carolingis del Lluçanès referits a masos són limitats i no ens permeten pràcticament endinsar-nos en aquestes qüestions fins al segle XI.

2.1 El pagus de Lluçà

Un únic esment a una demarcació, el *pagus de Lluçà*, sembla que dona testimoni del fet que el Lluçanès es reconeixia com a territori des dels primers moments de la conquesta.

Aquest territori és esmentat únicament a la confirmació de les possessions del monestir de Ripoll pel papa Agapit II, el 951, on és inclosa la *parròquia* de Sant Pere de [Salselles](#), situada al *pagus* de Lluçà⁴⁹. No sabem l'abast d'aquest esment; de fet no només va passar l'església a mans de Ripoll, també tot el territori civil, és a dir la jurisdicció i fiscalitat que corresponien al responsable del terme: el territori posteriorment no sembla tenir cap lligam amb els Lluçà o el seu castell, encara que potser si era abans dins del terme castral, que abandona quan és donat a Ripoll. Una part de Salselles si formaria part del castell fins a la seva desaparició.

No en tenim testimonis directes de l'abast d'aquest *pagus*. De fet, els de l'entorn apareixen en contextos prou ambigus, fins i tot equivalents a comtats; altres són més limitats, encara que grans territoris: els de Moià⁵⁰, el de Balsareny⁵¹, el de Vic⁵²; podria ser el cas del de Manresa, si no és una referència al comtat mateix⁵³. Sembla que *pagus* seria un dels sinònims de *territori*, com el de Berga, on era Santa Maria de Merlès el 893⁵⁴; poc temps després es formaria el comtat del mateix nom.

Es podria pensar que aquesta cita del *pagus de Lluçà* no fa referència a cap terme de natura militar, jurisdiccional o fiscal, només a un lloc ampli reconegut per un tret comú; en aquest cas podria ser la posició dominant dels veguers del castell de Lluçà al Lluçanès o que el poblament del castell era el més important de l'entorn.

El segon dels casos implicaria una acumulació progressiva al llarg dels segles X i XI de càrrecs i drets per part dels Lluçà. Aquests serien, en conseqüència, uns dels *potents* que havien obtingut alguns d'aquells terrenys al moment de la conquesta, òbviament a la zona de Lluçà, part del futur terme del *castell* del mateix nom, on arribarien al càrrec de *veguers*; si fos el cas, haurien expandit després les seves possessions per matrimonis, compres i infeudacions, obtenint els castells de Sant Feliu i de Merlès, aquest amb terres d'un altre comtat i fins i tot afegint més territoris a Sant Boi, potser un desconegut castell existent a Perafita. Sí que sabem que van comprar també el Castelló d'Avinyó al segle XI. Poc ens consta documentat d'aquestes adquisicions.

49 *Et in comitatu Ausona, in pago Luzane, aecclesia Sancti Petri cum suis pertinenciis: de latere uno in rivo Luzano fines et de alio in rivo Azesto et de alio in Cominiano et pervenit parrochia in rivo Azesto et finit in Puio de Flamidia et ex alia parte in rivo de Luzano et ex alia parte in strata de villa de Hederas et finit ad ipso Castellare: ORDEIG 1999*, núm. 685.

50 En 939: [ORDEIG 1999](#), núm. 464.

51 *Et in pago Balzaranensi ipsam serram...: ORDEIG 1999*, núm. 685.

52 En 969: [JUNYENT 1980](#), núm. 370.

53 En 889: [ABADAL 1926](#), 293-298. Podria ser fins i tot un esment al comtat.

54 *in territorio Bergitanensis: ORDEIG 2015*, núm. 19.

Alternativament, seria al contrari, que la posició dominant dels Lluçà es deu precisament a ser els tenidors de l'autoritat reial al Lluçanès del segle IX, el terme anomenat *pagus*. Tampoc hi ha testimonis, si no incloem que els Lluçà tenien als segles X i XI la jurisdicció d'amples territoris fora el seu castell, encara que el fet també es podria explicar per infeudacions, matrimonis o compres.

Es podria pensar fins i tot que el *pagus* de Lluçà, el futur Lluçanès, era una circumscripció existent a l'arribada dels carolingis, en conseqüència, vigent al temps de la dominació musulmana, com pressuposa Bolòs⁵⁵, hipòtesi per a la qual, ara per ara, no hi ha testimonis documentals ni trobem restes de poder territorial que poguessin evocar una situació semblant..

Si el *pagus* de Lluçà correspon als límits jurisdiccionals o fiscals dels Lluçà al segle XI, queden al Lluçanès als temps carolingis dos grans territoris fora d'aquest: el que seria al segle XII el terme del castell de Tornamira i un territori que inclou parts dels castells de Sant Boi i Voltregà, fins Sant Bartomeu del Grau. Ara per ara no sabem com encaixen aquestes excepcions amb l'existència d'un *pagus* com un territori sota una única autoritat.

L'únic cas conegut a favor de la primera hipòtesi seria la situació a [Relat](#). No coneixem els detalls, encara que a mitjan segle X la seva fortalesa era al terme del castell d'Avinyó i el seu terme, o el que restava, era dins del castell d'Oristà. Els Lluçà tenien el 981 la jurisdicció de la part d'Oristà, segurament, de fet, d'un territori més gran que potser podem identificar com el de l'antic [castell de Sant Feliu](#); no tenien, però, res a veure amb la part on era el castell de Relat, [el Castelló](#), fins que la van comprar al segle XI. Si el castell de Relat hagués format, tot sencer, del *pagus* de Lluçà, hi hauria vincles amb els Lluçà a la part que va quedar al castell d'Avinyó, i no ens costen al segle X.

2.2 Els castells

Els castells carolingis

Des de finals del segle IX només conservem referències explícites a quatre castells al Lluçanès: els d'[Oristà](#), [Lluçà](#), [Sant Boi](#) i [Merlès](#). Tots són en primera instància de titularitat reial, després dels comtes de Barcelona-Osona. El primer que apareix a la documentació és el d'Oristà, del que sabem per primera vegada el 908⁵⁶. L'esment al de Lluçà i el, velat, al de Sant Boi a la dotàlia de Santa Maria de Lluçà, suposadament del 905, són [problemàtics](#). La primera cita que sembla segura del castell de Lluçà és del 911⁵⁷. Indirectament, el de Sant Boi apareix el 930⁵⁸. El de Merlès és citat a la dotàlia de Santa Maria de Merlès, el 893⁵⁹. Veurem que els esments no són significatius, però, perquè depenen de col·leccions documentals creades al segle X.

Hi ha molts indicis que apunten que aquests castells eren des dels anys de la conquesta; atès el seu nombre reduït, devien ser poblaments fortificats que existien abans. Tant a Lluçà com a Oristà les prospeccions fetes han trobat ceràmica romana, el que possiblement parla de continuïtat de poblament durant força temps. Del de Sant Boi no coneixem la ubicació, ara per ara, i, en conseqüència, tampoc podem indicar res al respecte.

55 [BOLOS 2006](#), 19-20.

56 *in castro Uristense*: [JUNYENT 1980](#), núm. 43.

57 *in fines de kastro Lucano, in locum ubi dicitur Torecella Bradilane qui fuit condam*: [JUNYENT 1980](#), núm. 52.

58 [ORDEIG 1999](#), núm. 355.

59 *cum ipso castro Merlense*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

Sembla que el terme del d'Oristà era organitzat al segle X en cinc [districtes](#), sota unes altres fortaleses, segurament també anomenades *castells*, encara que no són qualificades a època carolíngia. Les [circumscripcions](#) eren les de [Sant Feliu](#), Oristà, [Olost](#), [Serradellops](#) i [Caraüll](#). No sabem la data de la creació dels districtes. Potser és recent, de finals del segle IX, o fins i tot algunes dècades posterior. Hi ha indicis de l'antiguitat de tots aquests castells, però.

Hi ha moltes dubtes sobre el paper del castell de Merlès, de terme molt més reduït que els altres, i, sobretot, sota l'òrbita dels veguers del castell de Lluçà; ens consta la jurisdicció a les seves mans a mitjan segle X, encara que només a la riba est. La situació sembla la mateixa de les fortaleses dels districtes d'Oristà. Lluçà no devia tenir una estructura de districtes, perquè els únics territoris civils que van donar lloc a parròquies al segle XI són Torroella, Puig-oriol, Llanars, Prats i Medians, i, tret de Prats totes semblen torres, les dues primeres almenys producte d'aprisions. Segurament el tractament de castell de Merlès al segle X tingui a veure amb el fet de tenir territoris a dos comtats, el de Berga i el d'Osona.

També sembla que el castell de Sant Boi no tenia tampoc districtes en època carolíngia, perquè només hi havia una única parròquia castral a finals del segle X. Tanmateix al segle XI els Lluçà mantenien el domini de l'oest del castell, presumiblement en feu. Són els territoris de Sant Agustí, Perafita i Montorroell, que tampoc arriben a formar parròquia diocesana al segle XI, malgrat que el castell és de titularitat episcopal. Es vislumbra un altre castell com els de districte d'Oristà, a l'oest, potser a Perafita, encara que el tema no és conegut, ara per ara.

Aquests castells dels districtes d'Oristà i la separació de Lluçà van tenir una vida irregular. Els poblaments de les fortaleses van ser abandonats als segles XI-XII, encara que, segurament, les torres es van continuar mantenint, com ens consta a Sant Feliu; devia ser també el cas de les de Serradellops i Caraüll. Els d'Olost i Merlès van continuar existint com a *castells* més enllà de l'edat mitjana.

Els seus territoris es mantenien intactes, pel que sembla, a finals del segle XIV, quan els d'Oristà, Caraüll i Serradellops queden incorporats a la corona. Malgrat el fet, el de Caraüll encara existia al segle XIX com a *quadra* civil, quan va ser segregat d'Oristà i incorporat a Muntanyola. El de Sant Feliu es va dissoldre, però, quan va quedar integrat al castell de Quer al temps de l'esmentada partició del que fora el terme del castell d'Oristà, mentre que els d'Olost i Merlès continuarien com castells independents.

Pel que fa a la defensa, hi ha molts interrogants sobre aquests castells: El d'Oristà era, com tot indica, al costat mateix del nucli actual, on és l'actual capella de Sant Cristòfol, un lloc sense valor estratègic i de control del territori, amb reduïdes capacitats de comunicació amb les fortaleses del seu terme. Era, sobretot, un poblament fortificat, un *castrum*, i la seva situació en una via de comunicació natural, a pocs metres de la riera Gavarresa, no és precisament relacionada amb la defensa del seu gran terme. Segurament la prioritat al moment de la conquesta era una altra: devia ser un dels principals poblaments existents al Lluçanès. La construcció no devia tampoc contenir suficients elements defensius per un setge i deu ser la raó de no ser anomenat *castell* a cap document de l'àmbit de domini dels segles X i XI, només a les identificacions del lloc on es trobaven finques. El comte l'anomena *honor* el 1063.

Aquestes diferències entre la natura i ubicació del castell d'Oristà del segle X i els castells de plena edat mitjana deuen estat darrere del seu reemplaçament pel de Tornamira, a finals del segle XI, i de

l'abandonament de la majoria de les fortaleses de la conquesta, que eren enfonsades a plena edat mitjana.

El castell de Sant Boi no va desaparèixer a plena edat mitjana, malgrat que tot indica que el seu terme va quedar molt disminuït al segle XII.

Termes

Ens consta que l'aprisió d'homes del castell de Merlès als voltants de l'any 900 a territoris dels castells de Lluçà i Sant Feliu es veu immediatament reconeguda com a part del castell de Merlès, on ja figuren el 955. El cas es repeteix a Santa Eugènia, que era part del Castelló, terme del castell d'Avinyó, i figura el 952 al castell d'Oristà. Hi ha altres aprisions dels que no tenim informació directa, encara que les podem reconèixer per trencar els límits que segueixen els castells a les terres limítrofs. Algunes deuen ser d'abans de l'últim quart del segle IX, com la de Santa Eugènia, la de la vall de Gavarresa, a Avinyó i una múltiple a terres dels castells de Gaià i Sant Feliu. Són anteriors, pel que sembla, a la instauració dels delmes, a la dècada del 880, perquè no es van mantenir afrontacions parroquials, mentre que les de Merlès que hem esmentat són posteriors a la implantació dels delmes i no alteren els límits parroquials, només els castrals, fet que seria causa de conflictes als segles posteriors.

Sembla, en conseqüència, que els castells del Lluçanès no són termenats abans de la segona meitat del segle X. Segurament al segle IX i a la primera meitat del segle X els castells són territoris de concessions reials, on els concessionaris mantenien per sota un conjunt de noves concessions pròpies de territoris més reduïts; al seu marge, els *potents* gaudien d'una gran autonomia per la repoblació de grans territoris erms o desestructurats, per aprisions o rompudes, que, a la pràctica, permetia canviar els termes castrals. Deu ser un signe d'una baixa població i reduït control del territori després de la conquesta i aquestes grans repoblacions es fan, de segur, amb consentiment, si no iniciativa, comtal.

No sabem quina era la situació de Salselles al segle IX, encara que per la seva situació sembla que era dins del castell de Lluçà; el 948 s'incorpora a Ripoll per una donació feta per Oliba, fill del bisbe Radulf d'Urgell⁶⁰; els drets havien estat comprats pel bisbe. En tot cas, les terres de Salselles deixen en aquesta ocasió el castell de Lluçà. El monestir recorda la pertinença passada amb una referència al fet que Salselles era al [pagus de Lluçà](#) feta el 951.

És l'última notícia que conservem al segle X del fet que un gran territori del Lluçanès abandona el territori d'un castell. Abans, però, sembla habitual: els termes castrals no són res rígids i aquelles dates, precisament, corresponen a les primeres en què detectem el procés de patrimonialització dels territoris controlats pels Lluçà, que sembla atura en sec el moviment de les terres castrals. La següent donació feta a un centre eclesiàstic d'un territori principal a termes controlats pels Lluçà quedaria aturada; es tracta de donació de terres del castell de Merlès, el [vilar de Gamizà](#) i una part de la vila de [Degollats](#) a la seu de Vic el 955.

El resultat a mitjans segle X és el d'uns termes castrals antics alterats en alguns punts, i algunes franges de les velles *valls* eren dins d'altres castells de l'entorn, els de Gaià, Avinyó, Oló, Muntanyola, Gurb, Duocastella, la guàrdia de Ripoll i Voltregà, segurament producte d'aprisions o rompudes. Tanmateix, pel que sabem a la torre de l'Oliva o el mas Riera d'Avinyó, casos dels segles

60 [ORDEIG 1999](#), núm. 627.

XI i XII respectivament, els drets jurisdiccionals dels tenidors dels termes originals, que eren els tenidors del castell cedent, continuaven vigents després de les aprisions, fins i tot al segle XII, malgrat el canvi de termes castrals, és a dir, la cadena de tinences dels districtes castrals és respectada per les aprisions, de manera que la pertinença a un castell és certament complexa a època carolíngia, i ho continuarà sent al segle XI.

Castells dels segles XI i XII

Als segles XI i XII el castell d'Oristà és substituït pel de Tornamira, Lluçà perd territoris a favor de Quer, queda molt disminuït el de Sant Boi i surt de nou el d'Olost. Els termes d'aquests castells es fossilitzen després d'aquests canvis fins a la seva desaparició, a excepció de l'efecte de la partició del de Tornamira al segle XIV, que significaria el pas d'alguns dels seus territoris al de Quer. Al segle XVIII l'administració borbònica porta a terme les primeres de les redefinicions recents dels territoris al Lluçanès, al nivell dels territoris civils, no dels castells.

Els segles XI i XII són el moment dels castells secundaris, dependents o feudataris dels principals, segons els casos: els de Quer, Toneu, Vilagranada, la Sala, la Cirera i Montorroel. Només el de Quer va adquirir un gran territori, és cert que molt al segle XIV, encara que no va perdre la condició de fortalesa secundària o *castlania*, com era identificar sovint a l'edat moderna, amb els seus drets i terme associats, això sí.

Aquests castells, no coneguts abans, apareixen als documents del Lluçanès a finals del segle X i els inicis del segle XII. Alguns com els de Toneu, [la Cirera](#), Quer o Montorroell, semblen velles *torres*; el d'Olost és l'antic castell de districte d'Oristà; altres, segurament, foren construïts de nova planta, com el de Tornamira, mentre que d'altres, com els de Vilagranada i [la Sala](#), no ens consten les circumstàncies. Segurament, el de Tornamira és un reemplaçament del [castell d'Oristà](#). Quer i la Cirera semblen divisions del de Lluçà per herències.

2.2.1 Castell de Caraüll

El castell de Caraüll era un castell secundari dependent del d'Oristà. El primer esment al seu territori és del 960⁶¹. Era, però, cap d'un dels [districtes del castell d'Oristà](#), i, encara que el primer esment d'aquesta divisió és del 957, pressuposem que els castells han de ser del segle IX, si no existien abans. De fet, reduït terme del castell de Caraüll és segurament indicatiu de l'existència d'un poblament fortificat anterior, circumstància que comparteix amb Serradellops.

A 1397 encara existia com castell, esmentat com tal a la concòrdia feta entre la reina Maria, la ciutat de Vic i els prohoms del castell de Caraüll quan passa a la corona com batllia pròpia de la ciutat de Vic. El componien en aquella ocasió els masos de ses Oliveres, Caraüll Jusà i Sobirà, Pardaltes Jussà i Sobirà, el Pla de Sant Salvador de Serradellops i mas de la Muntada de Sant Genís sa Devesa⁶². El terme carolingi sembla que ha sofert algunes variacions.

61 *in kastrum Uristi, in terminio Karaullo*: [JUNYENT 1980](#), núm. 326.

62 De 1397 és la concòrdia entre la reina Maria, lloctinent del rei Martí, la universitat de la ciutat de Vic i els prohoms del castell de Caraüll, masos de ses Oliveres, Caraüll jusà i sobirà, Paretsaltes jussà i sobirà, mas des Pla de Sant Salvador de Serradellops i mas de la Muntada de Sant Genís sa Devesa sobre jurisdicció després de la compra a Ramon de Peguera feta per la ciutat de Vic: ABEV, ACF, Altres curies/3, s.f.

Fou agregada el 1840 al municipi de Muntanyola, i es conserva un [planol topogràfic](#) que donava testimoni del territori traslladat. La delimitació circumscriu pràcticament el terme mogut a la riba sud de la riera, el que deixa fora l'[església vella de Caraiüll](#) i el *puig de Caraiüll*, candidat a ser el solar del castell, el terme original no passa íntegrament a Muntanyola.

El seu terme civil era originàriament la *vall de Caraiüll*, el que indica que el seu territori original devia ser la conca hidrogràfica de la riera, és a dir, fins a la serra de Segalers. És esmentada el 943⁶³, 945⁶⁴ i 965⁶⁵.

2.2.2 Castell de la Cirera

El [castell de la Cirera](#) és situat prop del nucli d'una *vila* actualment desapareguda, existent el 952⁶⁶.

A finals del segle l'*alou* era en poder dels Lluçà, perquè Guisad de Lluçà el donaria al seu testament, el 1006, a la seva dona⁶⁷: aquesta esmenta la Cirera al seu testament el 1034, ja com a castell⁶⁸.

2.2.3 Castell de Lluçà

És documentat per primera vegada a la [dotalia de la parroquial de Lluçà](#), suposadament del 905, si no és completament falsa. Encara que no és una església situada al castell i, sembla que el seu terme no devia ser el del castell, ens devia proveir de la descripció d'una de les seves parts. La llista de *propietats* incloses en la parròquia és presumiblement falsa o molt manipulada, però, i es fa difícil la delimitació.

Els seus termes van canviar als segles XI i XII per quedar estabilitzat sense canvis fins la modificació del terme del castell de Tornamira a finals del segle XIV, quan es fossilitzen els seus límits.

2.2.4 Castell de Merlès

Aquest castell es conserva parcialment.

El primer esment del castell és el 893, quan es construeix una església a un poblament existent a les seves immediacions.

Una primera impressió indica que el poblament és una ampliació del que existia a la fortalesa, previsiblement per creixement d'aquell. És un fenomen usual al Lluçanès carolingi, i es construiria

63 *in terminio de Oristi, in vale Carauli*: [JUNYENT 1980](#), núm. 214.

64 *in valle Karaguli*: [JUNYENT 1980](#), núm. 229.

65 *in terminio de Uristidano, in valle que dicun Karavullo*: [JUNYENT 1980](#), núm. 368,.

66 *ipso villa que vocant Ciresa*: [JUNYENT 1980](#), 230.

67 *Ipsa suo alaude de ipsa Ciresa iussit dare ad uxori sue*: [ORDEIG 2000](#), núm. 693.

68 *et ipsum meum alaude de ipsa Ciresa cum ipso castro*: [ORDEIG 2000](#), 254.

un sota el castell de Lluçà. És, de fet, la primera vegada que sabem al terme de la construcció fora la fortalesa d'una església titular d'una parròquia. En aquest cas sabem que l'emplaçament és el lloc on és actualment l'església de la vila: la dotalia del 893 diu que l'església era a la *vall de Merlès*, i un esment d'uns anys després situa un [camí](#) a la seva vora, al costat est de la riera de Merlès.

Sembla, però, que a Merlès no podem lligar plenament el poblament amb una ampliació natural del de la fortalesa, perquè el lloc devia albergar a l'arribada dels carolingis un [palau](#), una almunia fiscal musulmana; podria ser que el nucli on seria erigida la nova església fos el vell recinte andalusí i seguia en ús. El castell, fins i tot, podria ser una fortificació visigòtica, perquè a la dotalia de Santa Maria de Merlès el 893 es parla del fet que la parròquia, la [vall de Merlès](#) era el territori que tenia als *temps antics*: La dotalia només diu que el terme és *un antic territori* de la fortalesa: *Cedeixo la parròquia a la casa de Santa Maria, com les aigües vessen cap a la vall, amb el mateix castell de Merles tal com fou constituït en temps antics*⁶⁹. Podria ser un esment retòric, encara que és massa concret per no ser real.

Els límits dels comtats de Berga i Osona-Manresa

La riera de Merlès mateixa als segles IX i X era límit de comtats, *pagi*, castells i parròquies, límits que es van perpetuar després dins dels termes municipals, alguns d'aquests últims perduts molt recentment.

Veiem el seu paper com límit de *pagi* al nord del Lluçanès per aquells anys: el de Lluçà ocupava la riba est, amb Sant Pere de Salselles, segons indica la confirmació papal de les propietats de Ripoll feta el 951. El terme parroquial de Salselles arribava fins a la ribera mateixa, segons la butlla⁷⁰; a l'altra riba era el *pagus* de Berga. Òbviament en aquest tram la riera era el límit dels comtats d'Osona i Cerdanya, després Berga. Més a baix, a Pinós, era límit del castell d'Oristà, dada que ens consta a plena edat mitjana i que perviu com límit de termes municipals actuals.

L'estatus del tram de la riera on és Santa Maria de Merlès a la riba oest, sembla el mateix: el 955 els terrenys de Degollats, a la riba est, figuren al comtat de Manresa⁷¹ i un esment, el 977, indica que en aquell moment la frontera dels comtats era la riera de Merlès⁷².

La [ribera oest](#) de Merlès era al segle X un territori dels comtes de Cerdanya. Ens consta des de la dècada del 940. La jurisdicció de la riba est a mitjan segle X era en mans dels Lluçà, que podria ser per la *tinença* del castell.

Existia al lloc, però, una anomalia: el castell de Merlès és a la riba est, al comtat d'Osona-Manresa, i el seu territori incloïa totes dues ribes, i, en conseqüència, terres als dos comtats. Sabem de la situació per primera vegada el 893, a la dotalia de la nova església de Santa Maria; es va assignar una parròquia per la nova església amb les terres de la conca de la riera, a les dues ribes⁷³

69 *trado ipsa parrochia ad domum Sancte Marie, quomodo aquas vertunt ad ipsa valle, cum ipso castro Merlense sicut antiquis temporibus fuit constitutum*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

70 *de latere uno in rivo Luzano fines et de alio in rivo Azesto*: [ORDEIG 1999](#), núm. 685.

71 *in comitatum Minoressa, in termini de castro Merles, in ipsa valle, sive in Degolatos, sive illorum agencias*: [JUNYENT 1980](#), núm. 284.

72 També límit d'una propietat: *Et ipsa alia terra qui est in chomitatu Bergitano affrontat de oriente in flumine Azesto*: [JUNYENT 1980](#), núm. 434.

73 *trado ipsa parrochia quomodo aquas vertunt ad ipsa valle*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

Poc temps després es construiria l'església de Sant Martí a la riba est de la vall de Merlès, donant pas a un nou territori de delmes; ens consta que aquest existia el 976⁷⁴. No hi ha referències concretes a l'estatus de *parròquia* de Sant Martí abans del segle XI, i no sembla possible que es formés una nova al mateix temps, perquè al segle X no hi ha notícies al Lluçanès de cap *parròquia* no castral.

De fet, sabem que el 988 encara existia la parròquia del castell de Merlès: a un intercanvi de diversos drets que realitzen el bisbe Sal·la i Borrell d'Urgell és inclosa l'*església de Santa Maria amb la parròquia de Merlès*⁷⁵. És el vell terme del castell, la *vall de Merlès*, tal i com és descrit a la dotalia del 893; la cita del 988 no és una referència exclusiva als delmes, sinó al territori civil, amb tota la seva recaptació i les terres dominicals, perquè podem seguir aquesta possessió des del segle XI fins a aquesta permuta. La *vall* continuava existint després de la divisió dels delmes i era des de finals del segle X propietat de Ripoll, encara el 1056 donava a Ermessenda de Lluçà alguns ingressos, un *alou a la vall de Merlès* que exclou dels donats al seu fill Ramon en aquest any⁷⁶. Als temps del bisbe Sal·la els límits del castell havien sofert modificacions, com veurem, encara que no afectaven el terme de la parròquia.

La construcció de Sant Martí i la constitució del seu territori ha estat interpretada per Benet com que les dues ribes eren originàriament al comtat de Cerdanya, després Berga, i més tard el límit havia canviat i la divisió es va fixar a la riera mateixa⁷⁷. No hi ha referències documentals al respecte, i no sembla que es necessiti tal remodelació dels límits comtals, almenys per la creació d'un territori de delmes que no altera el terme parroquial; la data dels esments a Sant Martí o la pertinença de la riba est al comtat no és rellevant, atesa la reduïda quantitat de documents conservats: la cita a Sant Martí del 976 és només un esment lateral, i fins i tot podria existir al temps de la dotalia de Santa Maria.

Constitució i expansió del castell

No ens consten indicis, en conseqüència, de cap variació dels límits dels comtats a Merlès al segle X, encara que des de la dotalia del 893 continuava existint una anomalia, la del castell de Merlès amb territoris als comtats d'Osona i Cerdanya.

Tot indica que l'esment del 893 del territori dels *temps antics* és una justificació de la creació del seu terme que havia tingut lloc aleshores. Si existia una església a la fortalesa abans d'aquesta data ja hauria tingut un territori i no seria necessari tal esment a uns nous termes.

Sembla que la construcció de l'església de Santa Maria forma part de l'articulació d'un nou territori, al voltant d'un nou castell, el de Merlès, potser aprofitant una fortalesa en ús en aquells moments al comtat d'Osona, que podem qualificar de *torre*, perquè els seus petits límits no permeten pensar en un castell antic. Previsiblement, era situada al terme del castell de Lluçà. Hauria de ser una iniciativa lligada al comte Guifré, titular dels comtats de Cerdanya i Osona alhora.

74 *de occiduo in terra Sancti Martini*: [JUNYENT 1980](#), núm. 434.

75 *Et ipsa ecclesia Sancte Marie simul cum ipsa parrochia de Merles, cum suas fines vel termines vel ipsa omnia huius ecclesie pertinentes*: [BAGES 2019](#), núm. 764.

76 *in parrochia Sancti Andree de Lannars sive in parrochia Sancti Martini Merlensi exceptos ipsos alodes qui sunt in valle de Merles et cum omnibus alodibus de Decollatos* ([ORDEIG 2000](#), núm 1143).

77 [BENET 1984](#), 19-20.

La zona era llavors en aprisió o rompuda, i en aquest moment encara hi havia aprisions al seu costat, a Pardines⁷³. Sembla que la regularització del territori del nou castell va lligada a la posada en cultiu del lloc, que sembla eren terres fiscals, antigament d'una almunia fiscal musulmana, el que de nou situa al comte Guifré darrere la iniciativa. Atès que el castell on era situada la torre devia ser el de Lluçà, i que els seus veguers tutelaven el castell de Merlès a mitjan segle X, potser hem d'atribuir als Lluçà la posada en marxa de tota l'operació, encara que el fet que la *vall* aparegui en mans del bisbe d'Urgell a finals del segle X potser ens indica el contrari. També hem d'anotar que el 893 els poblaments eren a la riba oest, sis, mentre que a la riba est només hi havia un. Sembla que quan es fa la creació del castell i la construcció de l'església de Santa Maria la riba oest és tota ocupada, i la pressió es mou cap a la riba est, molt despoblada.

Les aprisions continuarien als anys següents a la dotalia de Santa Maria de Merlès, si no estaven en marxa al mateix temps. No hi ha informació directa dels fets, que només podem conèixer per la situació posterior.

El 893, gairebé tots els poblaments, sis, són a la riba oest. La riba est, on és el castell, només compte amb un, el [vilar de Gamizà](#), que té per territori la meitat sud, fins a Teulats; la resta serien terres dominicals de la torre, és a dir que no havien estat objecte d'aprisió o rompuda aleshores. Ho serien aviat, perquè ja sabem al lloc d'un *Molledà* que era a riba est de la *vall de Merlès* el 977⁷⁸. Ens consta que era a la part nord de la riba el 993⁷⁹; deu correspondre a [Borrelleres](#) i [Bonells](#). El vilar encara tenia terrenys erms a l'est el 977, és a dir terres del castell⁸⁰.

Coneguem més aprisions o rompudes a la riba est, traspasant els límits de la vall i afectant a les rieres de Relat i Bassi, el primer sota el castell de Sant Feliu, terme del d'Oristà, i el segon sota el de Lluçà. Són territoris que a mitjan segle X figuren dins del terme del castell de Merlès i són avui del municipi de Santa Maria de Merlès.

El 1003 són esmentades unes terres que eren a la conca del Bassi. Formaven part del castell de Merlès, encara que era al *lloc anomenat Llanars*. Llanars era una torre del castell de Lluçà, avui municipi de Prats, el territori de la qual al segle XI contenia un terme parroquial. La torre, l'església i el seu territori de delmes ja devien existir al temps de la dotalia de Merlès o els anys immediatament següents, segons podem deduir del desenvolupament dels fets posteriors.

Els terrenys esmentats a 1003 els podem identificar: era la part est del territori de la conca del Bassi que és avui municipi de Merlès, entre la zona de l'actual [Les Martines](#) i la [Pedra Dreta](#), límit llavors amb Torroella; era a l'oest de l'actual *serrat del Cul Fred*, llavors anomenat *serrat de Martorell*⁸¹. El serrat encara tenia aquesta darrera denominació a 1563, quan es fixaven els termes parroquials, que situaven aquestes terres al castell de Merlès, encara que eren de la parròquia de Llanars⁸².

78 *In comitatu Osona, in valle Merlense, in locum qui vocant Molledanus*: [JUNYENT 1980](#), núm. 440.

79 *de parte orientis in Molledanos vel in ipso collo de Golados, et vadit usque in terminum de villa Gamicanos*: [MARCA 1688](#), ap. CXLV, cols. 951-952; [BAGES 2019](#), núm. 861. Són les afrontacions a l'est de [Santa Maria de Merlés](#), enumerades de nord a sud, fins al [vilar de Gamizà](#).

80 *de oriente in ipso eremo*: [JUNYENT 1980](#), núm. 440.

81 *in comitatum Ausona, in terminio de castrum Merlense, in locum que dicunt Lanars .. a parte oriente in ipso Quer, de meridie in ipso Basilio, ab occiduo in ipsa serra de Martorel, de circio in ipsa Torrezela*: [ORDEIG 2000](#), doc 674.

82 ABEV, Parroquials, Santa Eulalia de Pardines, R5, quad. 1 s.f.

La part de Llanars que va quedar al castell de Lluçà és citada al testament de Sunifred, abat de Sant Benet del Bages, el 997. Els límits esmentats al document són molt genèrics⁸³. Així, ens diu que afrontava al sud amb *la serra on era l'església de Sant Feliu*; és evident que el territori de Llanars no arribava als peus del castell de Sant Feliu, la part més propera a Llanars de la *serra* de Sant Feliu, encara que si a la fita de *Les Pedregoses de la Costa*, prop de Vilaclara, límit nord de la *vall de Relat* i del territori del castell; era un punt important de delimitació del territori, on arribaven també les terres d'Oristà i encara és límit de tres termes municipals avui. Aquesta mena d'esments a termes de fortalises referits pel lloc geogràfic on es trobaven és utilitzada altres vegades al Lluçanès del moment; un és el terme de la [guàrdia de Pinós](#), referit pel solar d'aquesta, el *Puig d'Aguilar*, el 955, a un document que comentarem de seguida.

El mateix es podria dir de *Degollats*, que era límit oest del territori de Llanars, segons el testament de l'abat. Aquest poblament era situat a la serra del mateix nom al límit de la vall de Merlès, on, evidentment, tampoc arribava el territori de Llanars en aquells moments: l'esment ens indica, però, quin era el titular de les terres que sí que afrontaven amb les de Llanars, és a dir les empresonades que no eren al castell de Merlès el 893: *Degollats*. De pas, ens informa segurament que *Degollats* és una torre, perquè reconeixem dues fortalises a les altres afrontacions de Llanars: el castell de Sant Feliu i Torroella; les afrontacions de les fortalises són termes d'altres fortalises, i hi ha força exemples d'aquest ús.

Sembla que l'aprisió més enllà dels límits del castell, al sud-est, la liderarà un *potent* que faria construir un poblament fortificat, l'anomenat *Degollats* el 955 i 997; no seria molt lluny del lloc on és actualment el mas de [La Serra de Degollats](#), que és a l'est del [camí de la carena de la serra](#) esmentat el 955 a un document al qual de seguida ens referirem. La serra és esmentada com a límit de la vall a la dotalia del 893, encara que només hi havia un poblament al sud, el vil·lar de Gamizà, com hem vist.

A l'aprisió o rompuda participava el titular d'aquest darrer vil·lar, qui es va fer amb les terres immediates al sud-est del seu terme, que eren de la vall de Relat, suposem que territori del castell de Sant Feliu i, per sobre, del d'Oristà. Aquestes terres són a *Degollats* el 955. De fet són esmentats a aquesta cita els dos territoris, l'original, a la vall, i el nou, depenent d'alguna manera de *Degollats*⁸⁴. Tots dos serien donats a la seu de Vic. A aquesta data, *Degollats* ja és al terme del castell de Merlès⁸⁵. Els límits del territori donat són tots coneguts: al nord, la riera de Merlès; a l'oest Pinós; a l'est, Teulats i al sud, el territori de Relat⁸⁶. És un *vil·lar*, i no sembla que el seu poblament fora dins d'una fortalesa, perquè, a diferència dels límits de *Degollats* el 997, les afrontacions són termes civils.

Sembla que l'aprisió va modificar el terme castral, encara que no els territoris de delmes, que ja existien, òbviament amb les esglésies de Sant Feliu i de Llanars; la primera era segurament *parròquia* aleshores, perquè per les dates ja devia haver estat constituït el castell de Sant Feliu com

83 *Affrontat ipsa omnia: de oriente in villa de Cuvillades vel in domum Sancta Eulalia, de meridie in ipsa serra ubi ecclesia Sancti Felicis est sita, de occiduo in Degolads vel in ipsa serra de Pinos, de circi in Torrezela vel in ipsa Laccuna: ORDEIG 1999, núm. 1767.*

84 *in comitatum Minoressa, in terminio de castro Merles, in ipsa valle, sive in Degolatos, sive illorum agecencias: JUNYENT 1980, núm. 284.*

85 *in terminio de castro Merles: Ib.*

86 *de oriente in ipso merchatale qui est in Tabulatos vel in istrata qui discurrat per ipsa serra super ipsa casa de Teudesendo, et de meridie in vinea que nominant Riolato qui fuit de Elperico qui fui, et de occiduo in Puio Aquilare vel in ipso bosco de Pinosso, et de partibus vero circi in flumen Aceste vel in ipso vilare de Gis chilane qui fuit condam: Ib.*

districte del d'Oristà. Llanars devia ser part de la parròquia de Lluçà aleshores, encara que tindria un territori de delmes propi, perquè les terres objecte d'aprisions encara constaven a la parròquia de Llanars a 1563, com hem referenciat. En aquesta situació veiem que els límits de les parròquies no són estrictament els castrals, sinó els de les seves parròquies, que, després de la introducció dels delmes es fossilitzen.

Les terres de la vall de Relat continuarien dins de la parròquia de Sant Feliu, i al segle XV, els seus parroquians, que procedien de Sant Feliu, Merlès, i Oristà, es reunien a un [encreuament del camí reial](#) per tal de no entrar a la vila.

Previsiblement, el canvi al nou castell no alteraria la dependència envers els responsables dels territoris, que eren els mateixos; els titulars del castell de Lluçà continuarien tenint la fiscalitat, jurisdicció i els delmes del lloc, encara que ara, segurament, com a parts de la recaptació. Aquest fet el veiem també a una altra aprisió a la vall de Relat, la de la torre de l'Oliva, al costat de Sant Jordi de Lloberes, a Gaià, encara que aquí el castell no és sota els Lluçà; tampoc ens consten els delmes ni parròquies diferents, indicador potser del fet que aquesta darrera aprisió seria anterior a l'establiment d'aquest impost.

Hi ha una modificació dels límits coneguts el 893 a la part oest del castell que és coneguda a plena edat mitjana, i és lligada a la Tor. Com els límits dels castells del Lluçanès són pràcticament tots fixats al segle X, es pot establir provisionalment la hipòtesi de la seva adquisició per una aprisió de dates semblants a la de Degollats.

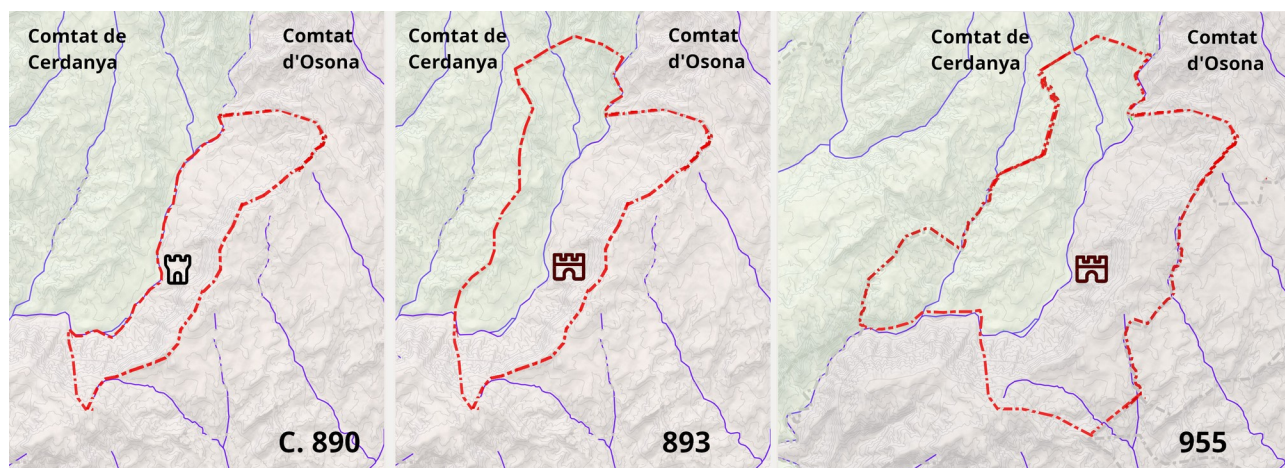

Figura 2: Evolució del territori del castell de Merlès - segles IX-X

La figura anterior resumeix els canvis que afronta el terme del castell de Merlès als segles IX i X. Presumiblement, abans de la constitució del castell, la fortalesa de Merlès tenia un terme limitat a la riba est de Merlès i era part del terme del castell de Lluçà (esquerra); el 893 el terme del castell és la vall de Merlès (centre). Els anys següents hi ha ampliacions per aprisions o rompudes al territori del castell de Sant Feliu (vall de Relat) i la torre de Llanars, al castell de Lluçà. Encara que les coneixem el 955, segurament són de finals del segle IX o els primers anys del següent. Presumiblement, hi ha una altra aprisió a la riba oest (dreta).

Sembla que el terme del castell es fossilitza quan acaben aquestes aprisions, segurament a les primeres dècades del segle X, i no sofrirà canvis fins a la seva desaparició, al segle XIX.

Titularitat

La titularitat del castell de Merlès no és coneguda fins al segle XI. A 1023 figura entre els castells que empenyora la comtessa Ermessenda a Berenguer Ramon I de Barcelona-Osona. La cita el presenta unit al de Lluçà i, en conseqüència, sembla que aquest any ja és a l'òrbita dels Lluçà⁸⁷. A una data no determinada, com a límit a 1076, Guisad II de Lluçà el tenia pels comtes, com figura al jurament que efectuà a Ramon Berenguer I⁸⁸.

No sabem qui tenia el control efectiu del castell al segle X. Ens costa que els Lluçà tenien jurisdicció a la riba dreta de la [vall de Merlès](#) el 955, no sabem si per la tinença del castell o per una concessió de la part d'Osona del seu territori, la riba est de la vall. L'opció més probable, però, és que el de Merlès fos en realitat depenent en tot moment dels Lluçà, des d'abans de la dotalia del 893, primer com torre i després com castell; de fet als esments que fan els comtes al segle XI dels dos castells van sempre junts. Una altra qüestió és que la jurisdicció de la riba oest depenia en darrera instància dels comtes de Cerdanya, després Berga.

Ens consta aquesta jurisdicció del Lluçà al vilar de Gamizà i una part de Degollats, amb motiu de la donació d'aquest territori que feien els *propietaris* a la seu de Vic⁸⁹. Sunifred de Lluçà s'oposaria; no sabem les circumstàncies, encara que deu ser una tinença amb vincles personals amb els Lluçà, dels que tenim altres testimonis, com el de Santa Eugènia del 981 o els de les terres del Castelló al segle XII. El resultat és el mateix a tots els casos, que les possessions van acabar en mans dels Lluçà i no serien entregades als destinataris de la donació fins molt més tard. Consten al testament d'Ermessenda de Lluçà el 1074 com *el mas de Degollats*, donat al seu fill, el futur bisbe Berenguer, mentre visqués, retornant al patrimoni dels Lluçà després de la seva mort⁹⁰

2.2.5 Castell d'Olost

Sembla un castell dels primers moments de la conquesta, incorporat al d'[Oristà](#) abans del 909.

El que no sabem si el castell d'Olost que es conserva era el solar de la fortalesa carolíngia o aquesta és abandonada i en una data posterior es va construir un castell al lloc actual. Tot indica la continuïtat, perquè hi ha un esment a Guillem d'Olost el 1006⁹¹, data massa antiga per sostenir un canvi d'ubicació del castell original. Atesos els noms, deuen ser els descendents dels castlans dels castells d'Oristà, Olost i Caraüll a la primera meitat del segle XI. Sembla que no va haver-hi cap trasllat.

El castell, en tot cas, ha tornat a ser anomenat castell i ja devia ser al lloc actual a finals del segle XI: això es desprèn d'una nota en un capbreu de la rectoria d'Olost a mitjan segle XV, on dona notícia del fet que Bernat Guillem d'Olost, senyor del castell, havia donat a l'església d'Olost el

87 *castrum Luçan et Merles*: [MIQUEL 1945](#), 232.

88 *de ipso castro quod dicunt Luciano, neque de ipso castro quod dicunt Merles*: [MIQUEL 1945](#), 234.

89 No és tota la serra, només la meitat sud: *de oriente in ipso merchatale qui est in Tabulatos*: [JUNYENT 1980](#), núm. 284.

90 *Et ad Santo Petro sedis Vico ipsum mansum de Decolats qui fuit de Mir Guillos ut teneat Berengarius filius meus in vita sua*: [ORDEIG 2000](#), doc 1366.

91 Al testament sacramental de Guisad de Lluçà: *Et ad Wilielmo d'Olosto iussit dare uncia I de aureo* ([ORDEIG 2000](#), núm. 693).

delme de moltes propietats del castell amb motiu d'una nova consagració de l'església⁹². La data d'aquesta no ens consta, seria en tot cas temps abans del testament de Bernat Guillem, fet a 1117⁹³.

Sembla en tot cas que va continuar com castell secundari, part del castell d'Oristà durant tot el segle XI. El 1093 hi ha una donació a Tresvics, a l'*apendici* de Santa Maria d'Olost i al terme del castell d'Oristà⁹⁴. I a la plana de Tresvics hi era l'església de Santa Creu del Jutglar a 1112⁹⁵.

Quan es dissol el castell de Tornamira, sucesor del d'Oristà, a 1397, quedaria incorporat a la corona, el que no impediria que fos cremat a la guerra de remences.

2.2.6 Castell d'Oristà

El castell d'Oristà és documentat de manera directa per primera vegada el 908, a un esment de localització d'una finca⁹⁶, encara que la data no és significativa.

Atès que és un dels tres únics castells del Lluçanès a principis del segle IX i que no és a l'òrbita dels Lluçà, seria possible que existís a l'arribada dels conqueridors, o que fos erigit de nou aleshores; en tot cas l'opció més probable és que existia a les primeres dècades del segle IX.

Tret de les identifications de finques que eren al seu terme que es fan a transaccions o donacions, no hi ha referències a la fortalesa amb el vocable *castell*, ni tan sols al segle XI. Als registres de domini apareix sempre com *honor* o *alou*, aquest referit a diferents esglaons de la tinença; entenem aquestes denominacions com indicador del seu reduït valor militar.

Al segle XII, segurament a finals del segle, la seu es va traslladar des d'Oristà a Tornamira, i pren el nom de [castell de Tornamira](#), encara que mantenint les seves atribucions i territoris; de fet, la fortalesa original queda relegada presumiblement el 1083, data més probable per la construcció del castell de Tornamira, encara que continuarà mantenint la titularitat fins al segle XII.

Les darreres referències al castell són el testament del senescal Guillem Ramon I, a 1122, i una cita a la identificació d'una finca a 1163⁹⁷. Segurament els castlans abandonarien la fortalesa quan es transfereix el seu terme al castell de Tornamira, per aquells anys, abans en tot cas de 1190.

Les parròquies d'Oristà

Ens consta el castell d'Oristà en mans de Guillem Bernat a un intercanvi amb els seus germans pel castell de Papiol a 1060. És de la castlania de tot el castell, en teoria, i són els avantpassats directes dels senyors d'Olost. El territori del castell s'estenia d'est a oest des de (la conca del) Llobregat fins

92 [PLADEVALL 1993b](#), 880-881.

93 [PLADEVALL 1979a](#), 20.

94 *Hec est... infra terminio castris Oristi in apendicio Sancta Maria Olostensis in loco que vocant Tesvicos*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1608.

95 *nostrum sacarium quod habemus ad ecclesia de Sancta Cruce quod est fundata in plana de Tresvig*: ABEV, ACV, Arm, 6, 345.

96 *Et est ipsa terra in comitatum Menresa, in castro Uristense, in agacencias de domum Senta Maria Olostensis, in loco ubi dicitur Kavaresa*: [JUNYENT 1980](#), núm. 43.

97 [ORDEIG 1995](#), 19.

(la del) Ter i de nord a sud des de (la conca de) la riera de Merlès fins a la serra d'Oló⁹⁸. És el castell, perquè aquestes dues darreres afrontacions, les aigües vessants de la riera de Merlès i la serra d'Oló, són límits concrets del castell d'Oristà. Els altres límits són molt genèrics, encara que fan referència al serrat de Viranes, límit de la conca del Llobregat amb la conca de la riera de Relat, pel costat oest i a la *Serra de Sant Amador*, límit entre la conca de la riera d'Olost i la del Ter, a l'est.

Sembla que al Lluçanès i l'entorn als temps carolingis els termes castrals són també coneguts com [parròquies](#), almenys en contextos de domini. Era usual també la denominació dels castells per l'enumeració dels territoris que el componien, que eren de castells secundaris o de districte.

Guillem Bernat i els seus germans inclouen també a l'intercanvi de 1060 una descripció del dret que tenien sobre el castell. Tenien un *alou* sobre les *parròquies* de Santa Maria d'Olost, Sant Andreu d'Oristà, Sant Feliu Sasserra, Sant Salvador de Serradellops i Sant Genis de Caraüll⁹⁹. Totes són incloses en el terme del castell d'Oristà; de fet, descriuen les seves terres.

El tenien en *comanda* del bisbe de Vic, atès que Pere Bernat, receptor de la permuta de 1060, fa testament el 1063 abans de marxar amb el bisbe Guillem cap a territori andalusí, segurament a la *Croada de Barbastre*. El seu germà, Guillem, afirmava a la permuta que tenia *l'alou* per herència dels seus pares, el que indica que el castell havia continuat sent titularitat dels bisbes tot aquest temps. Al testament dona una informació addicional sobre *l'alou*: malgrat que al document de 1060 declara que és tot el castell, només té a càrrec seu els districtes d'Olost, Oristà i Caraüll¹⁰⁰. De Sant Feliu ja sabíem que era en mans dels Lluçà, encara no ens constava que el de Serradellops tenia un altre responsable. Podria ser que el tingués el mateix bisbe Balsareny, qui posseïa un dret a Serradellops que figura al seu testament el 1074¹⁰¹, amb el que són relacionats dos establiments a 1065 de masos derruïts¹⁰².

Aquest territori, *les parròquies d'Oristà*, ja figurava a una donació del bisbe Guadamir als seus canonges el 957¹⁰³.

L'última vegada que trobem directament esmentat el castell amb aquesta denominació és a l'entrega que en fa el bisbe Berenguer al senescal Guillem Ramon I a 1082 de les *esglésies d'Oristà*; al mateix document entregaria a Miró de Besora *les esglésies de Besora*, el castell del mateix nom.¹⁰⁴ Malgrat la substitució del vocable *parròquia* pel de *església*, característic del registre lingüístic eclesiàstic, és la denominació tradicional del castell. De fet, hi ha referències posteriors de la possessió del castell pel senescal i dels juraments d'homenatge dels seus successors al bisbe per aquesta entrega.

98 *a parte orientis in flumine Tezer, et de meridie in serra de Holone et de occiduo in flumine de Lubregad et de circio in flumine de Adest*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1199.

99 *Ipsum alodium nostrum proprium ... in comitate Ausone, infra parrochiam Sancte Marie de Holost et in parrochia Sancti Andree de Oristidano et Sancti Felicis de ipsa Serra et Sancti Salvatoris de Serra de Lupis et Sancti Genesi de Caraul*: Ib.

100 *Ipsum meum alodium quod habeo ... in Olost et in Oristidano et in Caravullo*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1244.

101 *Ipsum ... alodium... de Serra de Lupis*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1360.

102 [ORDEIG 2000](#), nús. 1284 i 1286.

103 *ipsas parroechias de Uristidano cum ecclesiis et terminis suis*: [JUNYENT 1980](#), núm. 302.

104 *Convenientia que faciunt Miro Fogueti de Bisaura et Guillelmus Reimundi senescalcus ... dompno Berengario .. episcopus .. dedit .. episcopus ipsas ecclesias de Oristidano et ipsas ecclesias de Bisaura*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1456.

No sabem la data de la creació dels districtes, però. Potser és recent, de finals del segle IX, al temps de la implantació dels delmes. Hi ha indicis de l'antiguitat del castell de Sant Feliu, en qualsevol cas, perquè al seu territori hi era la vila de la Cirera, després castell, i al nord era una altra Cirera, avui només coneguda per la toponímia, que, atès el nom, han de ser de o musulmanes o de les primeres dècades de la conquesta, mentre que el castell que organitza el territori és el de Sant Feliu; el fet apunta a més envergadura, i, en conseqüència, a antiguitat, del castell que organitza el territori d'aquestes *cireres*. També hem d'anotar que Pardines, part també del seu territori, és lligada a aprisions de l'últim quart del segle IX.

Els noms de les parròquies citades el 1060 devien ser adaptats, però. El terme del *castrum* d'Oristà sí que devia ser el que és anomenat de *Sant Andreu d'Oristà* a la relació de 1060, encara que no esperem que el nucli poblacional modern, amb l'església de Sant Andreu, pogués donar nom al territori al segle IX; potser existia en aquestes dates, encara que seria un barri del *castrum*, que tenia dues esglésies, la de Sant Joan i Sant Cristòfol. Abans hauria de ser la *parròquia de Sant Joan d'Oristà*. Seria el cas també d'Olost i Sant Feliu.

Domini

El castell era de titularitat reial, després comtal. Ens consta el 1063, quan Ramon Berenguer I va prometre infeudar el castell d'Oristà (*l'honor d'Oristà* diria el document) a Bernat i Mir Riculf després de la mort del bisbe Guillem de Balsareny¹⁰⁵. Degué ser relacionat amb algun compromís del comte, qui demanaria l'entrega en aquest moment al bisbe. La data del document comtal és del 5 de juliol, i quatre dies més tard el prelat entrega als Riculf el castell en *comanda*¹⁰⁶.

Al darrer document, el bisbe expressa que han de respectar els castlans¹⁰⁷. El d'Oristà era en aquell moment Pere Bernat, qui ho havia obtingut del seu germà Guillem Bernat tres anys abans, com hem comentat. Al citat intercanvi de 1060, ens assabentem que Guillem tenia la concessió per herència dels seus pares¹⁰⁸. Els Riculf no els van canviar, perquè Pere Bernat esmenta tres dels cinc districtes del castell al seu testament el 1063, posterior a la comanda feta pel bisbe.

No sabem com va anar a parar a mans de la mitra osonenca. La hipòtesi més lògica seria que es va dictar després de la creació del bisbat, no molt lluny de les donacions fetes pel rei Odó I de les terres d'Oló i Artés, el 889¹⁰⁹. No hi ha cap esment a un precepte reial semblant per a Oristà, però, pel que sembla improbable la via de la donació reial.

La primera notícia concreta del castell encomanat als prelats de Vic és del 957, quan el bisbe Guadamir el donaria a la canònica, com hem fet referència. Ens consta als anys següents un castlà, Galí, el 997¹¹⁰, encara que l'esment no dona més detalls del domini. Els Galí, la família del *veguer*, tenen diverses castlanies de la zona als segles XI i XII.

Sembla que no es va dur a terme la infeudació del castell a Mir Riculf promesa per Ramon Berenguer I el 1063, i passaria a mans del successor de Guillem, el bisbe Berenguer.

105 [MIQUEL 1945](#), 185-189.

106 *Comandet eis ... ipsa honore et fevos de Balciaregno et de Galiano et de Corned* : [ORDEIG 2000](#), núm. 1456.

107 *Non mittant alios castellanos sive vicarios sine consilio et voluntate de predicto episcopo*: Ib.

108 *Advenit autem mihi, ad me Guilelmum, per genitores meos*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1199.

109 [JUNYENT 1980](#), núm. 12.

110 *Galindoni vichario*: [JUNYENT 1980](#), núm. 615.

Aviat el castell és entregat per aquest al senescal Guillem Ramon I; és el desembre del 1082, pocs dies després de l'assassinat de Ramon Berenguer II; el document destil·la la urgència del bisbe, que tem per la seva vida: entrega les *esglésies d'Oristà* a canvi d'ajuda militar i no vol que la mitra de Vic perdi aquest territori, comprometin al senescal a donar-ho a algun dels seus fills, ingressant canonge de Vic, o, alternativament, el seu germà, present a l'acte¹¹¹. El senescal es faria també amb el castell de Vic¹¹², fet que potser no es va testificar perquè l'ocupació es faria en funció del seu càrrec a la cort comtal.

També era present, i es compromet a prestar ajuda militar, el senyor de Besora, que rep parcialment el castell de Besora, també esmentat com *les esglésies de Besora*; és el cosí del bisbe, car l'àvia d'aquest, Oda, era presumiblement originària de Besora¹¹³. No apareix a l'acte el nebot de Berenguer, Guisad de Lluçà, que era de segur a la reunió: sabem per informacions posteriors que prendria la guàrdia del palau episcopal de Vic, garantint la persona del seu oncle.

Als següents mesos el bisbe continuaria amb nous pactes amb els senyors de la rodalia de Vic per fer front a possibles atacs.

El senescal va fortificar els accessos a Vic des d'Oristà, fent erigir el castell de Tornamira i reforçar segurament el d'Olost; Guisad de Lluçà va evitar l'atemptat que temia el bisbe, les aliances establertes entre els partidaris del fill del comte van allunyar la guerra civil, i Ramon Berenguer III arribaria al càrrec comtal a la majoria d'edat.

El senescal no va complir la part del pacte que l'obligava a retornar el castell d'Oristà, però. El castell, esmentat com un *alou* sense nom, consta al seu testament, a 1122. No hi ha dubtes, perquè els límits de les terres d'aquest territori són els mateixos del terme del castell d'Oristà: d'est a oest, des de Serradellops fins a Comadoms; de nord a sud, des del castell de Lluçà fins al castell d'Oló¹¹⁴. L'*alou* inclou els drets jurisdiccionals i fiscals directes, anomenats *alodia*, els feus i les tinences, anomenades *batllies*¹¹⁵. Encara que el castell de Tornamira és esmentat també al testament del senescal, aquest no tenia terme o era una castlania, perquè al testament l'*alou* i la fortalesa són enumerats com actius diferents.

Sembla que Guillem Ramon, el gran senescal, transferiria el terme del castell d'Oristà al de Tornamira. Ha de ser abans de 1190, quan infeudà a Pere de Lluçà aquest castell, que ja és esmentat amb feus i tinences (*cavallers*) incloses¹¹⁶.

El seu domini va passar intacte al castell de Tornamira al segle XII, que continuaria durant un temps en mans dels successors del senescal, els Montcada. Encara en 1222 podem situar el domini del bisbe de Vic sobre el castell a l'excomunió decretada pel bisbe a Guillem de Montcada perquè no li havia prestat homenatge per alguns castells, inclòs el de Tornamira¹¹⁷.

111 *Convenientia que faciunt Miro Fogueti de Bisaura et Guillelmus Reimundi senescalcus ... dompno Berengario .. episcopopus .. dedit .. episcopus ipsas ecclesias de Oristidano et ipsas ecclesias de Bisaura*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1456.

112 [SHIDELER 1987](#), 45 ss.

113 [PLADEVALL 1995](#), 26.

114 *ipso honore quem habeo de Luciano usque ad castrum Oloni et de serra de Lupis usque in serra de Ulmis*: [PRUENCA 1995](#), 66.

115 *quantum habeo inter istos quatuor terminos, alodia sive fevos sive baiuils et que homines tenent per me*: Ib.

116 [PLADEVALL 1993d](#), 888.

117 ABEV, AEV, C6 80.

Ubicació

Hi havia una església al segle X en un lloc elevat situat al costat del poblament actual d'Oristà. Era Sant Cristòfol, que tenia una parròquia el 922¹¹⁸. Era l'ancesora de l'actual capella de Sant Sebastià, situada a un lloc vinculat a un topònim, *costa castell*, que apunta inevitablement a una fortalesa¹¹⁹. Encara existia amb aquesta advocació al segle XV, quan és derrocada pels terratrèmols; sembla que és reconstruïda després d'una llicència atorgada a 1450 i en aquesta ocasió comptaria també amb un altar addicional dedicat a Sant Sebastià¹²⁰.

De fet, sembla que eren dues les esglésies parroquials a dins de la fortalesa, i Sant Cristòfol no era la més important, perquè l'esmentada llicència de reconstrucció de 1450 ens informa que Sant Cristòfol era *al puig de Sant Joan*. Es refereix, sense dubte, al lloc on era l'església de Sant Joan, aquella amb una parròquia que compartia una *domus* amb la de Sant Andreu d'Oristà el 945¹²¹. Hi ha més accepcions del terme *domus* per aquells anys, encara que, en aquest context, indica segurament que Sant Joan tenia assignats delmes, és a dir tenia territori propi, i que Sant Joan i Sant Andreu compartien el 945 un districte de delmes comú, identificat per una *domus* comuna, encara que eren esglésies situades a llocs diferents, les dues amb assignacions de delmes.

El topònim *Puig de Sant Joan*, encara recordat al segle XV, deixa poques dubtes del fet que l'església d'aquesta advocació havia estat a dalt del puig, lloc on era també Sant Cristòfol: sembla que el nucli d'Oristà tenia en un moment donat dues esglésies, titulars dels corresponents territoris de delmes, nucli poblacional que havia estat als primers temps carolingis a aquest puig i després es va desdoblar o ampliar al lloc on és actualment, on de seguida es construiria l'església de Sant Andreu. Ha de ser un *castrum*, el castell d'Oristà, com havia identificat Ordeig¹²²; aquest autor afegeix a la identificació, a més del topònim *costa castell*, una cita de 959 que es refereix a una petita finca situada a l'adjacència del castell i afrontant amb la Gavarresa¹²³.

Hi ha dos esments contradictoris que indiquen que el castell era respectivament a la vall de Caràüll, el 945¹²⁴ i al costat de la parròquia de Pardines, el 944¹²⁵. La hipòtesi més probable és que són referències a terres domincals, segurament erms.

Territoris

El terme del castell d'Oristà limitava al nord amb els de Merlès i Lluçà, a l'oest amb el de Gaià, a l'est amb el de Gurb i Orís i al sud amb els d'Avinyó i Oló. Comptava amb un gran terme, del que formava part quasi tot el sud del Lluçanès, amb terres als actuals termes municipals d'Avinyó, Oristà, Sant Feliu Sasserra, Prats de Lluçanès, Olost, Santa Maria de Merlès, Gaià i Muntanyola

118 *in Oristense vel in agacencia de domum Sancto Cristoforo*: [JUNYENT 1980](#), núm. 96.

119 [ORDEIG 1995](#), 19.

120 *Ib.*, 58.

121 *domum Sancti Andre et Sancti Iouanni, qui sunt in comitatum Ausona, in kastro Uristi*: [JUNYENT 1980](#), núm. 229.

122 [ORDEIG 1995](#), 19-20.

123 *in terminio de castro Uriste, in ipsa agecencia... de oriente in strata, et de meridie in terra de te comparatore, et de occiduo in rio Gavarresa vel in rego de Leupardo, de circi in terra de Dela vel in ipsa strada*: [JUNYENT 1980](#), 263-264.

124 *kastro Uristi, qui est in valle Karaguli subtirane*: [ORDEIG 1999](#), núm. 561.

125 *de parte orientis in rio Cavaresa, et de meridie in castro Uristi, et de occiduo in villare que nominant Riolado, et de circi in domum Sancta Eulalia*: [JUNYENT 1980](#), 186-187.

Segurament podem tenir alguna informació sobre els límits del castell establerts a la conquesta. Les concessions dels castells devien ser escrites i contenien unes limitacions genèriques, quasi sempre amb una referència geogràfica per cada punt cardinal, com veiem a nombroses transferències de drets. Les posteriors transaccions tenen a la vista el document original i copien les seves referències, que sembla ja no eren reals, encara que són anotades segurament per reivindicar drets si fora necessari.

Aquesta és la interpretació més probable pels límits del castell d'Oristà especificats a una transferència de la seva castlania el 1060. El castell, segons el diploma, afrontava al sud amb la serra d'Oló¹²⁶, actualment la *Carena de Segalers*. Indica la conca de la Gavarresa, un territori que sembla usual a la delimitació dels termes al segle IX: és el centre de les serres, límit de les aigües vessants, que veiem de frontera de molts territoris al Lluçanès.

Tanmateix, feia molt temps que la serra era dins del castell d'Oló. La família dels vescomtes de Girona havia baixat la serra i havia travessat la Gavarresa endinsat a les que degueren ser les terres d'Oristà, a la vall d'Aguiló. No ens consten les dates, encara que degué ser abans de l'últim quart del segle IX, perquè no hi ha cap qüestió de delmes coneguda sobre aquestes terres. ;

Els límits est i oest del castell segons el document de 1060 eren també els límits de les conques, encara que ho expressa fent referència als rius¹²⁷; eren els actuals *Serrat de Viranes* i la *Serra de Sant Amador* respectivament, que són límits de municipis avui. Hi ha alguna apriació menor també a aquests marges, encara que els traçats originals es poden reconèixer.

Al límit nord-oest, la riera de Merlès l'afrontació és diferent, però. La indicació de nou fa referència a un curs d'aigua, en aquest cas la riera de Merlès¹²⁸, encara que no és la serra; segurament és el mateix que a Merlès, Lluçà i Salselles, la riera mateixa. El traçat és diferent que a la resta perquè la riera era límit dels comtats d'Osona i Cerdanya, després Berga.

Les cites de les finques ens permeten delimitar amb més precisió el territori del castell al segle X i els seus components.

Dins dels límits del castell eren els grans termes civils d'Oristà, Caraüll¹²⁹, Serradellops¹³⁰, Olost¹³¹, Pedrós¹³², Sant Feliu¹³³, Santa Eugènia i Sant Marçal de Relat¹³⁴ i Pardines¹³⁵, i, segurament, la Cirera, Pinós i Santa Creu de Jutglar.

De l'adscripció de la vila de la Cirera no hi ha documents directes de època carolíngia. Formava part de la vall de Relat, el territori civil del castell de Sant Feliu, segons ens consta al segle XI, i acabaria incorporat al de Quer amb tot el castell a finals del segle XIV. En qualsevol cas, la seva

126 *de meridie in serra de Holone*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1199.

127 *a parte orientis in flumine Tezer, ... et de occiduo in flumine de Lubregad*: Ib.

128 *et de circio in flumine de Adest*: Ib.

129 *kastro Uristi, qui est in valle Karaguli subtirane*: [ORDEIG 1999](#), núm. 561.

130 Límit est de l'honor del senescal al seu testament.

131 [JUNYENT 1980](#), núm. 43 (920).

132 [ORDEIG 1999](#), núm. 1723 (988)

133 Citat a 1047: *Qui est ipsa omnia iamdicta in comitatu Osona, in terminio de Oristi, in valle Riolato*: [ORDEIG](#)

[2000](#), núm. 1058. La finca citada és a Sant Feliu, a l'anomenat *alou d'Olost*: *afrontat ... de oriente et de meridie et de occiduo et de circii in alod de Olosto*.

134 *in apendicio de castro Uriste, in locum que vocant Riolato vel suas agacentias*: [JUNYENT 1980](#), 230.

135 [ORDEIG 1999](#), núm. 1155 (974).

pertinença a Oristà és implícita per estar les seves terres rodejades per possessions del castell: Santa Eugènia, Sant Feliu i les viles de l'actual terme d'Oristà. La Cirera figura també entre les possessions en feu dels Lluçà al segle XI, com Sant Feliu i Santa Eugènia.

No hi ha referències directes del castell on era adscrit Pinós als segles X i XI, però, encara que no era castell propi per aquells anys: el territori era sota la *guàrdia de Pinós*, citada el 1016 i que podem identificar com situada al costat de Sant Pau.

Sabem que el *mas Puig*, que tenia presumiblement les terres del solar de la guàrdia, era de domini directe *del castell de Quer o de Lluçà* a 1563¹³⁶, mentre que els masos Pinós i Ginebret eren domini directe dels senyors de Lluçà per aquells anys¹³⁷; sembla que tot era dins del castell de Quer aleshores.

El 1074 Pinós no era dins del castell de Quer, però: era un dels seus límits, descrits al testament d'Ermessenda de Lluçà¹³⁸. Seguia al castell d'Oristà.

Degué formar part, en conseqüència, de les terres incorporades a Quer des del castell de Tornamira a 1397 quan es venen a la corona els districtes d'Oristà, Caraüll i Serradellops: els que passen a Quer eren Pardines, Sant Feliu, la Cirera, Pedrós i Pinós, pel que sembla l'antic terme del castell de Sant Feliu. Pinós seria al terme del d'Oristà al segle X, en conseqüència.

Per esments de 1093 i 1112 podem situar Jutglar dins del *castell d'Olost*, que era un dels districtes del d'Oristà.

Tret de les aprisions, que es degueren concentrar sobretot a finals del segle IX, el terme del castell d'Oristà va existir sense canvis coneguts fins a la seva venda parcial a la corona a 1397, quan es fragmentarà.

Per la denominació de les *parròquies d'Oristà* que fan els castlans a 1060 ens consta que el castell tenia cinc districtes, sembla que castells secundaris: Sant Feliu, Olost, Oristà, Serradellops i Caraüll. Tots existien encara com a termes a 1397, quan els quatre últims van ser incorporats a la corona.

Són antics, potser abans de les últimes dècades del segle IX, perquè assenyalen a moments de poca població: moltes de les fortaleses del terme, com la torre d'Heldesind, Santa Eugènia, Pinós o Pardines existien a l'últim quart del segle IX i, tanmateix, no figuren a la relació.

Modificacions dels termes castrals

Els primers indicis de modificacions dels termes castrals es refereixen segurament a grans aprisions promogudes per potents relacionats amb els castells limítrofs.

A la més gran hem fet referència abans, les terres del sud que serien incorporades al castell d'Oló.

Una anomalia a les viles de Lloberes i Terradelles, que eren als termes de dos *castells*, els de Gaià i Oristà¹³⁹, i de tres *parròquies*, les de Sant Jordi de Lloberes, Sant Miquel de Terradelles i Sant Feliu

136 ABEV, Parroquials, Santa Eulalia de Pardines, U2, llig. 1 78.

137 Ens consta a 1543: ABEV, Parroquials, Santa Eulalia de Pardines, R4, 61v.

138 *de I part in castello, de II in Merles, de III in Pinos, de IIII in Sancta Eulalia de Pardines*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1366.

139 *infra terminos Galliani et Uristidani*: [ORDEIG 2000](#), 422.

Sasserra, ens permet sorprendre la que sembla una aprisió múltiple a la *vall* de Relat, relacionada amb la creació de dos nuclis poblacionals, dels que encara queden records, les esglésies de Sant Jordi de Lloberes i la vella de Sant Miquel de Terradelles.

Es tracta de la *torre de l'Oliba* i Terradelles. Al segle XI els Lluçà tenien la jurisdicció dels territoris afectats a la *vall de Relat*, sembla que part de l'antic territori del castell de Sant Feliu; el fet apareix a una disputa entre els propietaris de la *vila* de Lloberes, equivalent al territori de la torre de l'Oliba, i els seus fills; aquests acudirien a Seniofred de Lluçà, qui dictaria sentència a favor seu i els transferiria la propietat¹⁴⁰.

Al segle XIII, el territori on són actualment les esglésies de Lloberes i Terradelles, i òbviament els nuclis poblacionals corresponents, era sota el castell de Gaià. La part principal de les viles, amb la torre, el seu nucli urbà i església, eren al terme del castell de Gaià. Com correspon a les *valls* conegudes del Lluçanès, la resta dels territoris de la *vall de Relat* té els seus límits a les serres que divideixen les aigües vessants, i, en conseqüència, les aprisions deuen ser posteriors a les delimitacions originàries.

L'explicació més plausible a aquesta anomalia, ara per ara, és que es tracta d'una triple aprisió liderada d'una part per dos homes de Gaià, i una altra per algú de Relat. Sembla que fou feta, òbviament, amb permís o per iniciativa dels responsables del territori, qui van continuar mantenint la jurisdicció i drets fiscals sobre les terres originals i que el territori civil i fiscal previ, la *vall de Relat*, continuava existint. Posteriorment, sembla que cap a l'any 900, les terres van quedar dividides entre els dos castells: la torre, església i nucli de la vila de Lloberes i Terradelles es van incloure en el castell de Gaià, mentre que la resta es quedarà dins del castell d'Oristà.

Un altre cas, deficientment conegut, és presumiblement molt semblant als anteriors: sembla que la vila d'Olost tenia terres situades dins dels castells d'Oristà i Gurb. No tenim documentació al respecte, encara que sembla resultant de l'aprisió, a cavall dels termes castrals d'Oristà i Gurb; ens consta el 955, a una donació¹⁴¹. No sabem les dimensions del territori, encara que són drets sobre un territori civil, perquè inclou drets del fisc¹⁴². De fet, sí que sabem que el 920 unes terres situades a la vila d'Olost eren al terme d'Oristà¹⁴³. El castell d'Olost incorporaria a plena edat mitjana terres que eren del vell castell d'Oristà i altres que eren del de Gurb¹⁴⁴; podrien ser les mateixes conegudes al segle X.

Un altre cas podria ser Relat Sobirà, un territori entre la vall de Merlès i el vilar de Relat, ocupant la capçalera oest de la riera de Relat. El territori és documentat el 955. Sembla que es mantindrà al terme del castell de Merlès i, en conseqüència, podria ser una altra aprisió feta a la vall de Relat per homes de Merlès.

Resta per conèixer la situació de [Relat](#) i la seva fortalesa, [el Castelló](#), potser equivalent a una part de la conca de la riera de Relat, el lloc on havien estat fetes algunes de les aprisions anteriors. Relat era dividida al segle X en dues parts; la més gran, Santa Eugènia, no passarà al castell de Quer, ho farà al castell de Lluçà, encara que aquests són moviments entre les possessions dels Lluçà, perquè Quer

140 *ante Seniofredum Lucianensem venire fecerunt et coram omnibus falsitatem mihi imposuerunt et multis iniuriis me inhonoraverunt et omnem alodium quod emi cum matre illorum mihi tollere fecerunt: Ib.*

141 *in comitatu Ausona, in terminio de castro Gorbi sive in terminio de castro Uristi: JUNYENT 1980*, núm. 287.

142 *pratis, pascuis, silvis adque garriciis, aquis, aquarum vieductibus vel reductibus: Ib.*

143 *in castro Uristense, in agencias de Sancta Maria, in villa que vocant Elost: JUNYENT 1980*, 81-82;

144 [ORDEIG 1995](#), 19.

és una castlania, un castell depenent del de Lluçà. Les terres immediates al Castelló van quedar dins del castell d'Avinyó.

Tot indica, però, que quan sabem per primera vegada del Castelló, el 952, la fortalesa era desmantellada, i bona part del seu territori, Santa Eugènia, havia passat al castell d'Oristà. Ens consta que la família propietària de [Santa Eugènia](#) la tenia almenys des de finals del segle IX, temps més recent possible de l'aprisió que va ocupar els seus territoris; la creació del Castelló ha de ser de les primeres dècades de la conquesta, i, per extensió, les seves fronteres amb Sant Feliu i amb el castell d'Oristà, són antigues.

2.2.7 Castell de Quer

No sabem si és una torre de les grans aprisions del Lluçanès carolingi, de mitjan segle IX o un districte del castell de Lluçà. En qualsevol de les dues opcions, aquestes van associades al Lluçanès a una vila, territori civil d'un poblament que era a la mateixa fortalesa. Res ens consta documentat i Prats és massa allunyat per ser un barri del poblament. El fet situaria a Prats en un *vilari*, un territori secundari del de Quer, que, per la seva situació, creixeria més als segles següents. De fet, tampoc Prats és documentat al segle X.

El primer esment de la fortalesa és a 1003. En aquesta data era afrontació d'un territori del [castell de Merlès](#) que havia estat de Llanars, que al nord limitava amb Torroella¹⁴⁵. Aquesta afrontació d'antigues terres de Llanars amb Torroella també ens constava uns anys abans, el 997¹⁴⁶.

Sembla que Quer no era anomenat *castell* aleshores, encara que el fet no és significatiu; sí que ho era algunes dècades després: apareix com tal per primera vegada a 1056¹⁴⁷. Els seus límits per aquelles dates són descrits al testament d'Ermessenda de Lluçà el 1074: el castell de Lluçà al nord, els de Merlès i Pinós a l'oest i (la guàrdia de) Pardines al sud¹⁴⁸: correspon a l'actual terme municipal de Prats, exceptuada Pardines, i són els de 1003.

El 1055 Ermessenda de Lluçà fa una donació al seu fill Ramon, entre d'altres, d'un *alou* a Quer, un cens d'una tinença en realitat; és de territori civil, òbviament la part d'un pagament fiscal corresponent al castell, presumiblement de l'esponsalici, perquè la justícia deu ser en mans del seu marit, Sunifred. També és inclòs el que sembla una part del delme de Prats¹⁴⁹. Al document apareix una menció als castells on eren els *alou*s i no és esmentat Quer¹⁵⁰. Sembla, en conseqüència, que el nou castell actuava com una dependència del de Lluçà, amb gran autonomia, això sí, que podria ser

145 *a parte oriente in ipso Cher de meridie in ipso Basilio, ab occiduo in ipsa serra de Martorel, de circio in ipsa Torrezela*: [ORDEIG 2000](#), núm. 674.

146 *de oriente in villa de Cuvillades vel in domum Sancta Eulalia, de meridie in ipsa serra ubi ecclesia Sancti Felicis est sita, de occiduo in Degolads vel in ipsa serra de Pinos, de circi in Torrezela vel in ipsa Laccuna*: [ORDEIG 1999](#), núm. 1767.

147 *ipsum castrum de Cher*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1144.

148 *de I part in castello, de II in Merles, de III in Pinos, de IIII in Sancta Eulalia de Pardines*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1366.

149 *... quod habeo in parrochia Sancti Vicentii de Pratos... et cum omnes fevos qui sunt infra suprascriptas parrochias*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1143.

150 *est namque suprascripta omnia ... in terminio chastrum Luciano atque Uristidano sive chastrum Merlensi*: Ib.

com ho feia abans de ser anomenat *castell*. Als temps carolingis, en conseqüència, hauríem d'adscriure segurament Prats al terme del castell de Lluçà, encara que a la torre de Quer.

Podria ser que Torroella hagués efectuat aprisions al terme de la torre de Quer, de manera que una part de Prats quedés sota aquella torre: Ermessenda, al seu testament, el 1074, deixa al seu fill Galceran *l'alou de Torroella amb els prats que hi són*¹⁵¹. Potser no són al territori de Prats, encara que no sembla. Tot indica que som davant d'una més de les freqüents anomalies de *viles* situades als termes de dues fortaleses del Lluçanès, les de Quer i Torroella; aquests casos suposem que són producte d'aprisions.

El terme del castell de Quer és objecte d'una gran ampliació a 1397, amb motiu de la compra d'Oristà per la ciutat de Vic. Gran part del castell de Tornamira passa a mans reals, encara que les terres de l'antic castell de Sant Feliu queden incorporades a Quer: Són Pedrós, Pinós, Sant Feliu i la Cirera. L'altre territori del castell, Santa Eugènia, sembla que quedarà adscrit al castell de Lluçà, perquè figura en el seu capbreu de 1418.

2.2.8 Castell de la Sala

Els restos actuals de la Sala, l'actual [Castellot](#), al terme d'Oristà¹⁵², són els d'una petita casa fortificada de plena edat mitjana.

Entre les possessions de Ripoll citades a la butlla de confirmació del papa Agapit II el 951 es relaciona una *torre de Sant Feliu*¹⁵³. L'esment es fa immediatament darrere d'un altre dret a Terrassola, i, en conseqüència, potser la podem situar a Sant Feliu de Terrassola. De fet, aquesta *torre* de Ripoll no torna a aparèixer amb els mateixos termes als documents del monestir en dates posteriors a la confirmació d'Agapit II el 951; en especial, no és esmentada explícitament als dominis del monestir de Ripoll al comtat d'Osona confirmats pel rei Lotari el 982¹⁵⁴; encara que de manera genèrica es diu que al comtat d'Osona el monestir comptava amb múltiples *cases*, és difícil que una fos la *torre* de 951.

És cert que Ripoll era titular d'un gran territori al costat est de Sant Feliu, potser lligat a una torre, que podria ser l'antecedent del castell de la Sala. Fins i tot aquesta construcció o les seves antecessores es podria correspondre a la *torre* esmentada a la butlla del 951, com ha proposat Ordeig¹⁵⁵. Podria ser, perquè aquestes terres són de la parròquia de Sant Feliu, encara que no del seu castell: són del d'Oristà i són a la conca del Bassi. A la butlla papal sí que són esmentades propietats a Bassi¹⁵⁶. La Sala també és un dels candidats per identificar aquesta propietat de Ripoll al Bassi.

Aquesta propietat, domini de Ripoll, era situada a plena edat mitjana, tanmateix, a la parròquia de Sant Feliu. El primer esment en que ens consta aquesta pertinença és de 1258, a un document on

151 *ipsum alodium de Torrezella... cum illorum Pratis que ibidem sunt*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1143.

152 Hi ha moltes cites directes de la identificació del *castell*, com ara una de 1762 que esmenta el *mas castell de la Sala vulgo Castellot* (ACA, Notariales, Manresa, 326, 143). Coneixíem el nom antic, però, pel descobriment fet per R. Masramon a partir de fonts indirectes ([MASRAMON, 1983](#)).

153 *Terraciola et ipsam turrem ad Sanctum Felicem*: [ORGEIG 1999](#), núm. 685.

154 *In comitatu Ausona... alios alodios in multis locis.. et in Uristizano, casas, terras, vineasque plurimas* ([ABADAL 1926](#), 172).

155 [ORDEIG 2014](#), 125.

156 *et in Bassillo*: [ORGEIG 1999](#), núm. 685.

apareix de testimoni Guillem de Sala, de Sant Feliu¹⁵⁷, i servia en aquells anys com batllia de les propietats monacals a la parròquia; la batllia corresponia a un gran grup de propietats del monestir de Ripoll a l'est de Sant Feliu, de les que no tenim informació de quan van passar a mans del cenobi.

Malgrat la falta d'informació, una anomalia entre els territoris d'un castell i d'una parròquia, encara que sigui a plena edat mitjana, a un Lluçanès sense canvis territorials desde dels carolingis, segurament ens remet a una aprisió del segle X, únic moment en què sembla possible. Podem situar la propietat com una aprisió d'homes del castell d'Oristà al castell de Sant Feliu, feta segurament als voltants de l'any 900, quan ja era termenada la parròquia de Sant Feliu. L'aprisió o rompuda, segons és habitual al Lluçanès, deixa les terres al castell on procedien els responsables. Com coneixem a Llanars, el cobrament dels delmes no es veu afectat, i el territori continuarà a la parròquia de Sant Feliu.

El fet que el monestir de Ripoll no guardés documents de l'adquisició també apunta a una vila d'època molt inicial i a una donació primerenca.

Tot indica, en conseqüència, que al seu origen era una *vila* carolíngia lligada a una torre, el futur castell de la Sala.

A l'edat moderna, però, ens consta que el castell de la Sala era propietari dels delmes d'una part de la parròquia de Sant Feliu¹⁵⁸ i senyor directe d'un conjunt de terres¹⁵⁹, precisament les que eren propietat de Ripoll del costat est de Sant Feliu, que eren a les aigües vessants del Bassi. El fet apunta a un feu de Ripoll i un territori de delmes desaparegut a un temps en què els delmes eren fossilitzats, com més aviat a mitjan segle XI, amb territoris donats a Ripoll a una data també primerenca. No consta aquesta parròquia a les relacions conegudes dels segles XI i XII, ni cap església a l'edat mitjana al voltant de la de Sant Feliu, a excepció de la capella de la Magdalena, que no es troba al costat de la Sala; és a les terres del castell, sota el *serrat de les Forques*.

Hi ha, però, un dubte important al respecte, perquè una part molt estreta de les terres de Ripoll travessa els límits de les aigües vessants i s'endinsa a terres del vilar de Relat fins a arribar a pocs metres de l'església de Sant Feliu. No és una qüestió sense importància perquè tenim els precedents del pròxim Relat, amb dues esglésies al mateix nucli poblacional, i d'Oristà, presumiblement amb tres. La ubicació més probable per l'església de la parròquia de la Sala és a un nucli al costat del de Sant Feliu, com un barri¹⁶⁰. Aquesta opció ens permetria també una explicació al fet que l'església de la Sala no es convertirà en capella i, en conseqüència, tampoc es conservarà als segles immediatament posteriors, el que la faria present a la documentació: el seu altar acabaria segurament a l'església de Sant Feliu.

Aquest extrem no ens consta explícitament. Si és el cas, seria l'altar de Santa Maria, que potser existia dins de l'església de Sant Feliu quan es fundarà una capellania als inicis del segle XIV. Hi ha esmentat un altar de Sant Joan a l'església al segle XI, encara que són dates molt antigues per al desmantellament de l'església de la Sala.

157 ABEV, ACV, 8/7, 49.

158 ABEV, Patrimoniales, Coma de Borrassers, 10, s.f.

159 Vid. ex. a 1792: ACA, Notariales, Manresa, 349, 70.

160 Sobre aquesta qüestió, vid. *Sant Feliu Sasserra* a [ESCRIBANO 2024b](#).

2.2.9 Castell de Serradellops

Era un dels castells secundaris del d'Oristà, cap d'un del seus [districtes](#). Encara que la primera cita d'aquests és del 957, els suposem tots al segle IX. Com el de Caràüll, atès el seu reduït terme, podria ser un poblament existent a l'arribada dels carolingis. El seu terme se cita el 990¹⁶¹.

El castell no es conserva i no és conegut, encara que el més probable és que fos al *puig de Sant Salvador*, molt a prop de l'església.

2.2.10 Castell de Sant Boi

Hi ha una referència del segle XV a una dotàlia de Sant Boi sense data concreta coneguda, encara que carolíngia, de la que hi ha dubtes sobre l'autenticitat¹⁶², i una cita del castell a la dotàlia de Lluçà, presumptament del 905, que [sembla falsa](#). Amb seguretat, ens consta per primera vegada aquesta denominació el 930¹⁶³.

Aquestes dates no són significatives, però, perquè el castell degué ser constituït als primers moments de la conquesta, com els altres castells principals del Lluçanès. Lluçà i Oristà.

El 993 trobem esmentada una parròquia dins d'un territori *anomenat Sant Boi*. És una transacció sobre drets, de nou part d'una cascada com els d'Oristà: Senfred de Gurb intercanvia amb el bisbe de Vic *l'alou que anomenen Sant Boi, juntament amb la parròquia, amb delmes i primícies i tot el que pertany a la mateixa església, juntament amb el fisc i amb tots els censos d'aquest, tot el que és als seus termes*¹⁶⁴. És el castell de Sant Boi. La cita permet algunes interpretacions, encara que sembla que inclou la parròquia [castral](#), amb els seus delmes.

L'esmentada cita del 930 situa el castell en mans comtals i després passarà als Gurb. El bisbe de Vic adquirí la titularitat del castell de Sant Boi per l'esmentada permuta del 993, i aquest romandrà sota el domini de la mitra fins al segle XIX

És possible que els Lluçà tenien de fet el castell per una concessió dels Gurb, si no dels comtes abans. Bernat de Lluçà renuncia al castell en favor del bisbe en una data no coneguda, en tot cas a la primera meitat del segle XII. Ens consta a una còpia de 1154. Al document es diu que estenia el seu territori des de la Gavarresa fins al del castell de Voltregà¹⁶⁵.

161 *de occiduo in Serra de Lupos*: [JUNYENT 1980](#), núm. 550.

162 [ORDEIG 1993](#), núm. 38.

163 Atès que donava nom el castell: [ORDEIG 1999](#), núm. 355.

164 *Alodem nostrum proprium que dicunt Sancti Baudilii simul cum ipsa parrochia cum decimas et primicias et omnia que ad ipsa ecclesia pertinent simul cum ipso fisco et cum omnem censum qui exinde exire debet et cum omnem ebutum, i... Et est hec omnia ... in predicto loco Sancti Baudilii, quantum in eius termino est*: [JUNYENT 1980](#), núm. 1644.

165 *a Gavaresa usque ad Sanctum Ipolitum* (ABEV, ACV, c. 6, núm. 1695).

2.2.11 Castell de Sant Feliu Sasserra

La primera referència a la fortalesa és del 957, implícita a un esment de les [parròquies d'Oristà](#).

Previsiblement el seu recinte fou abandonat. Podria ser que l'església del vell poblament ja fos derruïda al segle XII, com veurem.

Sembla que tenia torres baixes al recinte, i per aquesta raó era conegut com *les Guardioles*. Apareix citat d'aquesta manera a unes afrontacions del seu terme el 1088, a una finca a l'oest de Puig Ciutat¹⁶⁶.

Amb el temps el recinte es va perdre, encara que la torre del castell es va mantenir a la baixa edat mitjana, que era coneguda com *la Guardiola*, també perduda avui. La primera notícia que ens consta d'aquesta torre és una referència a la venda d'una casa situada a l'est del camí a 1334¹⁶⁷. No tenim notícies de quan seria enderrocada, encara que sembla que, com totes les fortaleses del Lluçanès, fou cremada a la guerra de remences, i probablement s'enfonsaria aviat.

Ubicació

Es conserven tres tombes de lloses que afloren a un tall del terreny al *serrat de les Forques*, a uns 150 metres a l'est de la [Glorieta Vilaclara](#)¹⁶⁸; a falta d'excavacions que permetin dates segures, tot indica que el serrat és el lloc del castell.

Les terres del serrat van ser lloc d'execucions, i així ja veiem l'indret anomenat *serrat de les Forques* a 1634¹⁶⁹. Sembla vinculada amb aquestes la presència d'algunes creus al lloc, que donen pas a un altre nom, el *serrat de les Creus*¹⁷⁰. Devien ser dos a principis del segle XVII, perquè ens consta que el Divendres de Passió anava una processó al lloc, que passava per dos creus¹⁷¹.

De la torre avui tampoc hi ha restos visibles, encara que coneixem l'emplaçament, a la glorieta Vilaclara. El puig encara era anomenat al segle XVI *puig Guardiola* o *puig Cornador*¹⁷². La torre ja era derruïda en aquells anys, encara que perdurava el seu record, com també el de l'antic ús del lloc per la crida amb corns a la mobilització o la defensa¹⁷³.

El *puig* mateix encara rebrà altres denominacions al llarg de l'edat moderna, i així el veiem esmentat com *la Roqueta* a 1662¹⁷⁴.

Terme

166 *ab orientali plaga in podio quod vocatur Ciuttatula, a meridiana vero parte desinit in podio quod dicitur Guardiolis, circea quoque pars terminatur in prelibata ecclesia Sancti Andree de Lannars, de occidentali namque in podio de Pura videtur desinire: ORDEIG 2000*, núm. 1527.

167 *que domus afrontatur a parte orientis in via publica qua tenditur ad guardiolam* (ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, ff. 43r-43v).

168 Segons indica l'[inventari del Patrimoni Arqueològic i Paleontològic de Catalunya](#).

169 *Serrat de les forques o puig cornador* (ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R16, llibre 1 149).

170 ACA, Notariales, Manresa, 299, part 2 ff. 150-151.

171 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Q30, 12.

172 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R1, quad. 1 67.

173 [CASTELLET 2016](#).

174 Quan el camí es anomenat *de Guardiola* o *de la Roqueta* (ACA, Notariales, Manresa, 285, part 1 58r-58v),

El terme del castell carolingi era segurament constituït per altres importants, corresponents a poblaments que també devien existir al segle IX: els de la [vall de Relat](#), Pinós, Pedrós, Pardines i la Cirera. Tots junts van abandonar el castell de Tornamira per passar als de Quer i Lluçà a una data desconeguda, segurament a finals del segle XIV. Era segurament un terme encara existent per aquelles dates d'alguna manera.

No sabem amb seguretat la relació d'aquest castell amb [Santa Eugènia](#), un antic territori del [Castelló](#), o castell de Relat; també era al segle X al terme del castell d'Oristà i serà incorporada amb la resta de territoris de Sant Feliu al castell de Lluçà al segle XIV, encara que no fou assignada a la castlania de Quer. No hi ha informació directa, i les opcions, ara per ara, són molt obertes.

Terres immediates al castell

Les terres del castell constituïen un conjunt reduït, que presumiblement constituïrien dos masos a plena edat mitjana. Les coneixem per dues delimitacions coincidents, un petit territori de delmes i unes terres del mateix domini directe; totes dues van perdurar fins al segle XIX.

El domini directe de les terres a les proximitats de la torre era repartit a plena i baixa edat mitjana. Al nord, a la part baixa del puig, la *Coma dels Angelats* era de Ripoll, encara que a l'oest era al XVI domini del monestir de Lluçà¹⁷⁵; és de suposar que abans del segle XIV era del vilar de Relat¹⁷⁶: el límit entre els dominis de Relat-Lluçà i Ripoll devia ser l'antic camí de Pardines, que vorejava el puig de Guardiola a l'oest.

Els costats del puig mateix, i la finca anomenada aleshores *el serrat de les Forques*¹⁷⁷, era al segle XVI una parcel·lació de la propietat d'una capellania fundada a l'altar de Sant Nicolau d'Olost¹⁷⁸. També eren de la mateixa capellania les terres del sud del serrat, el Pla de Magdalena, llavors anomenades del *Pla del Vent*¹⁷⁹, on era l'església del mateix nom. A falta d'informacions més precises, tot apunta a algun donant vinculat al castell d'Olost i de la família Tornamira.

La traça de la capellania és difícil de seguir, perquè existia ja una a l'església al segle XII, presumiblement instituïda pels senyors d'Olost. De fet, és la vinculada a una serie de falsificacions documentals que inclouen la consagració de l'església d'Olost o una donació del bisbe Balsareny¹⁸⁰. Ens consta un capbreu de la capellania¹⁸¹ i una definició de domini, tots dos als inicis del segle XIII¹⁸². Sembla que al segle XV eren en mans del rector. A aquests documents no consten les terres de Sant Feliu, és a dir que les terres de la torre han de ser d'una altra fundació. A l'altar van ser fundats altres beneficis, un instituït per Pere d'Albadà¹⁸³ a una data per determinar, encara que

175 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R1, quad. 2 20.

176 Vegeu Sant Feliu Sasserra a ESCRIBANO,2024c;

177 Les cases de l'actual carrer del Serrat van ser construïdes sobre una finca comprada pels Soler anomenada *el Serrat de les Forques* (Vid, ex. la venda del *ius luendi* a 1710: ACA, Notariales, Manresa, 289, 116v). Les afrontacions d'aquest document no deixen dubte del fet que el puig mateix era inclòs, perquè afrontava al nord amb les *terres de Milvaques* i a 1780 es vendria una finca a la *Coma dels Angelats alias lo Clot del Milvaques* (ACA, Notariales, Berga, Serie General, 943, 10); la finca dels Soler afrontava a l'oest amb el camí de Prats, i a l'est amb Gurrians.

178 A 1571 es diria que la capellania era dels Sants Miquel i Nicolau, fundada a l'església d'Olost (ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R3, quad D. 51r-52v).

179 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R3, quad D 41v.

180 [PLADEVALL 1979a](#).

181 [PLADEVALL 1979a](#), 19.

182 ABEV, ACV, Pergamins, arm 6, 420.

183 Esmentada en unes terres de la capellania que eren a Alpens: ABEV, Parroquials, Sora, R14, 288.

existent a 1357¹⁸⁴; els Albadà es documenten al segle XIV com propietaris de masos i cases a la sagrera d'Olost¹⁸⁵. El fet és que el patrimoni de les capellanies de l'església decau a la baixa edat mitjana i un altar recull els tres vells titulars, i les fundacions originals són servides al segle XVI per un sol capellà, segons indiquen les visites pastorals del moment.

Tanmateix, a unes afrontacions de les terres de Sant Feliu a 1629 es diria que la finca anomenada *Coma dels Angelats* afrontava al sud amb el *puig Cornador*, terres de Joan de Peguera mediant¹⁸⁶. Aquest devia ser el beneficiat, i el seu cognom, el dels senyors d'Olost del moment.

A la dreta del serrat de les Forques i del Pla de la Magdalena s'estenien les terres de Gurrians, a cavall dels termes de Sant Feliu i Oristà. El mas Gurrians era domini directe de la capellania dels Tornamira a la [torre d'Oristà](#)¹⁸⁷.

El territori el podem acotar també pels delmes, que es van fossilitzar segurament al segle XI; almenys des del segle XIII el delme de les terres de Gurrians, i amb elles les situades a sota del puig del *serrat de les forques*, era del rector, fins al camí de Pardines¹⁸⁸. Aquest és el territori del castell, que coincideix amb el domini directe de les capellanies d'Olost i de la torre d'Oristà.

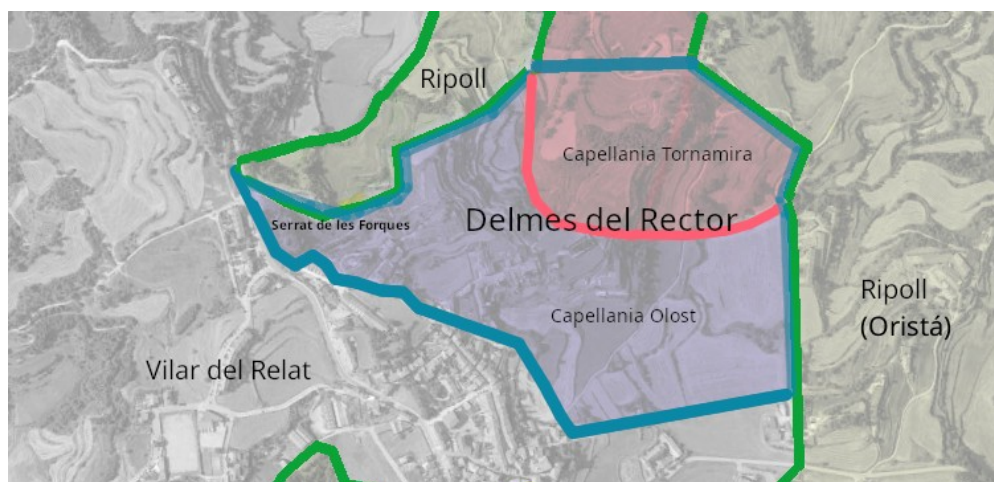

Figura 3: Dominis i delmes de les terres al costat de la torre de Sant Feliu als segles XIII-XIV

A la figura anterior es mostren els que creiem eren els dominis i delmes de les terres al costat de la torre al segle XIII; són reconstruïts a partir de les informacions que donen les finques del segle XVI i XVII, atès que aquells havien estat fixats en ser assignats a dotacions de capellanies o incorporades al patrimoni dels monestirs de Ripoll i Lluçà, on no hi ha canvis de titularitat coneguts des d'aquelles dates. El límit est correspon al camí de Cardona, conegut al segle X, que servirà a la divisió del terme del castell d'Oristà al segle XIV i encara avui separa els termes municipals de Sant Feliu i Oristà¹⁸⁹. El límit oest de les terres del castell implica parcialment a dos camins antics,

184 Esmentada a la visita de 1357: ABEV, AEV 1200/4, 3v.

185 [ROCAFIGUERA 1987](#), 210-211.

186 Diuen terres de Joan de Peguera, qui pel que sembla era el beneficiat: ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R6, quad. B 13.

187 El domini ens consta en un establiment del mas a 1691: ACM, APM m 1739, 218.

188 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra I-1, annex A, 2.

189 ESCRIBANO 2024c.

coneguts al segle XIII i el sud era el vell camí d'Oristà, que és límit de la sagrera i segurament de les terres del rector, com a més tard al segle XII; els quatre camins indicats existien segurament als temps de la repoblació¹⁹⁰. Els límits dels Tornamira són aproximats, no són coneguts en detall de moment, atès que el mas Gurrians, que els acapararà a la baixa edat mitjana, incorporarà masos rònecs de diferents dominis directes.

Les propietats del castell deuen correspondre al territori de delmes del rector, coneguts al segle XIII. Aquest apunta a una església pròpia, previsiblement amb una parròquia castral al segle IX; sembla que van ser donats a l'església pels Lluçà, els seus propietaris almenys des del segle XI; potser seria al temps d'una segona dotàlia, que es podria correspondre a una reedificació o reforma de l'església, al segle XII, de la que ens queda una portalada. El desmantellament de la vella església del castell sembla relacionat amb la capella de la Magdalena, situada a poca distància, a la vora del camí, dins de les terres del castell.

Titularitat

Encara que el seu terme era dins del del castell d'Oristà, la jurisdicció i fiscalitat eren en mans dels Lluçà al segle XI. Ens consten *alous* a Sant Feliu d'aquestes dates, encara que no tenim detalls dels drets. També els delmes de Sant Feliu eren en mans dels Lluçà a la baixa edat mitjana.

Hi ha una intervenció jurisdiccional dels Lluçà a [Santa Eugènia el 981](#). Per aquells anys era part del castell d'Oristà, encara que no tenim informació directa de la seva pertinència al castell de Sant Feliu; tot indica que aquest era el cas, perquè és a la conca de Relat i el territori del nord-est, la Cirera, també era inclòs.

Tot indica que els Lluçà havien aconseguit abans d'aquesta data la titularitat del terme civil i l'església de Sant Feliu. Tampoc sabem del títol de la possessió ni la data; sembla una compra. Per la distribució del domini de les terres castrals en moments posteriors que observàvem abans, la fortalesa mateixa degué recaure en poder dels Tornamira. No sabem com concilien aquests dos fets, però, encara que potser el segon es deu a una castllania dels Tornamira, que té relació amb el fet de que a finals del segle XII els Lluçà van aconseguir dels Montcada la infeudació del castell de Tornamira, el successor del castell d'Oristà.

2.2.12 Castell de Tornamira

Aquesta fortalesa fou erigida presumiblement el 1083, arran de la presa de possessió del [castell d'Oristà](#) pel senescal Guillem Ramon I al finalitzar l'any anterior. El bisbe Berenguer, titular del castell, el va entregar al senescal Guillem Ramon I per la defensa dels accessos a Vic, fet que es traduiria en la construcció del castell de Tornamira.

A finals de la centúria següent es degué traslladar la seu del castell d'Oristà a aquest nou emplaçament.

¹⁹⁰ [ESCRIBANO 2024b](#).

El terme del castell, el d'Oristà al segle X, va quedar sota la nova fortalesa i no va sofrir cap canvi fins a 1397, quan tres dels seus cinc districtes, Oristà, Serradellops i Caraüll, resten incorporats a la corona. Olost va continuar com castell en solitari i Sant Feliu es va incorporar al castell de Quer.

2.2.13 El Castelló

Aquesta fortalesa no formava part del Lluçanès a època carolíngia, encara que l'edificació i el seu periurbà van restar incorporats a Santa Eugènia al segle XII. Segurament la fortificació era força abandonada per aquelles dates, encara que la seva església, Sant Andreu de Relat, seguia existint.

L'única menció explícita d'aquest castell, avui desaparegut, la trobem a una afrontació del territori de Santa Eugènia feta el 952, on és esmentat al sud *el lloc anomenat Castelló*¹⁹¹. Usualment els documents es refereixen al nucli poblacional que hi havia a dins, anomenat Relat o a les seves terres, també anomenades Relat, i, en conseqüència, devia ser també conegut com el *castell de Relat*.

Atès el nom, i que, com tot indica, el seu terme va donar lloc a una *parròquia* castral existent al segle X, és un castell, no una torre. Com figura al terme d'Avinyó al segle X, ha de ser un castell secundari depenent del d'Avinyó, com els castells de districte d'Oristà.

Terme

Al 952 el terme d'un poblament anomenat *Relat* ocupava els territoris coneguts a l'edat moderna de Santa Eugènia i Sant Marçal de Relat, excepte una petita part.

Relat era dividit aleshores en almenys dues parts, que pertanyien als territoris de dos castells, el d'Oristà i Avinyó. La major part corresponia al primer, Santa Eugènia, i uns petits terrenys, equivalents a dos masos de plena edat mitjana, al segon. Aquest era al sud-est del territori de Santa Eugènia i el document del 952 l'anomena *el Castelló*. Un esment posterior, del 981, dirà que la torre de Santa Eugènia afronta al sud amb terme del castell d'Avinyó¹⁹²: el Castelló era al terme d'Avinyó.

El petit territori de la fortalesa era propietat dels comtes i més tard ho seria dels Lluçà, el que ens indica el valor militar del lloc. Abans d'aquest, previsiblement ho tindria cap al 960 un vescomte, Guillem, que no sabem situar¹⁹³. Sembla que era el solar del castell i les terres del periurbà del seu poblament: el titular de Santa Eugènia, de la família dels castlans d'Avinyó, tenia una casa i una terra al lloc, i els seus familiars apareixen fins i tot al segle XI propietaris de finques en aquest territori.

191 *de meridie in loco que vocant Castelgone*: JUNYENT 1980, núm. 274.

192 *de meridie in ipso termino de Avinione*; ORDEIG 1999, núm. 1358.

193 Era mort el 977 i les seves terres eren afrontació sud de la torre d'Heldecind: *de meridie in alode de Willelmo vicescomite vel suos eres*: JUNYENT 1980, 370-371.

Coneixem directament aquest territori a la venda que fa Borrell II a diversos homes el 986, on consta que era al terme d'Avinyó i dins del terme civil de Relat¹⁹⁴. No abandonaria el terme castral després, perquè al territori, que correspon més tard als masos Riera i Oliva, tenien drets en 1207 els Queralt, a qui els comtes infeudaren el castell d'Avinyó¹⁹⁵ i de fet l'Oliva encara figurava al capbreu del castell d'Avinyó de 1604¹⁹⁶. El mas Riera no, que es va incorporar a l'Estany.

No es conserva l'original de la venda de Borrell II, només un regist, encara que aquest ens dona una dada definitòria: un dels compradors es diu Oliva, l'home que donarà nom a un mas que encara existeix, el mas de [l'Oliva](#); les terres eren esmentades el 1038¹⁹⁷, quan al seu costat discorria un camí carolingi, el [de la serra de l'Oliva](#), amb el que limitaven a l'est¹⁹⁸. Aquest camí, a l'oest de l'Oliva, encara es conserva parcialment.

El document de 1038 testifica la venda del territori sencer a Sunifred de Lluçà. Afrontava amb la riera de Relat, i, en conseqüència, podem acotar l'abast del petit terme, entre el camí de l'Oliva i la riera¹⁹⁹. La seva vídua, Ermessenda, el donaria a Ripoll el 1066²⁰⁰; el diploma repeteix les afrontacions de l'adquisició.

No ens consta, però que aquesta donació es portés a terme. No figura a l'entrega que fa Guillem Guisad a 1005; l'únic esment és a *l'església de Relat* i els seus delmes²⁰¹. Els termes utilitzats no permeten identificar l'abast de la donació, atesa l'ambigüitat del vocable *església* en aquells moments, encara que a l'any següent seguia a les seves mans, quan lliuraria una part a l'Estany. Els delmes sí són inclosos, i els terrenys queden incorporats a la parròquia de Santa Eugènia: veiem els masos Riera i Oliva al [mapa](#) de la parròquia fet cap a 1700.

La presència d'aquesta església no deixa lloc a dubtes del fet que hi havia un poblament, i, en conseqüència, que es produirà un desdoblament o ampliació d'un barri sota el castell, a la riera, com els de Merlès, Lluça, Oristà i Sant Feliu.

El periurbà del nucli poblacional es repartia per tots dos barris i, de fet el mas Riera, que ha deixat empremta a un topònim, *la Riereta*, entre l'Oliva i Santa Eugènia, era part del periurbà del nucli de Relat. Ens consta una finca a la riera, el 981, que deu ser de la riba est, als futurs terrenys d'aquest mas²⁰².

Respecte de la ubicació de la fortalesa mateixa potser hi ha alguna referència més: L'esmentada compra dels Lluçà de 1038 esmenta que era *al camí que va a l'Oliva*, el que potser indica que era al sud del lloc és l'Oliva actualment, més cap a la torre dels Soldats. Hi ha una altra indicació: al torrent, més difícil de situar, perquè hi ha alguns candidats. Encara l'ubicació més probable seria al nord de l'Oliva, al costat de Santa Eugènia.

194 [ORDEIG 2014b](#), núm. 93.

195 Quan Berenguer de Queralt els dona definitivament al monestir de l'Estany: ABEV, Parroquials, Mojà Z1, 62.

196 ABEV, Parroquials, Avinyó, I-Q-V1, 116v.

197 *est ... in termino de Avinione vel in Riolado prope domum Santa Eugèniae*: [ORDEIG 2016](#), 235.

198 *affrontat ... de orientis in strada qui pergit per ipsa serra ad ipsa Oliva*: *Ib.*

199 *de circi in alodem de Seniofredo vel suos heres ad ipso Riolado*: *Ib.*

200 [ORDEIG 2016](#), núm. 585.

201 *de Ecclesia de Relat idest de Ecclesia S. Eugeniae et S. Martialis et de omnibus pertinentiis (Ib.)*.

202 *Et in Riolato ... ipsa vinea. Et afrontat ... de parte orientis in Riolato*: *Ib.*

El citat document de 1105 vincula l'església de Relat amb aquest territori. Deu ser Sant Andreu de Relat, de la que tenim una notícia lateral d'una donació comtal el 932²⁰³, data aquesta no segura, atesa la feblesa de la transmissió. L'itinerari que descriuen les llistes de parròquies del segle XII, de sud a nord, amb un desviament a Cornet des de Santa Eugènia, asseguren aquesta identificació: Avinyó, Relat, Santa Eugènia, Cornet i Sant Marçal²⁰⁴.

El territori de la fortalesa és molt petit per una parròquia, el que obre molts interrogants. El més lògic és que l'església tenia un terme a Avinyó, que no és documentat, encara que sí hi ha indicis a la toponímia. No podem descartar tampoc que en realitat Sant Andreu cedís el lloc a Santa Eugènia quan es va construir l'església al barri del poblament, el que donaria una situació semblant a les esglésies de la fortalesa d'Oristà o Sant Vicenç de Lluçà. Ara per ara no hi ha prou informació al respecte.

El que tots dos termes continuaren sent un únic territori de delmes fins i tot al segle XII, que també era comú a Sant Marçal, suscita moltes dubtes. Sembla un territori civil, un terme de recaptació de tots els impostos. Hi ha molts paral·lels amb Merlès, que també és un castell secundari, en aquell cas de Lluçà. Tot indica una parròquia castral. L'antiguitat de la fortalesa és òbvia també, perquè ja era desmantellada a mitjan segle X.

A la figura següent podem veure els dos territoris esmentats: al nord, Santa Eugènia, amb el seu poblament, la torre i vila de Púdua, i les terres del Castelló. A l'est hi ha un territori a la *vall de la Gavarresa* esmentat al segle X, que deu ser una aprisió, perquè trenca la resta dels límits est i oest, que són de la conca de Relat. Al sud es reflecteix la hipòtesi d'un territori original a terres d'Avinyó, no documentat, encara que probable per la toponímia. Fora d'aquests territoris era el castell d'Avinyó, segurament a sobre del topònim *Costa del Castell*.

203 L'any 932, el comte Sunyer feu edificar una església on és ara la parroquial, d'una sola nau amb creuer, dedicada a Sant Andreu (CLAPERS 1932, 34). La font de la notícia era el pergamí núm. 2 de l'arxiu parroquial, avui perdut.

L'església no és la precedent del temple actual, dedicat a Sant Joan; ha de ser el temple de l'esmentada *parròquia de Relat*.

204 PLADEVALL 1984, 73.

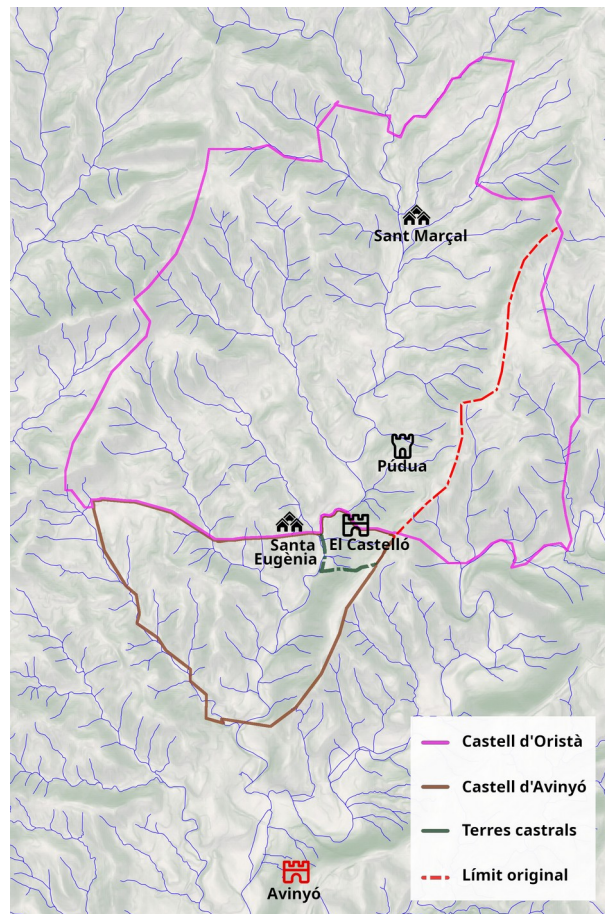

Figura 4: Territoris de Relat a mitjan segle X

Domini

La posició dels Lluçà sobre Santa Eugènia és coneguda des de la [donació de Guerau](#) al monestir de Ripoll al 981. Guisad impediria l'entrega i pactaria amb la vídua, qui li entregaria les possessions. Som a un moment en què els potents han frenat les donacions de territoris civils a centres eclesiàstics, per evitar la pèrdua de territori dels castells.

La posició dels Lluçà es deu segurament a la possessió del castell de Sant Feliu, sembla que en aquestes dates en feu. En tot cas, parlem d'una aprisió o rompuda que ha alterat el terme del Castelló, perquè les terres han passat al d'Oristà. Ha de ser posterior a la introducció dels delmes al Lluçanès, perquè els delmes originals són respectats i el terme de recaptació i el repartiment posterior entre els titulars de les esglésies seguiria vigent fins al segle XII.

El Castelló era sota el domini comtal durant tot el segle X, situació que ens consta per l'esmentada donació del 935 a l'església de la fortalesa i perquè ens consta també la liquidació feta pel comte a la centúria següent.

A mitjan segle X sabem que era sota el control d'un vescomte, Guillem, que no identifiquem, encara que apareix al seguici del comte de Barcelona.

Pel que fa als castlans, sembla que al segle X són de la família que té també la torre de Santa Eugènia i la vila de Púdua.

La fortalesa del Castelló, ja desmantellada, sense terme, amb només el periurbà del seu poblament com territori, seria adquirida també pels Lluçà al segle XI. El document només indica que ha adquirit un *alou*, vocable polisèmic de l'àmbit dels drets i rendes. Conté la jurisdicció del lloc, i òbviamment la fiscalitat, com es faria manifest de seguida.

A principis del segle XII es produiria un conflicte en termes molt semblants al del 981, encara que aquí restringit al territori d'un mas.

El propietari del mas Riera donarà les seves terres al monestir de l'Estany per aquests anys. Guillem Guisad de Lluçà tenia en aquesta darrera data el domini de l'indret, expressat en termes de relació personal, revestit de les formalitats de la plena edat mitjana. Com indica el diploma, tenia en aquesta data un *alou* sobre el propietari del mas, un dret que en una altra posició del diploma és anomenat *batllia*; com el titular vol donar el mas al monestir de l'Estany, que significava la ruptura del vincle personal, i, en conseqüència, de les càrregues degudes als Lluçà, demana l'alliberació de la *batllia*²⁰⁵. El domini feudal és assimilat a la *batllia*, o *tutela*, el dret legal del tutor, figura provinent del món de la protecció d'orfes i vídues, en quedar inclosa aquesta en els juraments de vassallatge del moment²⁰⁶. Guillem Guisad s'oposarà a un primer moment i la donació no arribarà a ser executada, encara que faria un acte d'entrega a 1106, que tampoc arribarà a ser efectiu, perquè sembla s'oposarà el propietari del castell d'Avinyó. Encara a 1207 figurava de nou a una altra concessió, en aquesta ocasió dels senyors d'Avinyó²⁰⁷. En aquest nou intent es necessitava també la donació dels drets corresponents al castell, que tenia Berenguer de Queralt²⁰⁸.

2.3 Les valls

Algunes divisions dels territoris del Lluçanès a l'època carolíngia segueixen en gran manera uns patrons basats en cursos d'aigua, seguint les rieres mateixes o les seves aigües vessants. En alguns casos les podem associar a uns territoris anomenats *valls*.

Anotem que aquest utilitzen límits artificials, però: la *vall de Merlès* és un sol tram de les aigües vessants de la riera, el que correspon a Santa Maria de Merlès, i el nom no aplica als trams al nord, a Salselles o Lluçà, com hem vist en tractar dels límits dels comtats. Tampoc estan restringits a les conques, encara que aquestes sí que són utilitzades als nuclis dels seus territoris. La vall de Relat inclou la Cirera, que és part de la conca de la riera de Bassí, i Pinòs, amb terres a la conca de la riera de Merlès.

205 *Ouem ego Guillelmus Lucianensis hactenus abebet ...alodio ...Guillemi Belliti, quod est infra parroexiam Sancte Eugenie de Rivolato...et ego non adquiescebam ... propter baiuliam... innotuit mihi quod ... vellent hoc dare Beate Virginis Marie de Stagno ... omnibusque ibi requirebam ... mea voce renunciavi: ROCAFIGUERA 1999, núm. 125.*

206 UDINA 1994.

207 ABEV, Parroquials, Moià Z1, 59.

208 ABEV, Parroquials, Moià Z1, 62.

Són bé conegudes al nord del terme, on van persistir durant tota l'edat mitjana; també es van establir al sud, com les *valls* d'Artés²⁰⁹ i de Santa Eulàlia de Riuprimer²¹⁰, o a l'oest, com la *vall de Vilartimó*, apel·latiu present avui a la toponímia. Al Lluçanès, des dels segles X i XI, es va atenuant el seu rastre als documents fins a pràcticament desaparèixer.

Algunes de les valls documentades als segles X i XI són el territori civil d'un castell. Al de Merlès existia una, la *vall de Merlès*, citada per primera vegada el 893²¹¹.

A Oristà sabem de la *vall de Carauïll*, citada el 943²¹², 945²¹³ i 965²¹⁴, que podem vincular amb el [castell de Carauïll](#), previsiblement una de les fortaleses dels primers moments de la conquesta, cap d'[un districte](#) del castell d'Oristà.

També ens consta la *vall de Sora*, circumscripció citada per primera vegada el 949²¹⁵; era el mateix territori de la parròquia de Sora i presumiblement el del castell de Sora, un dels districtes del castell de Besora.

Una altra era la *vall de Relat*, esmentada a 1047²¹⁶ i 1068²¹⁷. Sembla que era el territori civil del [castell de Sant Feliu](#).

El terme *vall* és utilitzat també a època carolíngia per a territoris de diferent grandària dins dels termes castrals, i coneixem casos de *valls* situades dintre d'altres *valls*; aquests semblen territoris poblacionals equivalents al de les *viles*, com la *vall de Noguerola*, citada amb els seus tres vilars a dins de la *vall* de Merlès del 893²¹⁸, o les *valls* de *Sunyer* i les *valls de Comerjada*, esmentades a la dotàlia de Santa Maria de Lluçà, el 905, que segurament eren territoris reduïts; encara que aquesta darrera cita deu ser una [interpolació](#), segurament del segle XIII, aquestes *valls*, per força, eren circumscripcions antigues.

Hi ha molts topònims de *valls* al Lluçanès medieval o modern, sovint lligats a masos amb aquest nom, com els d'Alpens²¹⁹, Sant Feliu²²⁰, Perafita²²¹, Sant Climent de la Riba²²² i Vilartimó²²³, a Lluçà; també Solà de la Vall²²⁴, Valldou i [Vallgatina](#) a Oristà, la *vall* de les Botes a Lluçà, les valls de Mascarella a Perafita, el vil·lar de Vall a Sant Bartomeu del Grau²²⁵ o la *vall de la Gavarresa* a Santa Eugènia de Relat²²⁶, segurament una apriació a un altre territori, el que ens indica l'amplitud del

209 Citada el 889: [ABADAL 1926](#), 293-298.

210 Citada el 904: [JUNYENT 1980](#), núm. 36.

211 *locum qui dicitur balle Merlense*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

212 *in terminio de Oristi, in vale Carauli*: [JUNYENT 1980](#), núm. 214.

213 *in valle Karaguli*: [JUNYENT 1980](#), núm. 229.

214 *in terminio de Uristidano, in valle que dicun Karavullo*: [JUNYENT 1980](#), núm. 368,.

215 Citada a un regest, no coneixem la referència original: [ORDEIG 1999](#), núm. 642.

216 *in comitatu Osona, in terminio de Oristi, in valle Riolato*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1058.

217 *in parrochia Sancti Felicii et in valli Riolatii*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1319.

218 *ipsa Nogarola cum villares qui in ipsa valle sunt*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

219 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R3, llig. D 90.

220 ACM, AHCM Ecles. C-126, 9v.

221 ABEV, Parroquials, Sant Boi de Lluçanès, Y6, 74v.

222 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, quad. 1 32v.

223 ACA, Notarials, Manresa, 284, 62v.

224 ACA, Notarials, Manresa, 308, quad. 2 133.

225 ABEV, AEV, 828/1, 80v.

226 ABEV, Parroquials, Santa Eugènia de Relat, R11, s.f.

fenomen. Tots degueren el seu nom a circumscripcions carolíngies, pel que sembla. Com es tracta de toponímia no és fàcil determinar quins territoris representaven les *valls* esmentades.

Que les valls carolíngies són territoris civils, lligats a drets fiscals, i, en conseqüència, són termes d'un nucli poblacional, ens consta a Merlès, com hem indicat. També d'alguna manera a Caraüll, on és esmentat el seu *terme* el 960²²⁷. De fet, la vall de Caraüll continuarà mantenint la seva identitat territorial fins i tot a l'edat moderna, identificada com una *quadra*, pel que sembla no estrictament amb la integritat del territori carolingi, però, encara que seria proper.

Ara per ara l'única *vall* amb límits coneguts al Lluçanès dels segles IX i X és la *de Merlès*, que correspon a les aigües vessants de la riera a un tram entre Pinós i Lluçà. A l'est el límit era la serra que dividia la vall i el *riu de Pinya* i a l'oest era al centre de la serra de Degollats, on era el camí de la serra, que passava per Teulats. Sembla que sí que era realment un fragment de la conca, perquè es defineix a la dotàlia de Merlès en termes d'aigües vessants. Altres sembla que no van seguir un patró tan estricte.

Els límits de la resta de les valls i territoris del Lluçanès carolingi no són coneguts, ara per ara, amb tant detall com la de Merlès.

Sobre la de Relat podem establir una hipòtesi a partir dels límits coneguts del *vilar de Relat* al segle XII i d'indicis sobre els límits de les que suposem eren els seus territoris als segles X i XI, sense suport documental directe en molts punts; un problema addicional són les moltes anomalies als seus límits, sembla que producte d'aprisionaments, encara que la jurisdicció continuava mantenint els límits antics, el que ens permet ajustar els límits en diversos casos.

Hi ha altres indrets del terme, però, on es detecten també límits basats en conques hidrogràfiques que segurament corresponen a delimitacions de castells o valls que no ens consten documentalment.

Valls i viles

Les valls que es documenten com corresponents al terme civil d'un castell tenen un nucli poblacional central, encara que dins del seu terme hi ha altres poblacions. És el cas de les dotàlies de [Merlès](#) el 893 i de [Sora](#) el 960, i el podem seguir a Relat, el terme civil del castell de Sant Feliu. Als dos primers casos, sembla que el nucli de la *vall* és també conegut com la *vall* corresponent. Per analogia, la resta de les *valls* conegudes al Lluçanès del moment tenen un nucli, com el tindrien les seves contraparts, les *viles*.

Les *valls* menors, com la de Noguerola, citada a la dotàlia de Merlès del 893, semblen districtes poblacionals, territoris equivalents al d'una *vila*, segurament amb una organització diferent de les torres, potser amb elements comunals. De fet, aquella *vall* tenia divisions que són anomenats *vilars*²²⁸.

Hi ha alguns casos on existeixen viles amb el nom de les grans valls que les inclouen. És el cas de la vall de Sora, on existia una *vila de Sora* el 960²²⁹; potser és un cas semblant el de la *vila de Bassi*, citada el 982²³⁰, si existia una *vall* de Bassi; no és documentada, però, encara que sembla possible

227 *in kastrum Uristi, in terminio Karaullo*: [JUNYENT 1980](#), núm. 326.

228 *ipsa Nogarola cum villares qui in ipsa valle sunt*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

229 *et villa Saura, cum terminis et aiacenciis suis*: [MONSALVATJE 1907](#), 194-196; [ORDEIG 1999](#), núm. 859.

230 *villa Basille*: [JUNYENT 1980](#), núm. 497.

per les afrontacions amb els seus veïns de Relat, basades en aigües vessants. No ens consta, però, una *vila de Merlès*; de fet tampoc hi ha cap referència a una *vila de Relat* als segles IX-XI, tret de dos mencions, molt recents, a 1001²³¹ i 1044²³², que, pel que sembla, corresponen al *vilar de Relat*, una de les divisions de la *vall* del mateix nom. El que sí que semblen existir són divisions adreçades d'alguna manera per l'apel·latiu de la *vall*, com *Relat Sobirà*, encara que són altres situacions.

La coincidència del nom es podria deure al fet que aquestes *valls* del Lluçanès tinguessin un nucli poblacional que compartien amb els de districtes poblacionals del nivell inferior, unes *viles principals*. En aquests casos segurament el nom indica que la *casa* o *domus* que dona existència al nucli és la mateixa per a la *vall* i per a la *vila*, és a dir les recaptacions de totes dues són centralitzades al mateix lloc i, potser, compten amb terres dominicals comunes.

2.3.1 La vall de Merlès

Aquest terme és el lloc on es trobava Santa Maria de Merlès el 893²³³, segons indica la dotàlia, a un poblament que aquesta descriu i que podem situar al mateix lloc on es troba el temple actual, gràcies a les referències d'un camí que passava al seu costat. El nucli poblacional és un *barri* del poblament de la fortalesa.

Podem identificar la *vall* com el terme original del castell de Merlès, al temps de la dotàlia, el mateix territori de la parròquia castral de Santa Maria de Merlès. Segurament va ser constituïda al mateix moment que es va crear el castell, previsiblement reutilitzant una fortalesa existent.

La *vall*, però, no és el terme del castell, sinó el seu terme civil, previsiblement el territori de les recaptacions dels seus impostos. No sembla que sigui un territori jurisdiccional, sinó dos, atès que és als comtats de Cerdanya i Osona. Correspon a la parròquia de Merlès, el territori obligat als delmes assignats a l'església de Santa Maria.

Als anys posteriors, el terme castral va canviar per les aprisions que desborden la *vall*. La *vall* i la parròquia, però, van continuar estàtics des de la seva constitució durant el segle X. Sembla, en conseqüència, que castell i el seu territori civil van separats. Quan és reconegut oficialment com a parròquia el territori de delmes de Sant Martí, previsiblement a principis del segle XI, les parròquies se separen mentre continuava existint la *vall*. Sembla una solució com la de Santa Eugènia, amb tres parròquies al segle XI que comparteixen una mateixa recaptació de delmes.

Devia ser un territori de recaptacions, no només els delmes, i continuarà existint almenys tot el segle XI. Com a territori civil és citat sovint a afrontacions de transaccions o donacions de finques, i

231 És la venda d'una vinya *in kastro Uristense in villa Riolato*: [ORDEIG 2000](#), núm. 655. És el *vilar* de Relat, que era al terme del castell d'Oristà.

232 Una *propietat* de Pedrós afrontava *de meridie in vila de Rilad vel in suis terminis*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1033. Ha de ser el *vilar de Relat*, circumscrit al castell d'Oristà i que afrontava al nord amb Pedrós.

233 *locum qui dicitur balle Merlense*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

ens consten cites des de mitjans del segle X: el 947²³⁴, 952²³⁵, 955²³⁶, 957²³⁷, 977²³⁸ o el 997²³⁹. continuava en ús almenys fins a finals del segle XI; ens consta a 1034²⁴⁰; encara el 1056 donava a Ermessenda de Lluçà alguns ingressos, un *alou a la vall de Merlès*²⁴¹. També són esmentats aquests drets a 1074. Encara que sembla que a plena edat mitjana el domini de Ripoll va assumir el control del territori i les seves exaccions associades, la vall encara era citada en delimitacions del segle XVI.

Segurament era al principi el terme del poblament del [castell de Merlès](#), de fet comú als tres poblaments d'aquest, el de la fortalesa i els seus dos *barris*, on eren a la segona meitat del segle X Santa Maria i Sant Martí. El de la riba oest sembla el més antic del pla; era on es construiria l'església de Santa Maria el 893, sembla que un primer desdoblament al pla del nucli poblacional situat a la fortalesa. El barri és descrit parcialment a la dotalia, que esmenta cases i un complex o *domus*, donades a la nova església. La *domus* devia ser el lloc on es recollien els impostos del castell, i la donació sembla la materialització de la transferència a la nova església dels drets al titular de l'església.

No és documentat un temple de la fortalesa. No sabem si existia, perquè segurament el castell va ser constituït a moments molt propers al de la dotalia. El poblament existia abans, i no hi ha cap església en aquell moment, encara que són esmentades *cases* i la *domus* del nucli; la fortalesa també devia existir, davant l'esment de la dotalia al terme del castell *dels temps antics*.

Territori

La *vall de Merlès* seria el terme que es replicaria com *parròquia de Santa Maria* el 893²⁴². La dotalia indica que inclou el terme del castell com era *a temps antics*²⁴³.

Els límits de la vall són coneguts a època carolíngia, i no semblen iguals als mateixos que tenia el castell des de mitjan segle X, perquè aquest va créixer per les aprisions en dates posteriors a la dotalia del 893. Sembla que el terme castral es van fossilitzar quan terminen les aprisions, en tot cas abans del 955. Aquestes aprisions van canviar els termes castrals, encara que no els parroquials, perquè les aprisions són posteriors a la implantació dels delmes. El fet va provocar sovint problemes amb els límits dels delmes, com els que figuren a diversos moments de l'edat moderna; hi ha fins i tot un procés sobre el terme de 1546, parcialment conservat, on hi ha moltes declaracions de

234 Citada a un regest: [ORDEIG 1999](#), núm. 366.

235 També citada a un regest: [ORDEIG 1999](#), núm. 431.

236 *in terminio de castro Merles, in ipsa valle*: [JUNYENT 1980](#), núm. 284.

237 Citada a un regest: [ORDEIG 1999](#), núm. 460.

238 *in comitatu Osona, in valle Merlense*: [JUNYENT 1980](#), núm. 440.

239 *in comitatu Bergitano, in valle quae vocant Merles*: [MARCA 1688](#), ap. CXLV, cols. 951-952; [BAGES 2019](#), núm. 861.

240 *ipsum meum alaude que abeo in valle Merles*: [ORDEIG 2000](#), núm. 927.

241 *in parrochia Sancti Andree de Lannars sive in parrochia Sancti Martini Merlensi exceptos ipsos alodes qui sunt in valle de Merles et cum omnibus alodibus de Decollatos* ([ORDEIG 2000](#), núm. 1143).

242 L'església és al *locum qui dicitur balle Merlense*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

243 *Trado ipsa parrochia ad domum Sancte Marie, quomodo aquas vertunt ad ipsa valle, cum ipso castro Merlense, sicut antiquis temporibus fuit constitutum*: Ib.

testimonis²⁴⁴. Tots es refereixen als mateixos termes de la dotàlia, afegint les aprisions conegudes del segle X.

Com la vall de Relat, els seus límits se situen als centres de les serres, en termes d'aigües vessants i alguns d'ells encara sobreviuen com a límits de termes municipals avui per la seva equivalència, si és el cas, amb els termes castrals; al castell de Merlès només resta una part del límit oest original, i, segurament una més al nord; la resta va ser modificada per les aprisions o rompudes.

El límit nord és arbitrari, i era delimitat per un camí, el de [Berga a Lluçà](#), esmentat a la dotàlia de Santa Maria del 893. Com succeïx a Relat, al [camí de Cardona](#), sembla que tampoc era antic, perquè seguia els cursos d'aigua.

L'est també era un [camí](#), el que discorria des de Sant Pau de Pinós fins al citat de Berga a Lluçà per la serra de Degollats, camí que segueix parcialment avui un camí de la transhumància, sembla que no exactament pel mateix traçat, encara que molt proper al carolingi. És esmentat el 955, a les afrontacions del [vilar de Gamizà](#), part de Degollats i de la vall²⁴⁵, el territori de la vall situat al sud-est. Seguia la divisió de les aigües de les rieres de Merlès i Relat-Bassi.

Coneixem els punts d'origen i arribada del tram que corresponia a la vall. El primer, límit sud-est de la vall i del [vilar de Gamizà](#), era un punt del camí prop de Sant Pau de Pinós que segurament podem identificar com l'actual [Camprodon](#). Avui el lloc de l'encreuament de camins, és proper, el *Camp de la Cruïlla*, encara que l'antic era a *Camprodon*, límit també de *Pinós*, *Relat Sobirà* i *Pedrós*.

La convergència del camí de la serra de Degollats, límit est de la vall, amb el camí de Berga, límit nord, es produïa a un punt assenyalat avui per una fita conservada, la del límit nord-est del castell de Merlès al segle XI, que abans era el límit de la vall: la [Pedra Dreta del Grau](#). Segurament també era un encreuament de camins, perquè pel sud devia venir des de Prats un camí que discorria pel pas o *grau* de Torroella fins a trobar la Pedra Dreta. Devia passar al costat del nucli nou de Torroella, on era l'església de Sant Pere, sembla que un altre desdoblament del de la torre, que es devia situar a la *roca de Torroella*.

Hi ha també un punt central conegut del camí de la serra de Degollats, al *pla de Taulats*, on hi havia un *mercadal* el 955²⁴⁶. Aquest devia ser també a un encreuament, on convergiria el camí que baixava de l'immediat puig de la *Creu de Riambau*, lloc d'una fita del castell de Merlès al segle XVI, la *Pedra Dreta del puig de la Creu, prop Taulats*, puig on sembla era la *casa de Taulats* a època carolíngia. En aquest encreuament acabava el 955 el vilar de Gamizà.

El límit oest de la vall travessava la riera i seguia fins a la *Tor de Merlès*, extrem del castell al segle XVI, que el 955 eren terres del *vilar de Guisquilà*²⁴⁷. No ens consta explícitament, encara que sembla que el límit de la vall i del vilar de Guisquilà seguia un camí perpendicular a la riera,

244 Es refereixen als límits de l'est del castell. Encara que el procés és de 1546, continuarien les qüestions a les dues dècades següents. La part més gran del procés és a ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R5, quad. 3, s.f. També, id., R8, part 4, 39, id., R8, part 6 s.f., 15, id., R2, quad. 2 s.f., id., R5, quad. 5 f. 1, id., R7, quad. 2 s.f., id., R7, quad. 4, 24, id., R14, s.f., id., R3, quad. 4 114, id., R8, part 4 59v. Encara tenim noves afrontacions a 1591: id., R7, 1uad. 2 s.f.

245 Era *in termini o de castro Merles, in ipsa valle, sive in Degolatos, sive illorum agecencias*: [JUNYENT 1980](#), núm. 284.

246 *de oriente in ipso merchatale qui est in Tabulatos vel in istrata qui discurrit per ipsa serra super ipsa casa de Teudesendo*: Ib.

247 *de partibus vero circi in flumen Aceste vel in ipso vilare de Gischilane qui fuit condam*: Ib.

perquè al traçat són també la *torre del Ginebret*, l'anomenat *Castell de Pinós* i la *Tor de Merlès*, candidats a solars de poblaments fortificats carolingis, previsiblement situats a la vora del camí.

Més amunt també es delimitava per les aigües vessants, en aquest cas la del *riu de Pinya*, segons indica la dotàlia.

Domini

El monestir de Ripoll tenia la *vall* el 1011. Ens consta que a la confirmació de les propietats del monestir feta pel papa Sergi IV d'aquesta data²⁴⁸. L'origen és difícil de seguir, atès que el vocabulari del registre lingüístic eclesiàstic en matèria de domini és més aviat retòric a vegades. El podem traçar fins a un intercanvi de diversos drets que realitzen el bisbe Sal·la i Borrell d'Urgell el 988, on és inclosa *l'església de Santa Maria amb la parròquia de Merlès*²⁴⁹ segons l'esment. La vall, és a dir tots els drets de recaptació, era del *propitari* de l'església, que en aquest moment era el bisbe, no sabem per quin títol. Potser va ser una donació del mateix comte Guifré, perquè la vall era a dos comtats.

Borrell d'Urgell la cediria al comte Bernat de Besalú, qui donaria *l'església* al monestir de Ripoll el 997²⁵⁰. La donació fa referència als límits, en aquest cas afegint que es dona *l'església, amb les seves adjacències, apendicis, límits i termes*²⁵¹.

Ripoll tenia prèviament uns altres drets al lloc, segurament la part dels ingressos de la vall que corresponien als comtes de Cerdanya, és a dir els de la riba oest de Merlès²⁵², equivalents als que tenien els Lluçà sobre la riba est. Els va rebre a una donació el 957.

2.3.2 La vall de Relat

La vall de Relat és un terme que ens consta molt lateralment. Les úniques mencions al territori són a 1047²⁵³ i 1068²⁵⁴, molt posteriors al qual suposem seria el seu moment de constitució. Les dues cites són de propietats situades al mateix lloc, a *l'alou d'Olost* o *del papa*. La segona ens informa que era a la parròquia de Sant Feliu.

248 *Et ipsam vallem Merles cum villas et molendinos et ecclesiam Sancte Marie cum decimis et primitiis et alodibus cum temminis suis vel aiacentiis*: [ORDEIG 2016](#), núm. 362.

249 *Et ipsa ecclesia Sancte Marie simul cum ipsa parrochia de Merles, cum suas fines vel termines vel ipsa omnia huius ecclesie pertinentes*: [BAGES 2019](#), núm. 764.

250 *ecclesiam in honore sanctae ... Mariae fundatam ... in valle quae vocant Merles. Et advenit ad me Bernardo comite per donationem condam Borrelli comitis*: [MARCA 1688](#), ap. CXLV, cols. 951-952; [BAGES 2019](#), núm. 861.

251 *ecclesiam ... cum suis titulis et cum decimis et primitiis et oblationibus et alodiis suis, seu etiam et cum adiacentiis atque apendicionibus ecclesiarum et finibus et terminis suis illis pertinentibus*: lb.

252 *Et affrontat: de una parte in Sagasse, et de alia in Beneviver, de tertia in rivo Pigna, de quarta in flumen Aheste*: [BAGES 2019](#), núm. 460.

253 *in comitatu Osona, in terminio de Oristi, in valle Riolato... Et afrontat ... de meridie de occiduo et de circii in alod de Olosto*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1058.

254 *in parrochia Sancti Felicii et in valli Riolatii ... et habent affrontaciones ... de meridie in alaude de Holost sive in alaude de domnus pontifex*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1319.

Aquest *alou* era al riu d'Ases, a la Cirera, al nord del [Pujalt](#), segons citen les afrontacions d'una finca el 1080²⁵⁵. L'ús del mot parròquia als documents particulars del moment sembla inestable encara, perquè la Cirera figura a la llista episcopal de parròquies al segon quart d'aquest segle²⁵⁶, mentre que és esmentada la parròquia castral, la de Sant Feliu, el 1068.

Territori

Les úniques referències que coneguem a territoris de la vall són al [vilar de Relat](#) i a la Cirera, a la conca del Bassi. L'esment de 1068 que se sembla referir a la parròquia castral apunta al fet que la *vall* equivaldria el territori de la parròquia, i era, en conseqüència, el territori civil del castell, en referència a les valls de Merlès, Caraüll o Sora.

Com és l'única parròquia a l'oest de la d'Oristà entre els districtes del castell d'Oristà, hem de sumar al seu terme tots els territoris del castell a l'occident del terme d'Oristà, que és en aquesta part el que es va dividir a 1397: Pinós, Pedrós, Pardines, Sant Feliu, la Cirera i Santa Eugènia. Tots van quedar fora de la part del castell de Tornamira venuda a la corona aquell any, el que ens indica també que són els territoris del castell de Sant Feliu carolingi, i que aquest encara existia com territori, segurament fiscal i jurisdiccional.

Es poden observar, però, uns trets de delimitació a tots tres territoris candidats a formar part de la vall. Alguns foren alterats, pel que sembla, per apriacions fetes al segle IX, consolidades al temps de reforma del castell d'Oristà, cap a l'any 900: són bastant probables intervencions a Lloberes, Terradelles i Santa Eugènia, territoris que afecten els castells de Gaià i Avinyó; potser hi ha una altra que implica al de Merlès.

El tram final de la riera, al nord-est, és el territori de Relat Sobirà, esmentat al segle XI com territori de jurisdicció dels Lluçà, i a plena edat mitjana terme del castell de Merlès. No són aigües vessants de la riera de Merlès, i, en conseqüència, podríem ser davant una altra apriació a la vall per part d'homes de Merlès.

Podria existir, en conseqüència, un gran territori al segle IX que ocupava tota la riera de Relat fins a pràcticament la seva desembocadura, a Avinyó. La situació més probable amb aquesta hipòtesi apunta al territori del Castelló. Si és el cas, el terme es reestructurarà molt aviat, en tot cas al segle IX.

La hipòtesi necessita, però, una data de desmantellament del territori molt primerenca, del que segurament tindriem notícies, encara que foren indirectes. Això significaria que el castell de Sant Feliu és recent, el que tampoc sembla probable. També deixa fora territoris que formen part del castell de Sant Feliu al segle X, específicament Pinós, Pedrós, Pardines i la Cirera, els dos últims a les rieres del Bassi, evocant un model no estrictament lligat a la conca de Relat.

Tot indica que la vall de Relat ocupava més territoris i només la meitat de la conca de la riera. Existia a la baixa edat mitjana un mas Vall als voltants del nucli poblacional de Sant Feliu, que no sabem a quina entitat evoca, si a la vall de Relat o a una de divisió restringida a un petit territori.

255 *de orientis in ipsa Revira d'Olost de meridie in ipso Pugal de occiduo in ipso torrent de Guifret Duran de circi in ipso campo d'Olost*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1425.

256 [PLADEVALL 1984](#), 73.

2.4 Les torres

Encara que és obvi que els nuclis poblacionals i els seus territoris eren conformats per la disponibilitat de terres de cultiu, no hem de desdenyar la urgència de la defensa als segles IX i X, sobretot a la primera centúria, de la que tenim molts indicis.

Sembla que la documentació conservada al segle X no reflecteix el nombre de les torres existents aleshores. Es perfila, de fet, una densa xarxa de fortaleses al Lluçanès per aquells anys.

Als que foren els termes medievals d'Oristà i Sant Feliu, a la toponímia actual, hi ha dues *cireres* properes, una al costat d'una *talaia*, alineades amb el castell de Sant Feliu, la *torre de l'Oliva*, a Sant Jordi de Lloberes, la *torre d'Oristà*²⁵⁷ i la *guàrdia de Pardines*²⁵⁸. Segurament a uns centenars de metres de Sant Feliu era una altra torre, a plena edat mitjana coneguda com el *castell de la Sala*. Són set kilòmetres de llargària i les torres controlen tots els passos. No és una situació res excepcional, perquè el citat territori és rodejat per més torres, de les que destacarem les cireres de Sant Feliu i Merlès i la guàrdia de Pinós. El topònim *cirera*, d'arrel andalusina, no aconsella adscriure les construccions que evoquen a moments posteriors al segle IX; el castell de Sant Feliu era segurament en ús als primers moments de la conquesta.

Podria ser una línia defensiva. La línia mira cap al sud, sembla que al mateix sentit que la frontera cristiana original; a excepció d'alguns llocs com la guardiola de Sant Feliu, la majoria tenen una visibilitat limitada sobre les terres circumdants, semi muntanyoses i, si tenien aquesta funció, es devien dedicar al control dels passos; una, el *castell de la Cirera* de Sant Feliu és a un indret adient per informar de moviments a una via secundària de comunicacions, l'accés al Lluçanès des del sud pel Riu d'Ases; el mateix ús pressuposem a la *Cirera* i la *Talaia* de Merlès sobre els passos de la riera de Merlès; el castell de Sant Feliu vigilava l'accés per la vall de Relat; la guàrdia del Pardines, la vall de Bassi; la *talaia* controlaria el barranc de Rocafresa, que devia contenir el camí a Pinós. Seria una línia densa, amb control de tots els passos del Lluçanès al sud.

No sembla que fos andalusina. No té massa sentit per una defensa musulmana controlar els accessos pel sud, i tampoc sembla probable una densitat tan important de poblats andalusins fortificats. Almenys a aquesta línia defensiva, podria ser que les *cireres* o *talaia* fossin de fet construccions cristianes de la frontera, i els noms utilitzats els usuals a la zona, coneguts per les torres musulmanes existents, al lloc o a altres de l'indret.

Atès l'ús del vocable *cirera*, no seria pas estrany que aquestes construccions es comunicaren amb senyals de focs, com feien els musulmans, el que donaria sentit també a l'ús del terme andalusí. Potser la podem situar a la primera meitat del segle IX com a sistema de comunicacions per a la defensa enfront de les rafegues andalusines, que suposem eren força importants en alguns moments.

Una línia semblant podria ser dels primers moments de la conquesta, quan a l'assemblea de Tolosa del 798 es decideix fortificar Cardona, Vic i Casserres²⁵⁹; són un nombre elevat de fortaleses per aquell impuls, però; seria més probable que els elements defensius fossin una xarxa d'assentaments creada amb el temps: de fet, Torroella, les torres de Santa Eugènia, Lloberes, Puig-oriol i Pardines deuen ser productes d'aprisions, la darrera sembla que podria ser propera el 880.

257 [ORDEIG 1999](#), núm. 1028.

258 *de oriente in domum Sancta Eulalia, et de meridie in vila Pardines, et de occiduo in ipsa Guardia*: [JUNYENT 1980](#), 357.

259 [TREMP 1995](#), 306 i 308.

No és segur que siguem davant una línia, però. Podria ser una percepció distorsionada per la presència notable de topònims militars al lloc, circumstància que no es dona a altres indrets; en tal cas, seríem a una altra situació, la del fet que aquest seria el procediment usual a tot el Lluçanès, i que en realitat veiem viles, vilars i valls, tots amb la seva fortalesa, amb el resultat d'un territori molt determinat per la defensa.

Molts indicis apunten en aquesta direcció: moltes de les *torres* conegudes a la documentació del Lluçanès del moment són, pel que sembla, poblaments del segle IX, com ho serien els castells, i en molts casos el nucli poblacional es desdoblaria al segle X, donant pas a l'abandonament progressiu de la fortalesa.

Aquests elements defensius són usualment anomenades *torres* a la documentació, com la d'[Oristà](#) i la de Santa Eugènia de Relat. A vegades ens consten com *torroella*, com la de Lluçà, *guàrdia*, com les [d'Oristà](#)²⁶⁰, *Pardines*²⁶¹, el *Pi*²⁶² i *Merlès* o *cirera*, com el [castell del mateix nom](#)²⁶³ o la situada a *Merlès*, cap a *Vilalta*²⁶⁴. Altres vegades no sabem com són qualificades, com el Soler d'Alpens, Llanars, o el Bassi²⁶⁵, torres de la que sabem de manera indirecta. Aquesta darrera podria ser la mateixa [torre d'Oristà](#), però.

Algunes són conegudes a segles posteriors, com la *Cirera* de Sant Boi²⁶⁶, la *Torra Milans* a *Oristà*²⁶⁷ o la *Tor* de Tordelespà i potser existien al segle X. Altres són segurament d'aquells moments, encara que no ens consten a documentació medieval sinó a la toponímia actual, com les dues *cireres* i una *talaia* del nord de Sant Feliu esmentades; també les *talaies* conegudes a la toponímia actual situades prop dels nuclis actuals de Puig-oriol i de Sant Boi.

La natura de les transaccions de *castells* i *torres* al segle X la podem identificar també per les afrontacions: Així, podem identificar la venda que fa el comte Ramon Borrell I d'un *alou* a Sant Boi el 992: és el castell, perquè el terme al qual es refereix limita amb els termes de castells o torres: Voltregà, Gurb, Orís, Lluçà i la Guàrdia de Ripoll²⁶⁸.

El mateix ens consta al testament sacramental de Sunifred de Lluçà el 988. Incloïa una torre situada al Soler d'Alpens, previsiblement al Puigdon o al Puig Cornador i limitava amb termes d'altres fortaleeses: Boatella, a Sagàs, la Guàrdia de Ripoll (les terres de Serrallonga) i una desconeguda *torre Laternore* al nord²⁶⁹, potser a Maçanós o Matamala.

260 Citada el 946; *ad ipsa Guardia*: [JORDEIG 1999](#), núm. 586.

261 Citada el 974; *de oriente in domum Sancta Eulalia, et de meridie in vila Pardines, et de occiduo in ipsa Guardia*: [JUNYENT 1980](#), núm. 357.

262 Citada el 960; *ipsa Guardia de Pino*: [MONSALVATJE 1907](#), 194-196; [ORDEIG 1999](#), núm. 859.

263 Citada el 952; *in ipso villa que vocant Ciresa*: [JUNYENT 1980](#), 230.

264 Citada el 893: *ipsa villa qui dicitur illa Ceresa*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.; també el 997: *villa Ciresa*: [BAGES 2019](#), núm. 861.

265 Citada a les afrontacions de la de Llanars, que són fortaleeses: *a parte oriente in ipso Cher de meridie in ipso Basilio, ab occiduo in ipsa serra de Martorel, de circio in ipsa Torrezela*: [ORDEIG 2000](#), núm. 674.

266 Ens consta existia a 1165, a un document on apareix el seu propietari: ABEV, ACV, calaix 6, 1724,

267 A 1034.

268 *alodem meum que nuncupant Sancti Bausilii...Et afrontat predicta omnia: de parte orientis in terminio de Veltrechano sive de Uris, et de meridie in termine de Gurbi, de occiduo in termine de Luciano, de circi afrontat in termine de ipsa Guardia*: [JUNYENT 1980](#), núm. 569.

269 *alode que habuit ad Sancta Maria et ad ipso Solario, ... de oriente in rio Luzanense et de meridie in Buatella et de occiduo in ipsa Guardia et de circii in ipsa turre Laternore*: [JUNYENT 1980](#), núm. 536.

La *torre d'Heldecind* el 977 es delimita citant llocs geogràfics i *l'alou* del vescomte Guillem, sembla que el Castelló²⁷⁰; quatre anys després són descrits els seus termes, i en aquest cas l'afrontació de *l'alou* és substituïda per una referència al *terme* del castell d'Avinyó²⁷¹, depenent al segle XIII dels Queralt. Som a una torre termenada que afronta amb altres territoris semblants, de *torres* o de *castells*.

Anotem que els esments de noms geogràfics als documents del Lluçanès carolingi moltes vegades són en realitat, referències a poblaments, i, molt sovint, a les torres, especialment si la menció és a un lloc elevat. Així, el puig d'Aguilar, al costat de Santa Maria de Pinós, citat a unes afrontacions el 955, és segurament el solar de la guàrdia de Pinós²⁷². En aquest cas, la referència a Pinós feta a la dotàlia de Merlès el 893 és semblant: la parròquia és equivalent a un terme civil, la vall de Merlès, i l'afrontació amb Pinós assenyala un poblament, el de Pinós, que es devia situar dins de la fortalesa, al costat del mas Puig.

Aquesta dualitat del nucli i la torre provoca una certa dificultat al nostre coneixement dels territoris per les afrontacions: a les mans del levita Otger arribava el 952 Relat, un territori que afrontava amb *la vila de la Cirera* de Sant Feliu, que es corresponia al territori d'una *torre* i d'un nucli, i, en conseqüència, ens inclinem a creure que les afrontacions indiquen els dos tipus de *propietats* alhora, la torre i el territori civil, segurament perquè tots dos eren units aleshores.

En qualsevol cas, som advertits que *torre* és usualment a la documentació carolíngia del Lluçanès sinònim de poblament, com ho eren els castells, i podem conèixer la ubicació de moltes pels esments als nuclis i les seves esglésies.

La majoria de les *torres* desapareixen a poc a poc de la documentació des del segle XI. Podria ser que, allunyada la frontera, hi hagués als segles XI i XII un abandonament massiu de les defenses carolíngies i els nuclis associats; aquests nous castells són el reforçament d'algunes forteses; seria en realitat el resultat de l'abandonament definitiu dels poblats fortificats, tancant el procés de desdoblaments dels *castris* que havíem observat a finals del segle IX. Potser l'estructura defensiva del territori capgira vers la contenció de fenòmens violents interns; no ho sabem amb seguretat, encara que els casos de Tornamira i, potser, Olost, apunten al reforçament dels camins de l'entorn de Vic després de l'assassinat de Ramon Berenguer II. Altres semblen anteriors a aquests fets, però.

Origen

Algunes torres són conegudes pel nom del qui havia liderat la iniciativa de la fortificació: la *torroella de Bradilà*, a Lluçà, citada el 911²⁷³, la *torre d'Heldecind*, a Santa Eugènia, citada el 977, o la *torre de l'Oliba*, a Sant Jordi de Lloberes²⁷⁴; segurament un altre és Puig-oriol, esmentat el 944²⁷⁵. Semblen producte d'aprisions al segle IX; de fet, a l'Oliba hi ha alguns indicis del fet, i la primera existia a finals del segle IX, com indica un testament del 968 que esmenta els delmes de la seva parròquia: sembla que la *propietària* obtindrà el delme per herència de la seva mare, qui, per ser dona, segurament la tindria en herència i no seria la primera titular²⁷⁶. A la llista de torres

270 de meridie in alode de Willelmo vicescomite vel suos eres: [JUNYENT 1980](#), 370-371.

271 de meridie in ipso termino de Avinione; [ORDEIG 1999](#), núm. 1358.

272 de occiduo in Puio Aquilare vel in ipso bosco de Pinosso: [JUNYENT 1980](#), núm. 284.

273 in locum ubi dicitur Torecella Bradilane qui fuit condam: [JUNYENT 1980](#), núm. 52.

274 [ORDEIG 2000](#), 422.

275 [ORDEIG 1999](#), núm. 550.

276 ipsum meum decimum quod abeo in Torrezella, qui michi advenit de genitrice mea: [JUNYENT 1980](#), núm. 387.

producte d'aprissions hem d'afegir, segurament Pinós, citada a la dotalia de Merlès el 893, amb la que potser degueren existir disputes de termes, i la de guàrdia de Pardines, lloc on sabem d'aprissions a l'últim quart del segle IX.

Algunes potser existien abans, com, atès el nom, les cireres esmentades, conclusió que és discutida, com hem vist.

Sí que semblen segurs els desdoblaments dels poblaments d'algunes torres, com el cas de Pinós. També podria ser el cas de Sant Marçal de Relat, situada al costat de la *roca* de Sant Marçal, i podria ser el de Prats, prop de Quer, encara que no és un poblament immediat a la torre. A la majoria dels casos no sabem on eren els poblaments citats al segle X.

Hi ha al Lluçanès carolingi un grup de torres situades al costat de les esglésies que podrien indicar un altre model de poblament, que no abandonarà el lloc original ni a plena edat mitjana i continuarà al perímetre de la fortalesa original. Sembla el cas de la torre d'Oristà, conegut per descripcions del segle XVI; el no identificar la seva ubicació exacta, ara per ara, dificulta l'adscripció a aquest model, però. També podria ser el d'Alpens, conegut per descripcions dels segles XVII i XVIII.

Titularitat

Sembla que aquesta tinença de les torres es podia transmetre a familiars des de dates primerenques, i aviat seria objecte de transaccions per part dels seus titulars: sabem que la *torre d'Heldecind* serà tramesa per herència a l'últim quart del segle IX, i el 955, venuda el 977 i donada el 981; entremig hi ha també altres transmissions per herències, vendes i intents de donació referenciades lateralment. L'existència de tantes transaccions es deu a herències regides per lleis visigòtiques, de tendència igualitària. El territori, però, es manté estable fins al segle XII. Al segle X ens consten moltes transmissions a altres laics, que sembla es van efectuar amb normalitat. Les donacions als monestirs i esglésies fetes al segle X, però, sembla que implicaven la ruptura d'aquestes relacions de delegació i des de mitjan segle X sovint no arriben a ser efectives fins segles després, com hem vist.

La transacció d'una part del territori i torre de Pardines que hem esmentat també sembla relacionada amb herències. El mateix ens consta dels delmes de Torroella, transmesos per herència dels primers moments d'aquests, a finals del segle IX.

Torres i viles

Les torres eren termenades. El territori militar de la torre és evident, com ho eren les càrregues de la defensa. Com els castells de plena edat mitjana, devia servir també de refugi de la gent que vivia a poblament dispers en moments conflictius. Hi ha uns quants punts elevats amb la denominació de *Puig Cornador* al Lluçanès, , el lloc on es toquen els corns de la guerra²⁷⁷, tots candidats a ser solars de construccions d'aquesta mena. Aquests indrets, però, podrien ser els disponibles a la baixa edat mitjana, quan suposem que la major part de les torres antigues eren abandonades i els seus recintes, segurament, eren enderrocats.

La presència de les enumeracions usuals dels béns a les transaccions de les torres, com cases, terres, i arbres, o drets públics com aigües, ens pot confondre perquè la referència és també a drets fiscals; en alguns casos, on la torre és separada dels territoris fiscals, l'esment és a les terres que van unides

²⁷⁷ [CASTELLET 2016](#).

a la *torre*, incloses les fiscals, encara que el principal recurs de la transmissió, i dels ingressos, és de natura militar, potser també jurisdiccional. La venda d'una d'aquestes torres, l'anomenada *torre d'Heldecind* el 977 deixa clara la natura dels béns, els drets lligats a una fortificació termenada: és el *lloc anomenat la Torre, que té el seu terme*²⁷⁸.

A la majoria de les referències del segle X, però, sembla que torres i territoris civils van units a un nucli poblacional. El fet el podem relacionar amb la impressió que obteníem de l'esmentada línia de torres de Sant Feliu i Oristà: hem d'esperar una important ocupació del territori i, en conseqüència, una xarxa de territoris civils més densa de la coneguda documentalment.

El fet és evident als castells. A la dotàlia de Santa Maria de Merlès el 893 s'esmenten com existents aleshores set territoris a incloure dins la nova parròquia: una anomenada *vila*, una *vall*, quatre *vilars* i un sense qualificar; tres vilars són subdivisions d'aquesta *vall*²⁷⁹. La identificació no procedeix d'una relació, només dels límits, que assenyalen en part territoris de la parròquia, i, en conseqüència, hi havia més. Correspon a la [vall de Merlès](#), el territori civil del nucli del castell.

La dotàlia de [Sora](#), el 960, sí que fa una enumeració, on consten nou territoris, no molt lluny de la llista de Merlès: quatre *viles*, tres *vilars* i dos termes sense qualificar. També deu ser el territori del nucli poblacional d'un castell, presumiblement Duocastella.

La dotàlia d'una altra església d'un nucli lligat a un castell, la de Lluçà, el 905, enumera dotze territoris i quatre esglésies; la [relació](#) sembla falsa o molt manipulada, però, i presumiblement el lloc no era estructurat per aquelles dates com indica el diploma.

Aquesta mena de nuclis i territoris són, però, lligats a castells, territoris molt grans. Els de les torres documentades ocupen el següent esglaió inferior de l'estructura, segurament el corresponent a un nucli poblacional que se situava originàriament dins del seu recinte, amb un territori civil que coneguem com *vila* o *vall*. Al cas de Relat seria el terme de la *torre d'Heldecind* i la *vila de Púdua*. El nucli poblacional en aquest cas, però, és un barri d'una entitat urbana més gran, Relat, que era el poblament del castell.

Encara ens queden els vilars, que no identifiquem amb torres; potser a alguns casos són només *domus*, complexos amb una certa fortificació, com l'excavat de Montclús. Al cas de Sant Marçal, un vilars de Púdua, presumiblement el lloc era una torre, però, situada presumiblement a la roca de Sant Marçal.

Respecte dels vilars, no podem avançar molt dels seus orígens, ara per ara; semblen divisions de les *viles*, com deixa clar la dotàlia de Merlès el 893. Els casos que coneguem al Lluçanès van ser creats sense districte fiscal propi, almenys inicialment.

Aquest sembla el cas d'un territori a Pardines. Aquest nucli, torre i església, és esmentat el 915²⁸⁰. El seu terme deu ser la *vila de Pardines*, esmentada el 942²⁸¹. Pel que sembla, la torre i la *vila* tenia

278 Una propietat era aquest any *in locum quod dicunt ad ipsa Turre vel in suo terminio*: [JUNYENT 1980](#), 370-371.

279 *cum ipso vilare, qui est de homine Gamizane vel de vicinos suos... cum ipsa villa que dicitur illa Ceresa et de ipsa Nogarola cum vilares que in ipsa valle sunt: Logouense et vilare de Martino et ipso vilare que dicitur Montecluso*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

280 *in chastro Oristi, in terminio de Sancta Eulalia, in locum que nominant Partines*: [ORDEIG 1999](#), num. 146.

281 *est ipsa vinea in comitatum Ausona, in apendicio de chastro Urist, in ipsa villa que nominant Pardines*: [JUNYENT 1980](#), núm. 206.

dins del seu territori altres torres i nuclis, fins i tot també amb la seva església, aquestes parròquies privades. El fet ens situa en un terme comú amb divisions, presumiblement *vilars*.

Un document del 944 parla d'un territori dins del *lloc de Pardines*, aquest territori civil que al seu torn era dins del castell d'Oristà²⁸²; es refereix a la venda d'un terç de drets d'un territori que no identifiquem a altres diplomes del moment. També, pel que sembla, és un territori fiscal, perquè inclou terres ermes²⁸³. Ens interessen les seves afrontacions: la Gavarresa a l'est, el castell d'Oristà al sud, el vilar de Relat a l'oest, i la *casa de Santa Eulàlia* al nord²⁸⁴. Tot són sense dubtes territoris, i, pel que sembla, els drets són mixts i inclouen una torre termenada que afronta amb el castell d'Oristà, al qual pertanyia, com hem vist. De fet, el lloc segurament correspon al que avui conserva dos topònims amb el nom *cirera*, al qual hem fet referència. L'esment a la *domus de Santa Eulàlia* sembla que es refereix a la parròquia d'aquesta advocació: és poc probable que el territori afrontés amb l'església mateixa i que tal esdeveniment fos indicat d'aquesta manera, encara que no ho podem descartar. Per les dates, la *cirera* seria també un hàbitat fortificat.

La impressió és que el territori, potser el d'un vilar, era un territori fiscal propi, tenia la seva torre i nucli, i la seva parròquia, aquesta privada, és a dir, un conjunt de possessions proper als de Guerau a Santa Eugènia el 981. Si el lloc és sota la jurisdicció dels Lluçà, com Relat, la torre manté certa independència del castell i de la guàrdia de Pardines i, en conseqüència, sembla pertànyer més a territoris semiautònoms que a una jerarquia de fortaleses. Pel que fa al territori fiscal, segurament descriu un territori dins d'un altre, el de Pardines, el que probablement indica que no té autonomia de recaptació, sinó que rep parts de la de Pardines, com succeeix a Relat. La parròquia privada indicaria també aquest extrem respecte dels delmes.

El [vilar de Montclús](#) no té un lloc elevat a la rodalia, i, en conseqüència, no sembla que fora associat a una torre propera, ni que l'edificació situada a dalt del petit recinte, que ha estat excavada, es pugui qualificar de *torre*. Sembla més un complex com el que existia fins a mitjan segle XV a Sant Feliu, el nucli del *vilar de Relat*, llavors conegut com la *domus del vilar de Relat*. Una *domus* semblant era el centre del nucli que és esmentat a la dotàlia de Santa Maria de Merlès el 893, i la de Relat, que era situada sota el Castelló, a la part de Santa Eugènia, previsiblement el precedent de l'actual casa del mas de les Esglésies; devia ser l'edificació on se centralitzaven els impostos de tot el territori de Relat i les seves tres parròquies, fins i tot a inicis del segle XII, com hem assenyalat. També devia ser el cas de la *domus* de Sant Agustí, solar dels propietaris de l'indret, que encara existia al segle XVI.

Podria ser, en conseqüència, que visquessin per aquelles dates diversos models de nuclis poblacionals i no tots eren a hàbitats fortificats en alçada, potser només els centres dels territoris. És un tema obert, ara per ara, perquè hi ha al Lluçanès força exemples d'hàbitats fortificats desdoblats al pla, que suposem de finals del segle IX, i, en conseqüència, podríem estar davant de situacions de diferent cronologia.

282 *in terminio de kastro Uristi, in locum que vocant Pardines*: [JUNYENT 1980](#), núm. 219.

283 *terras cultas vel incultas*: Ib.

284 *Et afrontat ipsa omnia: de parte orientis in rio Cavaresa, et de me ridie in castro Uristi, et de occiduo in villare que nominant Riolado, et de circi in domum Sancta Eulalia*: Ib.

2.4.1 Guàrdia d'Oristà

Ignorem l'emplaçament d'aquesta torre, encara que ha de ser a prop del [mas Guàrdia](#) d'Oristà.

Presumiblement, ha de ser al pròxim *Puig Cornador*, que sembla segur ha estat el lloc d'una torre. Aquests topònims tenen el seu origen en la crida amb corns per la guerra⁵¹; era també el nom que rep l'emplaçament de la veïna [guàrdiola de Sant Feliu Sasserra](#) baixmedieval. Alternativament, es podria assenyalar al *coll de la Guàrdia*, encara que és massa proper al *Puig Cornador* per a situar al lloc un nou punt defensiu i només en seria possible si l'ocupació dels dos llocs tindrà lloc en moments diferents.

Podria ser la guàrdia esmentada al terme del castell d'Oristà a una donació de 946¹²⁴, encara que de fet no sabem de la seva ubicació; era a la parròquia d'Oristà, atès que allí era classificat el document a l'arxiu de Ripoll.

Les terres del mas devien ser les de la torre, i a plena edat mitjana eren dels Tornamira al segle XIII, quan les incorporen a la dotació de la capellania de [la Torre](#)²⁸⁵.

2.4.2 La Torre d'Oristà

Torre ara per ara en ignorat emplaçament.

Sabem que era als voltants de la vella capella de la Torre d'Oristà; era a l'est d'aquesta, al costat del seu cementiri, quan és esmentada en estat de ruïna a 1554²⁸⁶. La capella, però, no era al lloc de l'església actual.

L'església conservada avui degué ser edificada per primera vegada al segle XVIII, atès que a 1708 serà comprat el seu solar²⁸⁷; per fer la rectoria es compraria una casa a 1790⁵⁹ i per fer el cementiri seria adquirit un nou terreny al voltant de l'església a 1803²⁸⁸. Tampoc l'església actual és la construïda a principis del segle XVIII; seria reedificada al segle XIX: les dimensions del terreny adquirit a 1708 no es corresponen amb les de l'església actual²⁸⁹.

El lloc de la torre i la capella sembla que era al nord de l'actual nucli de la Torre, a prop del que a l'edat moderna constituïa el desaparegut mas Torre, després unit al mas Altariba²⁹⁰. Aquest era al nord dels també perduts masos Puig i Miralles, que eren a l'est de Puigsaulens²⁹¹; del mas Puig encara queden records a la toponímia, a l'actual *Solell del Puig*. La casa del mas devia ser en aquest indret elevat.

285 Ens consta el domini directe a 1692: ACM, APM m 1740, 21.

286 Amb motiu de la venda de la construcció, que indica el domini directe de la capellania de La Torre. Es tractava de *quemdam casale sive casatot vocatum La Torra*: ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, llig. 2, 49.

287 ABEV, Parroquials, La Torre d'Oristà, J/1, s.f. Les dimensions del terreny venut són més reduïdes que les de l'església actual,

288 ABEV, Parroquials, La Torre d'Oristà, J/1, s.f.

289 El solar per fer l'església i el seu pòrtic era de 76 pams, 14,9 mts si són del Lluçanès. Descomptat el pòrtic, l'església prevista a 1708 era modesta; podria ser d'uns 10 o 11 mts, de llargària, més curta que l'actual..

290 ACA, Notariales, Manresa, 313, 112r-113v,

291 Afrontacions que consten a la venda dels masos a 1559: ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R1, quad. 1 33v.

Sabem que hi havia un camí que portava de l'església al mas Bassi²⁹²; sembla que discorria entre el Solell del Puig i Puigsaulens²⁹³, el que de nou apunta al nord de la vila actual; el camí fos repoblat al segle XVI, el que potser ens indica que era situada al costat est de la serra. També hi havia un camí que portava des de la capella a Oristà²⁹⁴, previsiblement el futur *camí reial*, on actualment és el centre de la vila; la torre, en conseqüència, era a prop del camí.

A 1554 la torre enrunada serà venuda a l'hereu del mas Coromina; tenia annexes dues feixes, en una de les quals hi havia una casa anomenada *La Codina*⁵⁹.

El primer testimoni documental segur de la torre és de 1241, quan la capella de la Torre és designada com lloc d'enterrament per Guillerma, dona de Guillem de Tornamira al seu testament²⁹⁵.

Hi ha, però, un document de 968, avui perdut i conegut per un regest modern, que parla d'unes terres prop la Torre donades a Ripoll²⁹⁶. Encara que és certa la fragilitat de la informació, podem donar per bona la identificació del lloc feta al segle XVIII quan es fa el regest; de fet hi havia a l'oest de La Torre unes modestes propietats del monestir a l'edat moderna, que podrien correspondre a aquesta donació. La pèrdua del document no ens permet, però, conèixer el nom del vil·lar i les afrontacions de les seves terres als temps carolingis.

El terme de la Torre a plena edat mitjana era ocupat bàsicament per les terres senyoriales dels Tornamira. Sabem que al segle XIII aquestes s'estenien des de la Gavarresa fins a prop de Sant Feliu, tocant al *Serrat de les Forques* i la Magdalena, a Sant Feliu Sasserra. El seu límit conegut a l'oest era el mas Gurrians²⁹⁷.

Els límits de les terres dels Tornamira a Sant Feliu no són conegudes amb precisió i podrien variar alguns centenars de metres, però: les afrontacions de les terres del mas Gurrians ens consten des del segle XVI i en aquells temps havien incorporat uns quants masos rònecs, i més tard encara afegirien d'altres; de fet els límits de Gurrians arribaven més l'oest, fins al camí de Pardines, a l'oest de la guàrdia de Sant Feliu; algunes de les seves terres eren de domini directe dels monestirs de Ripoll i Lluçà, encara que el mas Gurrians mateix era domini de la capellania de la Torre.

La major part de les terres dels Tornamira, des d'aquest mas fins a la Torre d'Oristà, van ser incorporades a una de les més importants fundacions religioses de l'indret a l'edat mitjana, la capellania dels esposos Bartomeu de Tornamira i Ramona de Gurb a la capella de la Torre d'Oristà²⁹⁸, fundada a 1264 i després millorada per Ferrer, germà de Bartomeu, a 1280²⁹⁹.

Els detalls del benefici de l'església no els coneixem, i tot indica que la fundació de Bartomeu en realitat és la *millora* o refundació d'una capellania existent, que de segur ja havia acumulat altres

292 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, llig. 1 36v.

293 Al nord del camí de l'església cap al mas Bassi era *lo graó anomenat Despuig*, segons un establiment de 1557:

ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R7, quad. 3 19.

294 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R3, quad. 4 87.

295 [ORDEIG 1995](#), 42.

296 [ORDEIG 1999](#), núm. 1028.

297 El domini ens consta en un establiment del mas a 1691: ACM, APM m 1739, 218.

298 Els fundadors són citats ex. a ACA, Notariales, Manresa, 315, 112v.

299 Aquesta és la data que indica un dels anomenats *Llibres de Genealogies de la Quintana d'Oristà*, recopilatori de documents fet pels germans Rocafort ([CANYAMERES 2014](#), 28); és a ABEV, ACF Genealogias 16, 129v-130. La dada deu procedir d'algú dels processos per l'obtenció del benefici citats a l'encapçalament de l'entrada corresponent als Tornamira, avui perduts.

llegats anteriors dels seus avantpassats enterrats al lloc, i, en conseqüència, podem creure que la capellania era molt temps abans; a falta dels documents fundacionals de la institució de Bartomeu, no podem situar el moment concret quan van ser afegides totes les terres. Sembla que el seu pare, Guillem de Tornamira, havia fet també un llegat, previsiblement al seu testament i en tot cas abans d'agost de 1246, data d'un acord entre el rector d'Oristà i el capellà, avui perdut³⁰⁰; la capellania devia tenir per aquelles dades certa importància per necessitar tal concòrdia. De fet, al testament de la dona de Guillem, Guillerma de Tornamira, dictat a 1242, també és ordenat un llegat de terres a la capella³⁰¹.

Podem, en conseqüència, establir amb una primera hipòtesi que la torre esmentada el 968 correspon en gran manera amb les terres dels Tornamira. Aquest extrem capgira l'interès vers la capella de la Torre, situada al costat d'aquesta com hem indicat i que era el lloc d'enterrament dels propietaris del castell d'aquest nom i presumiblement dels seus avantpassats. Tot apunta a un vilar carolingi amb una església al costat, el model dels grans vilars que podem situar a prop, com el de Relat (Sant Feliu Sasserra), Pardines (Prats de Lluçanès) o Santa Eugènia de Relat³⁰². Sembla que aquests *vilars* eren fortificats, tenien una torre i se situaven a llocs alts per afavorir la defensa. No és menys important assenyalar que la capella comptava al segle XVI amb cementiri⁵⁹, el que segurament indica que al passat havia tingut més importància que la mostrada per aquells dies.

Pel que fa a la propietat carolíngia, la qüestió està lluny de ser resolta. A la rodalia, dins de les seves terres, hi és el mas Bassi; no sembla que aquest fos la vila de Bassi, coneguda el 982³⁰³, perquè els Bassí, cavallers, eren actius a l'indret a plena edat mitjana, i tenen la casa en un altre punt de la vall. Descartat aquest vilar, ara per ara no identifiquem als Tornamira als documents carolingis i tampoc podem limitar l'extensió del seu vilar: la família era titular de moltes terres a plena edat mitjana, i no totes correspondrien al solar originari.

2.4.3 Guàrdia de Pardines

Previsiblement és al segle IX una torre amb un poblament, la [vila de Pardines](#).

2.4.4 Guàrdia de Pinós

La fortalesa del Pinós d'Osona era la *guàrdia de Pinós*, citada el 1016, com terme afrontant d'una terra de Pedrós³⁰⁴. No es pot confondre amb el *castell de Pinós*, que era al Pinós del Berguedà, dins del *pagus* de Berga el 995³⁰⁵, al costat de Cellers.

300 [REIXACH 1996](#), 486.

301 *Dimitto eidem ecclesie Sante Marie de Turre centum solidos de ternu de quibus centum solidos emeretur honores ad [] ecclesie* (ABEV, CF, 3501, 29v).

302 [ESCRIBANO 2024b](#).

303 *villa Basille*, que era prop de *ipso rio que vocant Basille*: [ORDEIG 1999](#), núm. 1395.

304 *de occiduo in ipsa guardia vel in Grado de Pinos*: [ORDEIG 2000](#), núm. 774.

La guàrdia carolíngia era segons l'esment del 1016, prop del *Grau*, topònim que perdurava a un mas encara conservat a 1562, al sud de [l'Anglada](#)³⁰⁶. El pas o Grau de Pinós devia ser el lloc per on anava una ruta medieval que persisteix avui com camí de la transhumància, ara per ara no documentat de manera directa en època carolíngia; la ruta baixmedieval sembla que arribava al Lluçanès des de on passava pel *serrat de Viranes*, des de la *Portella* i seguia per *Terradelles*, *Lloberes* i *Comadoms* i *Pedrós*, en direcció a la riera de Merlès.

L'indret podria ser la *torre del Ginebret* proposta per Català³⁰⁷ o l'anomenat castell de Pinós, que protegia el camí de Santa Maria, que discorria per la riera de Merlès, tots dos en aquest camí baixmedieval; aquestes localitzacions no són prop del mas *Grau* de Pinós, assenyalat a 1016, però.

Si segueix l'esquema de la ubicació d'altres fortaleses del Lluçanès, hauria de ser situada al costat d'alguna de les dues esglésies situades no lluny del pas, Santa Maria del Ginebret o Sant Pau de Pinós. No conservem cap informació directa de quina era el cap parroquial a època carolíngia, encara que a la primera meitat del segle XI era Sant Pau³⁰⁸, que, a sobre, és la més propera al desaparegut mas *Grau*; sembla l'opció més probable.

Les afrontacions del 955 del [vilar de Gamizà](#), límit sud de la riba est de la *vall de Merlès*, situen els seus marges molt a prop de Sant Pau i de Santa Maria: limitava amb Pinós a l'anomenat *Puig d'Aguilar* o *el bosc de Pinós*³⁰⁹.

El límit del *bosc de Pinós* el podem identificar: avui a la toponímia és el *bosc del Comte*, i no hi ha dubtes de l'afrontació, que segueix al *serrat del Calvari*; a l'altre costat comença el *bosc de la Costa*, les terres de *Costa de la Cavalleria*, és a dir *Relat Sobirà*, terres de la *vall de Relat*, no de la conca de Merlès. De fet, el camí i el *vilar de Giscalfred*, durant el primer tram, afrontaven amb la *vinya de Relat* el 955³¹⁰.

Una opció per la localització del *puig d'Aguilar* podria ser prop del [mas Puig](#), no lluny de Santa Maria del Ginebret, el que allunyaria la possibilitat que aquest indret fora el solar de la guàrdia de Pinós, i, en conseqüència, és poc probable.

Alternativament, seria el *puig de Camprodon*, situat precisament entre Sant Pau i el límit amb Merlès, a l'est, l'opció més segura per ubicar la guàrdia i poblament de Pinós.

2.4.5 La torre de Santa Eugènia

Era a [Relat](#) una fortalesa anomenada *la torre d'Heldecind*, esmentada directament el 977³¹¹ i 981³¹².

305 *alodium nostrum proprium et liberum quod habemus in comitatum Bergitanensium, infra terminis castri Pinos, in locum scilicet vocitatum Selers de Oriol*: : [BAGES 2019](#), núm. 829.

306 ABEV, Parroquials, Santa Eulalia de Pardines, U2, lig. 1 73v.

307 [CATALÀ 1997](#), 944.

308 [PLADEVALL 1984](#), 73.

309 *de occiduo in Puio Aquilare vel in ipso bosco de Pinosso*: [JUNYENT 1980](#), núm. 284.

310 *de meridie in vinea que nominant Riolato qui fuit de Elperico qui fui*: [JUNYENT 1980](#), núm. 284.

311 *ipsa turre que fuit de Eldesindus condam*: [JUNYENT 1980](#), núm. 444.

312 *ipsa turre qui fuit de Heldecindo quondam*: [ORDEIG 1999](#), núm. 1358.

Ignorem on es trobava aquesta torre, encara que sembla vinculada a la [vila de Púdua](#), el que presumiblement situa el poblament original d'aquesta dins del recinte de la fortalesa, i aquesta prop dels masos [Vilapúdua de Dalt](#) i [Vilapúdua de Baix](#). El solar més probable és el petit monticle situat a l'est de Vilapúdua de Dalt.

Altres possibilitats serien que fos al costat de l'església de Santa Eugènia o a la roca de Sant Marçal, prop de l'església del mateix nom, encara que són menys adequats.

El seu terme és descrit aquells anys. Com és usual a les fortaleses al Lluçanès del moment, els seus límits són els termes d'altres castells o torres i accidents geogràfics delimitadors, com serres o rieres. El 977 limitava al nord amb un camí, les aigües de Relat i la Gavarresa i al sud un alou del difunt vescomte Guillem³¹³. Les afrontacions del 981 són semblants: el camí és el [de Cardona](#), el límit de Relat ara és el serrat de Viranes, de nou la Gavarresa i al sud és el castell d'Avinyó³¹⁴. La vila de Púdua, amb un terme igual al de la torre, afrontava el 981 amb la Portella i el serrat³¹⁵. Un altre esment al mateix territori, el 952, diria que afrontava amb el coll de Comadoms, al nord del serrat³¹⁶.

Al sud-est, la venda del 977 fa una referència ambigua, *la riera Gavarresa*³¹⁷, mentre que la posterior donació a Ripoll de la mateixa el 981 diu *enmig de la riera*³¹⁸. El límit posterior és la riera mateixa, no la conca, mentre que al sud, al Castelló, era la conca; tot sembla indicar que els límits d'aquells anys eren producte d'una apriació a la *vall de la Gavarresa*, i el terme original només arribava fins al centre de la serra de l'Oliva, límit de les aigües vessants, per on discorria el [camí de la serra de l'Oliva](#) a 1047.

Sembla que els seus límits coincideixen amb els de la [vila de Púdua](#), iguals al vell territori de les parròquies de Santa Eugènia i Sant Marçal de Relat.

Pel que fa al límit sud, és a dir si incloïa també [el Castelló](#), situat dins del castell d'Avinyó, no és clar el 977, on limita amb *l'alou* del vescomte Guillem³¹⁹, dubte que resol la cita del 981: al sud és el *terme* del castell d'Avinyó³²⁰. Sembla, en conseqüència, que és igual al terme de la vila de Púdua i de les parròquies de Santa Eugènia i Sant Marçal i, per tant, no guarda relació directa amb el castell als primers moments.

La titularitat de la torre es coneix a la segona meitat del segle X. el 977 i 981 els titulars són dues persones anomenades Guerau, que són parents, presumiblement de la família coneguda al segle XI com els Avinyó, castlans d'aquest castell. Al primer esment, el primer Guerau empenyorava la torre, fet descrit al primer diploma que ens ha permès conèixer els límits. El segon Guerau la donaria a Ripoll el 981, junt amb totes les seves propietats, al document citat abans; incloïen la vila de Púdua i l'església de Santa Eugènia.

313 *de parte orientis in rio Gavaresa, et de meridie in alode de Willelmo vicescomite vel suos eres, et de occiduo in ipsa aqua de Rillado, et de circi in istrada que dispergit ubique*: [JUNYENT 1980](#), núm. 444.

314 *de parte orientis in medio rivo de Gavarresa et de meridie in ipso termino de Avinione et de occiduo in ipsa serra de Monte Calvo et de circi in ipsa strada Cardonense qui pergit in Ausona*: [ORDEIG 1999](#), núm. 1358.

315 *de meridie in ipsa Portella de Cornedo et de occiduo in Monte Calvo*: [JUNYENT 1980](#), núm. 444.

316 *de occiduo in villa de Ulmos*: [JUNYENT 1980](#), núm. 274.

317 *.. de parte orientis in rio Gavaresa*: [JUNYENT 1980](#), núm. 444.

318 *de parte orientis in medio rivo de Gavarresa*: [ORDEIG 1999](#), núm. 1358.

319 *de meridie in alode de Willelmo vicescomite vel suos eres*: [JUNYENT 1980](#), núm. 1244.

320 *de meridie in ipso termino de Avinione*: [ORDEIG 1999](#), núm. 1358.

Atès que el seu territori és el mateix que el de Púdua i que tots dos eren en mans de Guerau el 981, podem remuntar la possessió en mans de la família el 952, data de la transferència de la propietat de Púdua al levita Otger.

La torre, com la resta de propietats de Guerau, seria entregada a Ripoll el 1105.

2.5 Les parròquies

Les primeres parròquies

El vocable *parròquia* amb el significat de *bisbat* que tenia als visigots³²¹, continuaria en ús als carolingis fins al segle X. El veiem a Cuixà el 879³²² i a la proclamació del bisbe Jordi de Vic el 914³²³.

A finals del segle IX es produeix a la marca hispànica la generalització dels delmes, un impost eclesiàstic que afecta a la dècima part de tot el producte brut dels camperols.

És una decisió reial: ho *mana l'autoritat*, diu el bisbe de Vic a la donació feta al monestir de Sant Joan de les Abadesses el 887³²⁴, *com és ordenat als preceptes reials*, es diu a Amer el 947³²⁵. Sembla que el mandat reial es materialitza al concili de Troyes de l'any 878³²⁶, on coincideixen amb el rei els bisbes catalans i el comte Guifré.

No serien les úniques reformes de l'àmbit eclesiàstic portades a terme aquells anys. Pel que fa al Lluçanès i la rodalia, hem d'anotar la fundació del bisbat de Vic, segurament el 879³²⁷, i dels monestirs de Ripoll i Sant Joan de les Abadesses als anys 879³²⁸ i 887³²⁹ respectivament.

No hi ha documents al Lluçanès ni al bisbat de Vic que permetin conèixer de primera mà com es va a dur a terme la introducció dels delmes. Les informacions més fiables provenen de les dotalies, lligades a la construcció d'esglésies, i, com es troben escalonades, han format la impressió d'una implantació gradual dels delmes.

Aquesta mena d'implantació és adient per una Catalunya en progressió, tant de conquesta com d'aprisió o rompuda de nous terrenys. La situació l'hem de posar en context, però: l'única església al Lluçanès de la que coneguem amb seguretat la data de construcció és la de Santa Maria de Merlès, el 893, i el fet té a veure amb la creació d'un nou castell, dins d'una situació de repoblació, encara que a unes circumstàncies extraordinàries, perquè el nou terme, reduït, es forma a dos comtats. La seva dotalia ens informa de l'assignació de delmes al territori del nou castell, fet que no ens assegura que abans no es cobraven, perquè la torre que esdevé castell era abans al territori d'un

321 [FERNÁNDEZ 1955](#), 201-206; [SOTOMAYOR 2004](#), 531-536.

322 *in diocese metropolitanae sedis Narbonensis et parochia sedis Elenensis*: [PONSICH 2006](#), núm. 175.

323 *prelegatus Teodricus presul ... cum clero et maioribus viduatę parrochię et cum eodem acclamato Georgio*: [JUNYENT 1980](#), núm. 62.

324 *decimas et primicias concedo ad predicto monasterio sicut auctoritas iubet*: [ORDEIG 1999](#), núm. 8.

325 *sicut in regalibus preceptis est constitutum*: [ORDEIG 1993](#), núm. 66.

326 [PUIGVERT 1992](#), 123.

327 [ORDEIG 1983](#), 136-137.

328 [ABADAL 1974](#), 486-487.

329 [ORDEIG 1999](#), núm. 8.

altre castell, el de Lluçà, titular d'un *pagus*, que suposem existia abans. Potser eren terres ermes, i, efectivament no hi havia recaptacions, encara hi ha indicis d'un poblament fortificat a la fortalesa des d'abans de la conquesta, i, en conseqüència, no tots els terrenys eren erms; de fet, el terme contenia, segons la dotalia, set poblaments, més els dos nuclis de la torre, si no eren tres, el que no anima a creure en un territori que havia estat temps sense pagar impostos.

A una situació semblant es troba l'església de [Sora](#), un territori de la perifèria del Lluçanès, construïda el 960, encara que el terme, i el poblament, formaven part el 910 d'un castell, el de Besora, i, per petit que fora el nucli, no seria exempt de les exaccions reials o eclesiàstiques.

Fins i tot la utilització de les dates de construcció de noves esglésies per donar testimoni de la progressió de la repoblació ha de ser molt matisada a terres conquerides temps enrere. Les esglésies de Santa Maria de Lluçà i Sant Andreu d'[Oristà](#) són lligades a ampliacions dels poblaments dels castells, que creixen fora dels murs a l'últim quart del segle IX, sembla que tant per pressió demogràfica com per la baixa intensitat del perill andalusí. Les esglésies de les forteses no van ser abandonades per aquest fet: fins i tot el poblament de la d'Oristà en tenia dues a mitjan segle X; tampoc van constituir noves parròquies i el territori assignat a Sant Andreu era l'existent, el que abans devia ser de Sant Joan.

El fenomen de la implantació dels delmes al Lluçanès no ha estat estudiat, i, en conseqüència, les hipòtesis són molt provisionals, ara per ara.

Sembla que la fórmula escollida al Lluçanès va ser la d'utilitzar els termes castrals com territoris obligats als delmes. Per diferenciar la natura eclesiàstica d'aquests, es va fer servir el vocable *parròquia* per primera vegada aquells anys, per indicar els nous territoris eclesiàstics. De fet, no hi ha cap esment a la col·lecció de diplomes carolingis a Catalunya que faci servir el vocable amb aquesta accepció abans del concili de Troyes, tret d'uns pocs sospitosos d'interpolacions. A partir del bisbe Gotmar els delmes apareixen a totes les dotalies del bisbat. El territori on es recaptaven els delmes d'una església, la seva *parròquia*, ens consta als temples construïts per aquells anys al Lluçanès i la rodalia: a la dotalia de Santa Maria de Merlès el 893, a la Quar, el 899³³⁰ a [la de Lluçà](#), del 905, si la data és autèntica, i a la de Manlleu el 906³³¹. També els anys següents, a Sora, el 960³³².

Les *parròquies* del Lluçanès són totes castrals des d'aquestes dates i, segurament, durant tot el segle X. Hem d'esperar a la centúria següent per a poder aplicar el vocable a territoris de les esglésies de poblaments no relacionats amb el castell. De fet, sembla que al segle X no va haver-hi canvis a les parròquies, fins i tot quan els termes castrals canvien per les aprisions o rompudes, com veiem a [Merlès](#).

Tot indica que la introducció dels delmes al terme va ser una tasca del bisbe Gotmar als primers anys del seu pontificat i afecta a tots els castells del Lluçanès. De fet, hi ha informacions sobre delmes al Lluçanès al segle IX: són de Torroella, Prats, Llanars i Merlès. Aquests territoris són del castell de Lluçà o la seva òrbita. Per aquelles dates els tres castells del Lluçanès depenien del comte de Barcelona i eren dins del bisbat de Vic: Oristà, Lluçà i Sant Boi, així que no podem esperar excepcions, i es formarien tres parròquies. El castell de Merlès es va constituir sobre el 893 i depenia del bisbat d'Urgell i podria existir al lloc alguna discrepància cronològica. Salselles deixa

330 [ORDEIG 1993](#), núm. 18.

331 [ORDEIG 1993](#), núm. 33.

332 [ORDEIG 1993](#), núm. 83.

el castell de Lluçà previsiblement el 948, i formaria una nova parròquia, ja citada el 951, encara que el fet ja és lluny del pontificat del bisbe Gotmar.

La *parròquia* del castell de Merlès és descrita a la dotalia de Santa Maria, el 893, amb un esment específic als delmes i primícies: veiem un territori delimitat pel bisbe que aquest anomena *parròquia*³³³ i *entrega a la domus de Santa Maria*³³⁴. El document presenta, aparentment, una certa neutralitat pel que fa al territori, un terme delimitat expressament. No és aleatori, però: reconeixem els límits i el territori, la [vall de Merlès](#), el [terme del castell](#). De fet, la mateixa dotalia indica que l'església és a la *vall*.

A la dotalia d'una església del poblament d'un territori dels marges del Lluçanès, Sora, el 960, la *parròquia* assignada és també una *vall* existent: és *l'esmentada parròquia de Sora*, que el bisbe, de tota manera, delimita, entregant a l'església els seus delmes i primícies³³⁵. No hi ha prèviament cap esment explícit de tal parròquia al document, encara que sí que hi ha un a *la vall de Sora, el lloc on es troba l'església*³³⁶: la *parròquia de Sora* és la *vall*, sembla que el terme del castell de Sora; com a Merlès, segurament l'església fou edificada a una expansió o *barri* del nucli de la fortalesa, perquè té el mateix nom del districte del castell de Besora que és esmentat el 906, com veurem.

La parròquia del castell de Sant Boi és esmentada el 993. La cita és a una permuta del [castell de Sant Boi](#), *l'alou que anomenen Sant Boi, juntament amb la parròquia, amb delmes i primícies i tot el que pertany a la mateixa església, juntament amb el fisc i amb tots els censos del mateix*³³⁷. Malgrat l'ús d'un vocable ambigu, *alou*, és un castell, intercanviat per altres castells. Encara a finals del segle X, el seu gran terme és també una *parròquia*, assenyalada com obligada a pagaments per una única església.

No hi ha esments del segle X a la *parròquia* del castell de Lluçà, tret de la feta per la [dotalia](#) del 905, si aquesta és autèntica, encara que força interpolada; la descripció dels seus termes, però, sembla falsa. Hi ha, en qualsevol cas, molts indicis d'una *parròquia* també castral i no hi ha cap esment de parròquies al seu terme al segle X.

La situació del castell d'Oristà és diferent dels altres dos grans castells del Lluçanès, perquè en una data per determinar, potser a la vegada que es produïa la introducció dels delmes, es va dividir en [cinc districtes](#), sota uns castells menors; un era el mateix d'Oristà. En tot cas, van continuar durant tot el segle X constituint *parròquies* castrals. El primer esment a aquestes és del 957, però, i la implantació d'aquesta divisió podria ser ja del segle X.

Les *parròquies* són assignades a una església, i, en conseqüència, aquesta ha de ser al poblament del castell; no creiem que es construeixi cap per la implantació dels delmes: parlem en la hipòtesi més

333 *de latere uno in rivo Luzano fines et de alio in rivo Azesto et de alio in Cominiano et pervenit parrochia in rivo Azesto et finit in Puio de Flamidia et ex alia parte in rivo de Luzano et ex alia parte in strata de villa de Hederas et finit ad ipso Castellare: Ib.*

334 *Trado ipsa parrochia ... cum ipso castro Merlense, ...cum omnes villas et villares qui infra isto termino sunt, ... cum omnes decimas et primitias: [ORDEIG 2015](#), núm. 19*

335 *concedo ad ipsa ecclesia ... decimas et primicias et oblaciones fidelium de iamdicta parrochia Saura: [MONSALVATJE 1907](#), 194-196; [ORDEIG 1999](#), núm. 859.*

336 *ecclesie que est sita in comitatu Ausona, in valle que nuncupant Saura: Ib.*

337 *Alodem nostrum proprium que dicunt Sancti Baudilii simul cum ipsa parrochia cum decimas et primicias et omnia que ad ipsa ecclesia pertinent simul cum ipso fisco et cum omnem censum qui exinde exire debet et cum omnem ebutum, i... Et est hec omnia ... in predicto loco Sancti Baudilii, quantum in eius termino est,: [JUNYENT 1980](#), núm. 1644.*

àmplia de només set poblaments, només tres a la més restringida; són els més importants del Lluçanès, i d'alguns sospitem que ja existien abans de la conquesta carolíngia. De fet, com hem recordat, al poblament del castell d'Oristà n'hi havia dues esglésies a mitjan segle X.

Tot indica que hem d'incloure Santa Eugènia de Relat a les parròquies castrals del Lluçanès. Santa Eugènia era un barri del [Castelló](#), segurament un castell secundari integrat al castell d'Avinyó. Encara que no és citada com *parròquia* al segle X, sembla que la *domus* de la recaptació dels delmes comuna a Relat era al seu nucli, el que indica que la *parròquia* de Relat era assignada a Santa Eugènia a finals d'aquest segle, com ho eren les de Lluçà i Merlès. Els delmes del castell foren donats a Ripoll al 981, encara que no serien entregats fins el 1105.

El vocable *parròquia* no abandona al Lluçanès carolíngi l'àmbit dels territoris dels castells: al terme al segle X no hi ha esments al vocable *parròquia* a les esglésies dels poblaments de Llanars, Torroella i Prats, totes existents al segle IX, amb territoris propis de delmes com veurem. Tampoc al de la Cirera, aquest anomenat *castell* al segle XI, una torre, que, atès el nom, no seria pas moderna; el terme parròquia al Lluçanès carolíngi és restringit a l'àmbit dels castells, i la Cirera no ho era aleshores, encara que sí que tindria església al segle X, Sant Julià.

Els termes parroquials són indicats a les dotalies de les noves esglésies aquells anys perquè són els de les terres subjectes al pagament de delmes i primícies. La raó és que les dotalies del moment tenen en comú el que el bisbe fa *donació a l'església* dels delmes i primícies del terme³³⁸; la *donació* és retòrica, però, perquè es fa en realitat al *propietari* de l'església.

Les dotalies no detallen qui és aquest, encara que al Lluçanès és el del castell; el seu titular, en tot cas ho té per concessió comtal i, en darrera instància, és de propietat reial. Als casos de Lluçà i Sant Feliu, districte d'Oristà, sí que sabem qui eren, els Lluçà, que així figuren al segle XI i ho serien també al X, atès que coneixem que exercien la jurisdicció a Sant Feliu el 981. Al cas de Sant Boi era el mateix comte. Ho podem veure a la permuta del castell de Sant Boi el 993, en què l'església del castell i la seva parròquia van incloses en la transferència del castell³³⁹.

No som segurs que l'església de Santa Maria de Merlès i la seva parròquia, la *vall*, foren *propietat* del titular del castell, però. El 988 era en mans del bisbe d'Urgell³⁴⁰, el que apunta al fet que els bisbes van tenir l'església, i amb ella la recaptació de [tota la vall](#), potser des de la construcció d'aquesta. Degué ser una donació del comte Guifré al moment de la construcció de l'església, perquè la vall és territori de dos comtats, i, per sota del titular, en tenen drets els Lluçà a la riba est i el comte de Cerdanya a l'oest.

Els delmes dels castells de Lluçà i de Sant Feliu eren en mans dels Lluçà al segle XI i ho serien als segles següents, quan el bisbe rebia homenatge i un cens per aquests delmes. Quan els territoris de delmes esdevenen parròquies, presumiblement al segle XI, els delmes es divideixen com propis de cada parròquia, encara que són els antics: rebien els de Llanars, Prats, Torroella o Pardines. També els de les parròquies de Sant Martí de Merlès – a la riba est de la vall de Merlès-, Perafita i Sant Agustí, aquests darrers a Sant Boi. No sabem el moment en què es van patrimonialitzar, podria ser un procés iniciat a la segona meitat del segle X, encara que el domini comtal dels seus castells continuaria a les centúries següents.

338 *cum omnes decimas et primitias de omni quod nominari potest* diu la dotalia de Merlès: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

339 *cum eiusdem ecclesia que ibidem est sita simul cum ipsa parrochia*: [JUNYENT 1980](#) núm. 571.

340 *Et ipsa ecclesia Sancte Marie simul cum ipsa parrochia de Merles, cum suas fines vel termines vel ipsa omnia huius ecclesie pertinentes*: [BAGES 2019](#), núm. 764.

Segurament podem veure indicis d'aquest procés de patrimonialitzar tots els ingressos que controlaven, inclosos els delmes. Quan es va construir l'església de Sant Martí, anys abans, els delmes de Merlès es van partir, mentre que la *parròquia* o la *vall*, que era el territori civil que recaptava els impostos, va continuar sense modificacions. Com hem comentat, els bisbes d'Urgell tenien a finals del segle X la recaptació de la vall, i la part corresponent a l'església de [Santa Maria](#) dels delmes comuns. Van formar un lot amb els dos drets i a finals del segle; el lot va canviant de mans en un període de deu anys des dels bisbes d'Urgell al comte d'Urgell, després al de Besalú, per acabar en les del monestir de Ripoll; són, simplement, unes rendes més que formen el seu patrimoni.

Són els *potents*, titulars de les recaptacions dels castells, els que reben en realitat els delmes i anomenen els clergues i controlen les seves rendes. El nomenament del clergue, però, és consensuat, *regirà l'església amb el consentiment del bisbe*³⁴¹, diu la dotàlia de Merlès; el nomenament del prevere, i les rendes de l'església són sota el control dels *potents*, encara que el bisbe té algunes atribucions.

La dotàlia de Merlès parla de l'edificació de l'església en termes d'una comunitat, on Ató era el preeminent³⁴²; quan esmenta les propietats donades al temple, però, només indica al prevere i a Ató com donants³⁴³, encara que sembla que aquesta part del diploma original no ha arribat completa, i és comú a les dotàlies del moment sumar donacions d'algunes persones. És important assenyalar que Ató, segurament el castlà, encapçala una comunitat; són segurament els *aloers*, els propietaris de les terres de la *vall de Merlès*, amb terme equivalent al del nou territori parroquial, perquè al Lluçanès carolingi els termes dels nuclis poblacionals, i les parròquies, contenen propietats independents de les explotacions agràries principals. Encara que l'església i els seus ingressos són en mans dels titulars dels castells, hi ha una participació de la comunitat en ella, és a dir que la posició del *propietari* de l'església és, segurament, limitada a la recaptació i al nomenament del prevere. Tampoc hem d'oblidar que el Lluçanès civil és sovint organitzat als segles IX-XI en *valls*, nom que evoca drets comunals, que no són evidents als segles posteriors; segurament aquests han estat patrimonialitzats a plena edat mitjana, encara que els empius ramaders sí que van existir els segles següents.

Aquest fet ens posa a sobre d'un problema addicional, però: tret del de Merlès, els castells del Lluçanès tenen un territori molt gran, i altres esglésies a dins, amb els seus propis termes, com veurem: ¿quin territori és realment el de l'església castral, que té un prevere que la serveix i una comunitat lligada al temple? És el cas que esmentàvem de l'església de Merlès, que podríem estendre a la de Lluçà, si és que aquesta part de la seva dotàlia és autèntica. Parlem d'una comunitat al seu voltant, i, només ens consten donacions de persones del poblament, no del gran terme castral, i totes les finques i cases són del poblament o el seu periurbà; de fet, per altres fonts, sabem que el terme de Lluçà ja tenia en marxa les esglésies de Prats, Torroella i Llanars, amb els seus territoris de delmes, al temps de la dotàlia.

341 *decimas ... integras perveniant ad iamdictam ecclesiam Sancta Maria et ad sacerdotem qui eas per consensum nostrum digne regerit*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

342 *veniens ... episcopus ... rogatus ad Fredario presbitero vel ad Atone vel alios viros certantes in Dei servicio ad ecclesiam Dei edificatores*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

343 *donamus ad ipsa ecclesia ego Fredarius, presbiter, et Adto in dotaria domus, kasas et curte et ipso maliolo cum ipso orto qui est prope domum Sancte Marie et I petia de terra ad ex (...) et prope ipsa ecclesia alia pecia de terra ad cimiterium faciendum*: Ib.

Tot indica que les esglésies castrals no serveixen eclesiàsticament al seu gran terme en aquestes dates. De fet, no ens consta que les *parròquies* castrals donessin també pas a una organització dels clergues dels territoris; només és esmentat a la dotalia de Merlès del 893 un, el de l'església.

Sembla, en conseqüència, que la *parròquia* carolíngia del Lluçanès és un territori definit en termes de domini, no és una demarcació eclesiàstica real, i, ens confon el fet que l'església apareix com *propietària* d'aquell domini; no eren realment els clergues qui controlen aquests ingressos, malgrat les retòriques manifestacions de les dotalies. No sembla que existeixen a una data tan primerenca, uns territoris eclesiàstics reals, només esglésies lligades a poblaments.

Encara que els indicis són molt febles, podem establir com hipòtesi que les esglésies castrals del Lluçanès carolíngi no tenen inicialment territori eclesiàstic, són únicament esglésies dels poblaments, que, de tota manera, eren, pel que sembla, els únics destacats del Lluçanès al segle IX. Fins i tot alguns d'aquests poblaments devien existir al moment de la conquesta, i aquesta organització no degué canviar fins l'avanç de la repoblació. Recordem que les *parròquies* es creen segurament al Lluçanès als primers moments de la restauració del bisbat de Vic, i no és previsible que el bisbe Gotmar pogués introduir canvis estructurals.

Hi ha alguns indicis d'aquest fet a [Sant Feliu](#), on sembla que el castell té un territori propi molt restringit, on hi ha una capella actualment, la Magdalena o Sant Salvador, potser hereva de la del castell; no seria pas estrany que l'advocació de la primera església del castell fora la de Sant Salvador. La de Sant Feliu degué ser construïda a un *barri* de la fortalesa i va esdevenir aviat la titular dels delmes de la parròquia del castell, com va succeir a Lluçà, Oristà i Merlès. El fet es formalitzaria en una dotalia que no conservem. El terreny propi del castell és molt reduït, potser dues hectàrees, segurament, el periurbà del poblament. Presumiblement, aquest seria l'àmbit eclesiàstic real d'església castral al voltant de l'any 900.

Parròquies i castells

El seguiment de les *parròquies* es complica als segles X i XI, sobretot al cas d'Oristà, perquè el terme dels castells, que ho era de les *parròquies*, es confon amb aquestes, i el vocable acaba indicant també, en contextos de domini, als mateixos castells, no només al registre lingüístic eclesiàstic, també al nobiliari.

El vocable *parròquia* apareix relacionat amb [Sora](#), a la confirmació dels privilegis de Sant Joan de les Abadesses feta pel concili de Barcelona del 906; allí és inclosa *la parròquia de Santa Maria, de Sant Quirze i de Sora*³⁴⁴; és la titularitat de drets jurisdiccions i fiscals del terme del castell de Besora aleshores. És obvi que no és un terme assignat a una església, que hauria de ser indicada expressament; de fet, s'esmenten dos hagiòtopònims al terme castral, i hi ha tres parts integrant el terme. L'esment és una enumeració de les poblacions dels districtes del castell, de fet de les forteses o castells secundaris que formaven el castell de Besora.

És possible, però, que hi hagués una església aleshores al castell amb un territori eclesiàstic igual al civil, encara que l'església titular no és esmentada; no és segur, però, perquè es detecten *parròquies* amb algunes esglésies, sense manifestar un titular preminent, com les tres de la Quar el 899³⁴⁵.

344 *Parrochiam ... Sanctae Mariae et Sancti Kirici, et Saura cum finibus suis*: [ORDEIG 1999](#), núm. 69.

345 *ad ecclesias illorum consecrandas in honorem Sancta Maria virginis et Sancti Saturnini episcopi et Sancti Ilarii confessoris ... consecro ipsas ecclesias et trado eis parrohechiam ... cum omnes decimas et primicias*: [ORDEIG 1993](#), núm. 18.

La denominació del castell de Besora per les seves parts persisteix almenys fins al segle XI, encara que en el decurs dels anys canvia, passant de la *parròquia* utilitzada el 906 en singular, a *les parròquies*, en plural, i després a *les esglésies*. Els termes esmentats han guanyat autonomia i han fet canviar la denominació, perquè han esdevingut territoris civils i parròquies eclesiàstiques. També ha canviat el vocable present a la denominació, al segle XI, *església*, al sentit que vèiem a l'esment de Salselles del 951.

Hi ha una cessió de la titularitat del castell feta a 1082 pel bisbe Berenguer a qui devia ser el seu castlà, Miró de Besora. Sembla que aleshores era preferit l'ús del terme *esglésies*: el castell és anomenat ara *les esglésies de Besora*³⁴⁶.

Sembla que la denominació del castell amb identificació dels seus districtes era usual al moment. De fet, la de Besora no és l'única fortalesa objecte de cessió a l'esmentat document de 1082. El senescal Guillem Ramon I rep el castell d'Oristà, també anomenat al text com *les esglésies d'Oristà*³⁴⁷. De fet, el senescal va prendre possessió del castell d'Oristà i figura al seu testament el 1122.

Per si tenim dubtes envers aquesta cita, podem recordar que el castlà d'Oristà tenia el control de les [parròquies d'Oristà](#) el 1060, que delimita, perquè hi ha un intercanvi entre germans. La cita del castlà de 1060 ens facilita la llista de les *parròquies* o parts del castell, a un esment semblant al de Besora del 906: Santa Maria d'Olost, Sant Andreu d'Oristà, Sant Feliu Sasserra, Sant Salvador de Serradellops i Sant Genis de Caraüll; tots són hagiòtopònims aleshores, utilitzats com ho havia fet la descripció del castell de Besora, encara que les referències són als castells secundaris del terme; és obvi també que la relació és antiga, encara que hagi actualitzat les esglésies, que no serien les d'aquestes advocacions: són grans territoris i per aquelles dates hi havia moltes més fortaleses i poblaments dins del castell d'Oristà. De fet, els districtes del castell d'Oristà encara existien a finals del segle XIV.

De fet, l'ús del terme *església* per una part del castell d'Oristà ja era d'alguna manera el 957, avançant la formulació de les *esglésies d'Oristà* del segle XI: *les mateixes parròquies d'Oristà amb les seves esglésies i límits, el que pertany a l'església de Déu*³⁴⁸. La fórmula és en realitat la mateixa de la dotàlia de Merlès, on el terme civil havia estat assignat a l'església, encara que el registre lingüístic eclesiàstic fa difícil a vegades diferenciar l'autèntica natura dels drets esmentats.

Els territoris de delmes

Les *parròquies* del Lluçanès eren només una per cada castell, que són territoris molt grans, i, en conseqüència, són a l'àmbit dels *potents*.

Era el cas del castell de Sant Boi; la parroquial és descrita quan Sendred de Gurb permuta amb el bisbe de Vic el castell el 993, *amb l'església situada allí, junt amb la seva parròquia*³⁴⁹. Tanmateix, quan Sendred compra el castell a Ramon Borrell I, el 992, el comte indica que ven el castell *amb*

346 *Convenientia que faciunt Miro Fogueti de Bisaura ... dompno Berengario .. episcopus .. dedit ... ipsas ecclesias de Bisaura*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1456.

347 *Guillelmus Reimundi senescalculus ... dompno Berengario .. episcopus .. dedit .. ipsas ecclesias de Oristidano*: Id.

348 *et ipsas parrochias de Uristidano cum ecclesiis et terminis suis hoc quod ad ecclesia Dei pertinet totum ab integrum*: [JUNYENT 1980](#), núm. 302.

349 *alodem tuum que vocitatur Sancti Baudilii cum eiusdem ecclesia que ibidem est sita simul cum ipsa parrochia*: [JUNYENT 1980](#), núm. 571.

les esglésies que allí són fundades, amb els delmes i les primícies³⁵⁰. Al territori castral hi havia més esglésies i, com veurem, eren també titulars de delmes i primícies.

Coneguem algunes d'aquestes esglésies al Lluçanès dels segles IX i X. A diferència de l'afirmació de Sendred de Gurb que les del seu castell eren *de la seva propietat*, els responsables dels territoris situats dins dels castells, no diuen el mateix: per aquests, les esglésies i els delmes són *privades*, a disposició dels titulars dels territoris, quins les han construït; *meus* diuen aquests, els transmeten en herència o donen parts a tercers, des dels mateixos moments de la implantació dels delmes. Ens consta a Torroella i Prats el 967 i a Santa Eugènia el 981.

Sembla que som en realitat davant dels territoris que conformen els castells del Lluçanès, les *torres*, que mantenen poblaments i *viles*, explotacions dominicals i territoris fiscals i de recaptació de delmes, tot alhora, al capdavant dels quals hi ha un responsable únic, concessionari de fet del titular del castell, al qui està unit per una relació personal. Aquesta relació, i la seva dependència envers els veguers dels castells, la coneixem a una desena de casos on es produeix un conflicte amb el veguer per donacions fetes a centres eclesiàstics, o una disputa per la propietat entre familiars que acaba necessitant la intervenció d'aquell, i és pràcticament la mateixa a mitjan segle X que als segles XI i XII. Els més antics són els produïts al [vilar de Gamizà](#), a Merlès, el 955 i a [Santa Eugènia](#) el 981; aquest darrer conflicte durarà fins al 1105, i la seva resolució terminarà també amb dos més de la mateixa natura que havien sorgit al lloc al segle XI.

Pel que fa als territoris de les torres incloses en els termes castrals, la titularitat dels delmes no és clara, atesos els pocs testimonis documentals conservats.

Es veu que existien llavors les esglésies de Prats i Torroella. Les dues primeres ens consten el 968, a un document que ja hem citat; és un llegat testamentari, i el delme el va obtenir la *propietària* de la seva mare, qui, per ser dona, segurament la tindria en herència i no seria la primera titular. Parlem, segurament, del mateix moment d'implantació dels delmes i la titular el 968 afirma que els delmes d'aquestes esglésies eren de la seva propietat, *meus*, diu el document.

la percepció dels delmes és escalonada, en dos trams, el del titular del castell i el del titular dels territoris que són per sota. Aquesta situació continuarà durant tota la vida dels delmes, fins al segle XIX, encara que des del segle XII entra en un mercat que propicia una cascada de *propietaris*: els de Sant Feliu al segle XIV eren dels Lluçà, qui rendien homenatge al bisbe per ells; els situats per sota havien acabat com rendes d'un benefici, els titulars del qual tenien venuda una part a un altre benefici i encara hem de sumar els arrendadors.

El terme de Llanars va ser objecte d'una [aprisió](#), feta per homes de Merlès a finals del segle IX o principis del segle X. El territori guanyat va quedar incorporat al castell de Merlès en aquelles mateixes dates, i és al municipi de Santa Maria de Merlès avui. L'aprisió devia ser feta quan ja existia el territori de delmes, perquè aquest no va ser alterat, i, de fet, encara a l'edat moderna pertanyia a la parròquia de Llanars. Sembla que també l'església de Llanars devia existir al moment de l'exigència dels delmes i va ser objecte de la implantació d'un terme de cobrament d'aquests.

350 *alodem meum que nuncupant Sancti Bausilii cum ipsas ecclesias qui ibidem sunt fundatas cum decimis et primiciis*: [JUNYENT 1980](#), núm. 206.

Als tres casos citats el territori devia existir prèviament o va ser termenat al mateix temps, perquè els seus titulars percebien aquest impost, que es cobra dins d'uns límits concrets que no són els dels veïns. Són, òbviament, els de les torres, que devien fer de territoris fiscals en un esglaió inferior als dels castells. Hi havia un territori eclesiàstic equivalent, els territoris de delmes.

Aquests esments parlen del fet que els territoris de delmes i el repartiment dels delmes entre els titulars de castells i torres, és a dir dels territoris de les parròquies i les esglésies del seu territori, van ser fets al mateix moment de la implantació dels delmes, i va resultar molt estable durant tota l'edat mitjana.

Per anomenar els territoris de les torres és utilitzat al Lluçanès al segle X els vocables *apendici* i *territori*. Al context de les identificacions de les finques, el vocable té el significat d'una fortalesa. Se cita fins i tot esmentant els termes castrals. Així, la vila de Pardines el 942³⁵¹ o Relat el 952³⁵² figuren dins de *l'apendici del castell d'Oristà*, i altres finques eren dins del *territori d'Olost* el 972³⁵³ o *del territori d'Oristà* a 1002³⁵⁴.

També hi ha esments a les torres, com la cita d'una finca situada al terme de Pedrós el 984, *al castell d'Oristà, a l'apendici de Sant Amanç*³⁵⁵. Com veïem al vocable *parròquia*, el territori civil i el dels delmes es confonen i, com als casos del castell de Besora el 906 i d'Oristà el 1060, la fortalesa de Pedrós és identificada per un hagiòtopònim, el de l'advocació de l'església del seu nucli poblacional.

El vocable *apendici* té també una accepció equivalent a *parròquia*, en consonància amb l'ús que hem vist de sinònim de terme castral. No és present al Lluçanès, on només conservem esments amb l'accepció de terme civil, al context de les ubicacions de les finques, encara que sí que el podem veure a l'entorn: el trobem, per exemple, a la dotàlia Sant Climent de la Torre, a Montferrer i Castellbò, el 854³⁵⁶. El vocable no és sinònim ple de *parròquia*, però; també ho és de territori de delmes, com veïem.

El de *termini* és un vocable més neutre. Al 915 és citat el de Santa Eulàlia de Pardines³⁵⁷, i de nou la identificació per un hagiòtopònim equipara o confon el terme civil amb el territori de delmes.

Els territoris de delmes utilitzen sovint als documents del Lluçanès una accepció d'un terme polisèmic, *domus*, en contextos de delimitacions de finques. Coneixem dos territoris de delmes esmentats amb aquest vocable a la riba esquerra de la Gavarresa el 988, els de Sant Martí de Medians i Sant Cristòfol de Borrassers, i podria existir un tercer; són citats com afrontacions d'uns territoris que eren entre els dos³⁵⁸. El vocable *domus* també pot ser utilitzat per fer referència als edificis de les esglésies mateixos, com es fa en contextos de camins, i, en conseqüència, es podrien suscitar dubtes sobre l'accepció utilitzada; no és aquest cas, perquè el territori més pròxim a Borrassers, Cabanes, avui al terme de Sant Martí, no arriba a les portes de l'església de Sant Cristòfol, avui al terme de Lluçà.

351 *in apendicio de chastro Urist, in ipsa villa que nominant Pardines*: [JUNYENT 1980](#), núm. 206.

352 *in apendicio de castro Uriste, in locum que vocant Riolato vel suas agencias*: [JUNYENT 1980](#), núm. 274.

353 *in apendicione Sancta Maria Olostensis, in territorio de Oloste*: [JUNYENT 1980](#), núm. 418.

354 *in territorio Orist, in locum quem vocant ad ista Cive*: [ORDEIG 2000](#), núm. 665.

355 *in castro Orist, in apendicio de Sancto Amandi*: [JUNYENT 1980](#), núm. 507.

356 *Et fiat in eius apendicio de ipsa ecclesia*: [ORDEIG 1993](#), núm. 4.

357 *in terminio de Sancta Eulalia, in locum que nominant Partines*: [JUNYENT 1980](#), núm. 68.

358 *de meridie in domum Sancti Martini, de occiduo in aqua Luzanense et de cercii in domum Sancti Christofori*: [UDINA 1984](#), núm. 32.

De fet, l'esment podria indicar un tercer territori de delmes entre les dues esglésies, perquè afronta amb els territoris dels delmes de les esglésies dels que no forma part. El vocable *domus*, però, és molt complex, amb accepcions que indiquen a vegades terrenys que són de propietat de l'església, i, en conseqüència, hi ha altres explicacions possibles.

La delimitació dels territoris dels delmes era una qüestió recurrent, fins i tot a l'edat moderna. La delimitació del terme d'una església té sobretot relació amb les obligacions fiscals del territori envers aquesta, bàsicament el pagament dels delmes i primícies.

De fet a les dotalies apareix sovint referències a possibles disputes sobre els límits de les noves parròquies. El bisbe d'Urgell es preocupa el 893 per assegurar que els delmes eren assignats a la nova parròquia i no a altra, encara que ho explica en termes dels danys que es poden produir al prevere: *cap altre sacerdot usurparà els delmes establerts per sota d'aquest termini, sinó que tot anirà a la dita església de Santa Maria i al sacerdot que els governarà dignament pel nostre acord*, diu a la dotalia³⁵⁹. No sabem si el text indica problemes a la constitució de la parròquia o és una referència a disputes en altres llocs propers per aquells anys.

Sigui per ser territoris civils, sigui per territoris de delmes, els termes parroquials eren enfitats. Fins i tot les fites de la parròquia de Sant Feliu encara es conservaven al segle XVIII³⁶⁰; devien ser originàriament les del seu terme civil original, la [vall de Relat](#).

La domus

Els territoris de delmes són de vegades difícils de situar. Sembla que existia al segle X una església a un poblament citat a la parròquia de Merlès el 893, el *vilar de Montclús*, una part de la *vall de Nogueroles*, que era inclosa previsiblement al terme d'una torre, *la Cirera de Merlès*. Figura citada a la confirmació de les propietats de Ripoll feta pel papa Sergi IV a 1011³⁶¹. És l'església d'un poblament. El seu complex ha estat objecte d'excavació, no l'església o el conjunt de cases, encara que la localització dels restos del temple ha estat identificada.

Pel que sabem de [Santa Eugènia](#), aquesta mena de territoris no eren termenats, almenys com territoris fiscals, i, pel que fa als delmes, donaven als seus propietaris parts de la recaptació conjunta, que es feia al territori de la torre. No podem esperar, en conseqüència, l'ús dels vocables usuals a les torres, *territori* o *apendici*.

Quan a mitjan segle X es construeix l'església de Sant Martí de Merlès, a un altre barri del castell de Merlès, la *parròquia* de Santa Maria no es divideix, continua existint, com tampoc ho fa el territori fiscal del castell, la *vall de Merlès*. Tanmateix, els Lluçà cobraven delmes corresponents a Sant Martí, els de la riba est de la vall; ens consta més tard, a una donació d'Ermessenda de Lluçà al seu fill Ramon, el 1056, a un moment en què ja era reconeguda la categoria de *parròquia* al territori de l'església³⁶². La singularitat es deu, és clar, a l'anomalia del territori castral, que és a dos comtats, dividits per la riera.

359 *nullus alius sacerdos infra hunc terminum constitutum decimas non usurpet, sed integras perveniat ad jamdictam ecclesiam Sancte Marie et ad sacerdotem qui eas per consensum nostrum digne regerit*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

360 Quan a 1750 apareix una gran pedra a una rompada del mas Rovira, a Sant Martí de Merlès, els testimonis la identifiquen com fita de parròquia, i esmenten les properes a aquesta: ACA, Notariales, Manresa, 300, 126.

361 *et ecclesia de Monteclauso*: [ORDEIG 2016](#), núm. 362.

362 *in parrochia Sancti Andree de Lannars sive in parrochia Sancti Martini Merlensi exceptos ipsos alodes qui sunt in valle de Merles et cum omnibus alodibus de Decollatos* ([ORDEIG 2000](#), núm 1143).

Els poblaments de Santa Maria i Sant Martí de Merlès tenien una recaptació comuna; de fet són *barris* del nucli de la fortalesa. En aquests casos trobem a vegades utilitzat un vocable polisèmic, *domus*, present en molts contextos, tan referents als edificis mateixos, també les esglésies, com als seus termes.

El vocable té el seu origen a l'àmbit dels poblaments; genèricament és un complex, una articulació de construccions, per oposició a *casa*, una edificació independent, aïllada o adossada.

Relacionat amb aquesta accepció, trobem esments a Oristà, Relat i Merlès on el vocable *domus* es refereix al centre on es gestionen els ingressos de l'església, inclosos els delmes, que pot ser comú a algunes esglésies. En aquests casos concrets, també, per extensió, sembla aplicar al centre d'un territori de delmes comú.

Ens consta que a Oristà existia una [domus comuna](#) a les esglésies de Sant Joan i Sant Andreu. En aquest cas la primera era a la fortalesa i la segona a un barri situat fora. Les circumstàncies degueren ser les mateixes a l'esmentat cas de Santa Maria i Sant Martí de Merlès.

Coneguem un cas, [Sant Marçal de Relat](#), en el que sembla que el centre de la recaptació, la *domus*, era a un nucli diferent del que albergava el temple; era a Relat, on és situada Santa Eugènia, més al sud; en aquest cas la *domus* era comuna al segle XI a tres *parròquies*. Es produeix al lloc una discrepància entre les diverses accepcions del terme *domus* i al segle XI serà abandonat. Pel que fa a Sant Marçal, ja apareix com parròquia de fet a 1038³⁶³, encara que els delmes continuaran comuns, amb un repartiment per parts; seguien al segle XII d'aquesta manera.

L'increment parroquial

Els territoris de delmes carolingis tenien esglésies. No ens consten dotalies per aquestes fora de les castrals, encara que podrien existir, perquè es necessitaven terrenys com a mínim pel temple i el seu cementiri, i seria estrany que no es fessin documents que donessin fe de les donacions.

Les esglésies castrals i, pel que sembla, les de les torres, des del segle IX pagaven un cens al bisbe; el fet esmentat a les dotalies i apareix quantificat a dos de les tres relacions de les esglésies del bisbat conegudes als segles XI i XII. Sembla que alguns preveres atendien altres esglésies, de manera que el cens es pagava només per la principal, mentre que les secundàries són sovint denominades sufragànies. Aquest fenomen no té a veure amb els territoris de delmes, que, quan es dona, ja devien estar fossilitzats i els seus territoris no eren necessàriament els parroquials.

Les esglésies lligades als censos constitueixen l'estructura del bisbat de Vic. Conservem una relació de les esglésies els censos del bisbat, que sembla que Pladevall data entre 1026 i 1050³⁶⁴. Allí apareixen vint-i-cinc esglésies del Lluçanès³⁶⁵, a les que sumariem Santa Maria de Merlès, al bisbat d'Urgell: el nombre és molt allunyat del de les *parròquies* castrals del segle X, un total de vuit. De fet, una d'aquestes, Serradellops, no apareix a la llista, presumiblement per una baixada demogràfica al lloc, de la que hi ha alguns indicis al segle XI. La gran majoria eren conegudes al segle X com a titulars d'*apendicis*, *territoris* o *domus*.

363 *ipsum alaudem ... infra terminos parrochie Sancti Marcialis qui situs est prope rivulo vocitato Riolato*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1767.

364 [PLADEVALL 1984](#), 69.

365 [PLADEVALL 1984](#), 72-73.

La relació inclou referències als censos pagats al bisbe per les esglésies, i no fa cap esment al vocable *parròquia*. No sembla significatiu, perquè els bisbes per aquestes dates utilitzen ja aquesta denominació; el veiem a l'esment de la parròquia de Sant Marçal de Relat el 1038, referenciada amb aquesta denominació pels almoiners del bisbe Ermengol, alts càrrecs de la catedral d'Urgell³⁶⁶; no és res menys significatiu que el territori de Sant Climent de la Riba no és anomenat parròquia en aquest diploma, sinó lloc³⁶⁷, en consonància amb una església fora de les llistes episcopals.

Sí que observem durant els segles XI i XII termes qualificats de *parròquia* a diversos documents no eclesiàstics que no figuren a les relacions de les esglésies que integren el bisbat d'aquells anys. Així, a documents de 1051³⁶⁸ i a 1109³⁶⁹ és esmentada la *parròquia de Sant Agustí* i no ens consta a cap de les tres relacions del bisbat de Vic conegudes d'aquests anys³⁷⁰. També falta a les relacions Serradellops, la vella *parròquia* castral, encara esmentada *parròquia* al 1065³⁷¹. Sant Climent de la Riba, de la que ja hem comentat, és esmentada *parròquia* el 1076 a un document de l'àmbit civil³⁷².

És improbable que la llista del segle XI correspongui a una única reorganització del bisbat, de la que tindríem alguna notícia, atès el volum de la documentació conservada. Sembla, més bé, que el bisbat va incloure dins de la seva organització les esglésies de les torres i poblament des dels primers moments, al marge de la constitució de *parròquies*, territoris amb finalitats fiscals; és possible, en tot cas, que al segle IX les esglésies amb suficient entitat fossin molt poques. Sembla que, amb el temps, el vocable parròquia es va aplicant vulgarment també als territoris de delmes, de fet segurament al segle X, encara que els documents no es fan ressò.

Amb el temps, les *parròquies* de l'estructura del bisbat i les denominacions vulgars de *parròquia* acabaran convergint. No era encara al segle XII, com hem vist a Sant Agustí.

La separació entre delmes i parròquies

L'ús del vocable *domus* al segle X és complex. Una de les accepcions és l'edifici on s'administren les rendes de l'església, que també han d'incloure els delmes. Com les esglésies del Lluçanès són propietat dels titulars dels castells i torres, deuen fer referència en realitat als centres d'administració dels territoris de delmes. És el sentit que sembla és utilitzat a l'esment el 948 de la *domus de Sant Joan i Sant Andreu d'Oristà*, les esglésies de la [fortalesa d'Oristà](#) i de l'ampliació del seu poblament.

No és clar la situació de l'administració de les finques donades a l'església a les dotalies. Podria existir una administració comuna, encara que aquests ingressos anirien directament al prevere que servia a l'església. Aquest sentit sembla ser el que podem veure quan la *propietària* dels delmes de Prats i de Torroella els dona a les respectives esglésies el 968³⁷³, que, òbviament, no els tenien.

366 *infra terminos parrochie Sancti Marcialis qui situs et prope rivulo vocitato Riolato*: [ORDEIG 2000](#), núm. 962.

367 *loco vocitato Sancti Clementi*: Ib.

368 [ORDEIG 2016](#), núm. 532.

369 *in parrochiam Sancti Augustini, in locum que vocant ad Torrents*: ABEV, ACV, arm., 6, 2241. La data és imprecisa, podria ser 1109 o 1110 (*Actum est hoc anno II Ludovici regis*).

370 [PLADEVALL 1984](#), 73.

371 *infra parrochia Sancti Salvatoris in loco vocitato Serra de Lupus*: [ORDEIG 2000](#), núms. 1284 i 1286.

372 No coneixem la redacció original, i la inclusió del vocable parròquia a un regest ens deixa dubtes, però: [ORDEIG 2014b](#), núm. 27.

373 *ipsum meum decimum qui michi advenit de genitrece mea, ... et in omnibus quicquid abeo in Prados dare faciatis ad Sancto Vincencio. Et ipsum meum decimum quod abeo in Torrezella, qui michi advenit de genitrice mea, donate ad Sancto Petro*,: [JUNYENT 1980](#), núm. 387.

Potser hi havia llavors un patrimoni administrat de manera real pels preveres titulars dels temples, encara que les donacions a les esglésies i als preveres, diferenciades, encara que dins del mateix diploma, apareixen als documents del Lluçanès més tard, al segle XI, típicament a testaments.

Pel que sembla, aviat es van deslligant els delmes dels ingressos dels preveres que serveixen a les esglésies parroquials. L'efecte final, des del punt de vista dels territoris parroquials, és que els delmes no es veuen afectats pels canvis als termes, com era usual al segle X.

El fet és poc conegut al Lluçanès, i sembla que va unit al de la patrimonialització del conjunt dels drets i rendes castrals.

El bisbe segurament imposaria en alguns casos, però, el retorn de part dels delmes a les esglésies. Ho intuïm a les notícies conservades de la perduda dotalia d'una nova consagració de l'església d'Olost feta potser a finals del segle XI, on sembla que Bernat Guillem d'Olost, senyor del castell, havia donat a l'església d'Olost el delme d'algunes propietats castrals³⁷⁴. A diferència de les dotalies dels segles anteriors, ha estat el senyor i no el bisbe, qui ha fet la donació; els delmes eren fossilitzats per aquestes dates, i continuarien d'aquesta manera fins a la seva desaparició al segle XIX.

Un retorn de delmes semblant, que inclou les primícies, es va produir, segurament, a Sant Feliu en una data no coneguda; són els delmes del [territori propi del castell de Sant Feliu](#). Es degué tractar d'una donació dels Lluçà a l'església, i potser és al segle XII i la dotalia on es va materialitzar la donació va tenir lloc amb motiu de la reconstrucció del temple de la que dona testimoni el portal sud de l'església actual, que es pot datar a aquella centúria. De manera indirecta el podem situar també a finals del segle XIII, quan el baró de Lluçà ven dues terceres parts dels delmes de Sant Feliu, on són excloses les finques on el rector els cobra.

Tant a Olost com a Sant Feliu semblen els delmes dels modestos territoris dels solars de les fortaleses; el fet es pot seguir a l'edat moderna a Sant Feliu. No són els drets que tenen els senyors a tots els delmes de la parròquia. A plena edat mitjana els delmes eren fossilitzats i els del castell de Sant Feliu continuarien en mans dels Lluçà, en feu del bisbe, amb altres infeudacions per sota.

El fenomen del deslligament dels delmes de les esglésies segurament té relació amb donacions de terres a les esglésies per part dels propietaris d'aquestes, fetes a testaments; sembla que les donacions indiquen que les terres de les esglésies han estat separades dels ingressos dels delmes, i que, previsiblement, els prevees no reben remuneracions pels delmes. El canvi podria haver començat a la segona meitat del segle X, atès que a aquestes dates acumulem donacions a les esglésies de persones que semblen alienes als propietaris de les esglésies, quan abans aquesta mena de donacions es feia a importants monestirs i santuaris.

Si al testament de Sunifred de Lluçà el 988 no hi ha donacions de terres a les esglésies de la seva propietat, al de Oda, la vídua de Guisad, el 1034, hi figuren petites terres donades a les esglésies de Lluçà, Merlès, la Cirera i Torroella, totes de la seva propietat³⁷⁵. Sembla que per aquestes dates el canvi era una realitat.

374 [PLADEVALL 1993b](#), 880-881.

375 *Et ad Sancta Maria Lucano, ... vinea ... et pecia ... per luminaria ... Et ad Sancti Martini Merles, ... vinea ... per luminaria. Et ad Sancti Iuliani qui est ad ipsa Ciresa ... vinea ... cum ipso maso ... Et ad Sancti Petri Torrezela, ... vinea: [ORDEIG 2000](#), núm. 927,*

2.5.1 Parròquia de Lluçà

Un dels documents importants pel nostre coneixement dels territoris del Lluçanès carolingi en general, i pels límits i organització del territori del [castell de Lluçà](#) als primers moments en particular, és la dotàlia de Santa Maria de Lluçà, datada, segons manifesta el diploma, el 905.

La dotàlia es coneix per un document que era a l'arxiu de Lluçà fins, almenys, al segle XVIII, actualment desaparegut, del que tenim notícia per dues còpies, fetes una al segle XVI i altra al XVIII.

La primera es conserva i la va fer el rector de Pardines, Valentí Serra, segurament per a un procés, cap a 1550³⁷⁶.

La segona és perduda i la faria un rector de Lluçà al segle XVIII; aquesta encara es conservava a l'arxiu de la parroquial a principis del segle XX i la coneixem per les transcripcions fetes per Gudiol i Cunill³⁷⁷ i per Serra³⁷⁸.

El document conegut per aquestes dues còpies és signat aparentment per Pere de Minoves, rector d'Olvan, el 20 de juny de 1273. Minoves afirma que fa una còpia autèntica d'un diploma, se suposa que l'original de la dotàlia de l'església, datat el 905, transmès a través de dues còpies intermèdies.

El document, però, és sospitós d'haver estat manipulat. El presumpte original que còpia Minoves presenta almenys alguns problemes, que va assenyalar Ordeig³⁷⁹: data incorrecta, topònims adaptats i una possible interpolació a les donacions fetes pel bisbe.

L'església de Santa Maria

A diferència d'altres dotàlies del moment, on el bisbe acudeix al lloc on es troba l'església, la dotàlia ens informa només que accedeix a l'església, Santa Maria, que és *al comtat d'Osona, al castell de Lluçà*³⁸⁰.

No sembla segur que l'església fos a la fortalesa segons la dotàlia; segurament hem d'interpretar que era a un barri exterior, on es troba actualment l'església de la mateixa advocació, encara que, per les dates, no es pot descartar la ubicació dins del poblament del castell.

Les donacions de cases poden ser del poblament i les finques seran les del seu periurbà i poden ser prop del castell en qualsevol cas.

Es parla de *restauració*, encara que ha estat construïda de nou: el prevere Vininzà ha promogut la construcció³⁸¹. Significativament, no hi ha donacions de terres per construir el cementiri, el que

376 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, llig. 3, 67.

377 [GUDIOL 1912](#), 190-193.

378 [SERRA 1950](#), 223-224.

379 [ORDEIG 1999](#), núm. 63.

380 *Veniens ... in comitatu Ausone, in castro Luzano, ad Sanctam Mariam ecclesie*: Ib.

381 *Veniens ... ad Sanctam Mariam ecclesie ad restaurare, que corde contrito et nutu divino edificata est, videlicet viri illustri, id est, Vininza presbiter, donator atque edificator*: Ib.

podria ser indicació del fet que, efectivament, l'església va ser restaurada. És difícil que un temple en aquest estat fora al castell de Lluçà, i, per tant, es podria referir al lloc on és l'església actual.

Les donacions episcopals

A la usual donació del bisbe dels delmes i primícies a la nova parròquia s'afegeix la dels drets de *defuncions, ofrenes, sepultures i altres serveis eclesiàstics*³⁸². Les ofrenes sí que són a vegades presents a dotalies del moment³⁸³, encara que la resta no; és presumiblement una interpolació, i deu ser important, perquè apareix una segona vegada³⁸⁴.

El problema, en aquest cas, és que no som segurs del que significa una *parròquia* als inicis del segle X, quan totes les del Lluçanès eren castrals i moltes tenien altres esglésies dins del seu territori. Segurament el vocable només es referia al cobrament de delmes i primícies del terme; aquest sembla condicionat també per l'existència de territoris de delmes dins de les parròquies castrals, que afecten a parts de la recaptació general, com hem vist en altres casos; les ofrenes i serveis eclesiàstics eren exclusius dels temples, sense interferència de l'església castral. L'enumeració dels drets de serveis eclesiàstics sembla una interpolació posterior, feta en un moment en que els delmes eren fossilitzats i sense relació real amb les esglésies titulars.

Aquest extrem ens remet a un document de 1317, uns anys posteriors a la presumpta còpia del rector d'Olvan, la sentència de Ramon Abadia, canonge de Vic, a un arbitratge sobre els baptismes, sagraments i sepultures entre el prior de Lluçà i els homes de [Tordelespà](#)³⁸⁵, un dels *vilars* que constituïrien la parròquia de Lluçà el 905, segons la dotalia³⁸⁶. Abadia era natural del Lluçanès, de Sant Feliu, i, en conseqüència, de confiança de les parts³⁸⁷. La seva sentència donaria per bones les reclamacions del monestir de Lluçà i acabaria amb el costum que sembla tenien els d'aquell indret de ser batejats, rebre els sagraments i ser soterrats al cementiri de l'església de [Sant Quirze de Tordelespar](#), a excepció dels enterraments d'infants; aquesta modificació de la pràctica tradicional precisament correspon a les paraules de la dotalia que han estat assenyalades com afegides posteriorment a les donacions del bisbe que suposadament figuraven al document original, dues vegades.

Dictada la sentència, es produeix el reconeixement per part dels homes de Tordelespà que eren, i sempre foren, de la *parròquia* de Lluçà³⁸⁸, qüestió que òbviament no resultava clara abans.

Anotem que ens consta que a l'església de Sant Climent de la Riba, al castell de Lluçà, el capellà de Santa Margarida de l'església de Lluçà rebia *tots els diners d'ofrenes, candelas, sepultures i absoltes*³⁸⁹; la cita és del capbreu del segle XV, encara que seria segurament vàlida per a finals del

382 *defunctiones et oblationes et sepulturas et servicia alia ecclesiasticas.*: Ib.

383 Figuren a la dotalia de Sora el 960: *dono decimis et primiciis et oblaciones fidelium ad ecclesia suprascripta*: [MONSALVATJE 1907](#), 194-196; [ORDEIG 1999](#), núm. 859.

384 *Dono ... decimas, primicias, defunctiones, oblationes, sepulturas et alia servitia ecclesiastica omnia de omni villare, fine, adiacencia istarum eremarm et colonacarum ubique illorum habeant terras de erema traentes et colonantes, sicut auctoritas commemorat*: [ORDEIG 1999](#), núm. 63.

385 *turri de Zesparra* a l'arbitratge.

386 *ipsam Turrem de Parra* a la dotalia.

387 I familiaritzat amb els ingressos eclesiàstics al Lluçanès, perquè havia comprat anys abans dos terços del delme de Sant Feliu: ABEV, AEV, 2124/2-15, 180.

388 *quod nos et mansi nostro de Zator sumus et sunt et semper fuerunt de parrochia ecclesie et monasterii Sancte Marie de Luciano*: ACB, Caritat, 15-C, 64.

389 Segons un regest de la nota corresponent del capbreu del monestir de 1448 afegida al capbreu de la capellania: ABEV, Conventuals, Capelles i Santuaris, Lluçà V/1/1, 44v.

segle XIII. El capellà actuava a Sant Climent com a titular de l'església, mentre un prevere la servia com a vicari, com moltes esglésies del moment; la de Tordelespar, tanmateix, fou desmantellada. Ignorem, però, perquè el monestir no va optar per una solució com la de Sant Climent.

Els territoris

El bisbe agrupa a la parròquia a Santa Maria de Lluçà, segons la versió conservada del document, una sèrie de llocs, qualificats de *vilars* i *valls*, i dues esglésies. Aquesta mena de fixació del terme parroquial era a vegades a les dotalies més antigues, prèvies a les delimitacions dels territoris dels delmes³⁹⁰ i apareix també a la de Santa Maria d'Olost el 909, encara que aquest diploma és fals³⁹¹. A les dotalies de llocs propers de data semblant a la de Lluçà, com la de la Quar el 899³⁹² o la de Manlleu el 906³⁹³, es delimita el terme de la parròquia, perquè cal indicar fins a on es cobren els delmes assignats. N'hi ha, però, que van optar per una descripció redundat, com [la de Merlès](#) del 893³⁹⁴ i la de [Sora](#) el 960³⁹⁵, on són identificats els territoris civils que componien la parròquia, com addició a les afrontacions, encara que a Merlès no hi ha una enumeració dels territoris, només dels poblaments.

La llista de Lluçà inclou deu termes identificades per un nom, dos territoris, un d'ells amb límits, i una església. Hem de sumar una altra església que és també referenciada al document, fora de la relació. Hi ha, en conseqüència, dotze territoris i dues esglésies.

A la majoria dels termes només hi ha una identificació, amb un nom, encara que a algunes hi ha afegits detalls de la localització. Cap dels termes és identificat per hagiòtopònims. Dos inclouen addicionalment una església, que és una *petita sufragània* de la nova parròquia.

La majoria dels topònims de la llista no són llatins i tenen formes molt evolucionades.

No hi ha aparentment *viles* a la relació: la mateixa capçalera de la llista manifesta que descriu el nou terme com una relació de *vilars* i *valls*³⁹⁶. L'absència del mot *vila* a la dotalia de Lluçà, que referència exclusivament *vilars*, és certament estranya, especialment si la comparem amb la de Merlès, propera amb el temps i l'espai, que indica entre els termes una *vila*; encara més si tenim en compte que un dels termes citats a la dotalia de Lluçà es diu *vila*, *Villadeures*. El mateix es pot entendre de dues esglésies incloses en termes que són qualificades estranyament de *petites sufragànies*³⁹⁷. Fa l'efecte que la dotalia rebaixa la categoria dels termes i les esglésies per realçar la figura de la nova parròquia, fet que resulta rellevant als judicis com l'esmentat de Tordelespà. La capçalera de la relació és certament inusual i sospitosa d'interpolació, com bona part de l'estatus dels termes inclosos. L'insòlit tractament de dos temples com *petites sufragànies* no és present a les dotalies de l'entorn a època carolíngia i resulta inadequat al moment d'incorporar una església a la nova parròquia; també sembla una interpolació.

390 [ORDEIG 1983](#), núm. 37.

391 [ORDEIG 1993](#), núm. 39.

392 [ORDEIG 1993](#), núm. 18.

393 [ORDEIG 1993](#), núm. 33.

394 [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

395 [MONSALVATJE 1907](#), 194-196; [UDINA 1951](#), 314-316.

396 *villaribus et de vallibus, his nominibus...*: [ORDEIG 1999](#), núm. 63.

397 *Sufraganoles*: Ib.

El primer terme enumerat a la llista és Torroella, *amb la seva petita sufragània, a Prats*³⁹⁸. Es podria entendre que la dotalia descriu Torroella com un territori, *vilar* segons la capçalera, que és part del *terme* de Prats. Prats, però, resta fora de la nova parròquia.

Sembla que el terme citat a la dotalia de Lluçà era la *Torroella de Bradilà*, una torre esmentada el 911 a terres del castell de Lluçà³⁹⁹. L'església del seu poblament, Sant Pere, avui del Grau, és citada a un testament el 952⁴⁰⁰. Apareix com a titular de parròquia als segles XI i XII, encara que com sufragània, no ens consta de quina església⁴⁰¹; devia ser de Prats, atesa la proximitat; de fet als tres esments coneguts, entre els segles XI i XII és citada entre Merlès i Prats.

Sembla que des del segle XI el poblament de Torroella era en hores baixes, encara que no seria pas d'aquesta manera a època carolíngia,. La seva església existia i tenia el seu territori de delmes des de finals del segle IX: el 968, un document de la *propietària* ens informa que el delme el va obtenir de la seva mare, qui, per ser dona, segurament la tindria en herència i no seria la primera titular⁴⁰². El mateix cas és el de Prats⁴⁰³, que era de la mateixa *propietària* per la mateixa herència. Parlem, segurament, de dates anteriors a la dotalia de Lluçà.

Sembla que la cita de la dotalia reflecteix la realitat existent al moment de la manipulació del diploma, quan Sant Pere de Torroella era sufragània de Prats. L'absència de Prats ha de tenir a veure amb el fet que Prats queda després adscrit a [Quer](#), segurament quan aquesta torre esdevé castell i se separa del castell de Lluçà, sembla que mitjan segle XI. Prats no figura, en consonància, al capbreu del castell de Lluçà de 1418.

Prats hauria de figurar a la dotalia, i si hi existien les esglésies de Torroella i Prats, haurien de ser esmentades en altres termes, amb referència explícita als seus delmes. Aquest esment és reescrit, si és que l'original estava a l'abast dels falsificadors; no és una interpolació.

El segon terme citat, *Maçana*⁴⁰⁴, segurament es pot reconèixer com [Maçaneres](#). A la donació d'Ermessenda de Lluçà al seu fill Ramon el 1055 apareix com *Maçanera*, i era al límit nord de Torroella⁴⁰⁵.

Després és indicat [Manyagues](#)⁴⁰⁶. Aquest mas no té actualment cap església a prop, encara que és al costat de dos topònims actuals, el *torrent de Sant Joan* i de la *baga de Sant Joan*, el que ens fa sospitar que potser tenia a plena edat mitjana annexa una església dedicada a Sant Joan.

El segueix una referència a *Barbudels*⁴⁰⁷, una *propietat* dels Lluçà al segle XI que continuava existint a la baixa edat mitjana; no la podem localitzar amb exactitud ara per ara, encara que sembla

398 *Torrocella cum ipsa sufraganiola ad ipsos Pratos*: Ib.

399 *in fines de kastro Lucano, in locum ubi dicitur Torecella Bradilane*: [JUNYENT 1980](#), núm. 52.

400 [JUNYENT 1980](#) núm. 387.

401 Perquè no paga cens al bisbe: [PLADEVALL 1984](#), 73. Podria ser sufragània de Prats o de Lluçà, les immediates a les llistes de parròquies que sí que paguen cens.

402 *ipsum meum decimum quod abeo in Torrezella, qui michi advenit de genitrice mea*: [JUNYENT 1980](#), núm. 387.

403 *Ipsum meum decimum qui michi advenit de genitrece mea, ipsa mea ereditate que michi advenit de genitore meo, omnia et in omnibus quicquid abeo in Prados dare faciatis ad Sancto Vincencio*: Ib.

404 *ipsa Massana*: Ib.

405 Enumera algunes parròquies, la més al nord la de Sant Pere de Torroella, avui el Grau. El conjunt limitava *de partes vero circii in collo de Macanera sive ad ipsa lacuna*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1143.

406 *Minacas*: [ORDEIG 1999](#), núm. 63.

407 *Barbucellos*: Ib.

a prop del monestir, potser al sud-est⁴⁰⁸; al capbreu del castell de Lluçà de 1418 és esmentat com un dels masos del propietari del mas Font de Lluçà⁴⁰⁹, i, en conseqüència, presumiblement, el seu centre era prop de [la Font](#), al sud o sud-est del castell, a la seva rodalia. Aquests territoris immediats al monestir de Lluçà i estesos des de l'oest cap el sud-est d'aquest, van ser donats a Santa Maria el 1097⁴¹⁰. Segurament eren terres d'una torre i una vila o vilar carolingis, potser el *Soler de Bornac*.

Després figura *Viladeures*⁴¹¹. És un topònim que coneixem a quatre llocs del Lluçanès medieval: hi havia un Viladerues a la parròquia de Sant Climent de la Riba al segle XIV⁴¹², les *Eures de la Quar*, que era propietat del monestir⁴¹³; hi ha a la toponímia actual de Puig-oriol un *Viladheures*⁴¹⁴ i a Perafita són *Les Heures*; també hi ha un *Vila d'heures*⁴¹⁵, a la part sud de Salselles, que ens consta amb el topònim igual al de la dotalia a 1592⁴¹⁶; aquest lloc sembla ser exclòs del terme de Sant Pere de Salselles a la delimitació feta el 951⁴¹⁷, i segurament era domini directe dels Lluçà a època més recent⁴¹⁸. El fet que el primer dels esmentats fos propietat del monestir a plena edat mitjana en principi ens permet destacar aquesta opció.

Afegirem que el descriptor utilitzat al document, *Villadeures*, és molt evolucionat i no sembla que es pugui correspondre a la denominació que hauria de tenir a la dotalia original, si és que era present.

El següent terme enumerat no el podem identificar, ara per ara; és el *vilar de Constable*⁴¹⁹.

La dotalia esmenta després un terme que podria ser a l'actual municipi de Sant Boi. És *Ermegot*⁴²⁰, que sembla es correspon amb terres del mas Ermengol, que era del domini del castell de Lluçà al temps del capbreu de 1418-1419⁴²¹. Era a prop de [Montorroell](#), al nord de Sant Boi. Hi havia un altre mas Ermengol a Llanars⁴²², encara que aquest territori no era als castells de Lluçà o Sant Boi al segle XIII; a època carolíngia sí devia ser dins del de Lluçà, encara que a plena edat mitjana era al terme del de Quer, com Prats, i, en conseqüència, segurament ha de ser descartat.

408 Ramon de Barbudells apareix com testimoni a un establiment a terres del monestir al pla de Gavarrós, a Sagàs, molt a prop del castell de Lluçà, segurament veïnes de Barbudells (ACB, Caritat, 15-C, 153 i 153bis).

409 Eren a les seves mans els masos Marelses, Barbudells i Ricolferes (ABEV, Parroquials, Lluçà, L/0, f. 2).

410 Sobre aquesta qüestió, vid. *La fundació del monestir de Lluçà* a [ESCRIBANO 2024b](#).

411 *Viladeures*: [ORDEIG 1999](#), núm. 63.

412 *lo mas de Viladeures*; figurava a llevadors de la capellania de Santa Margarida de 1381 i 1383 segons nota del capbreu: ABEV, Conventuals, Capelles i Santuaris, Lluçà V/1/1, 34v.

413 [PLADEVALL 1997a](#), 32.

414 WGS84 42.0653N, 2.0671E.

415 WGS84 42.0880N, 2.0355E.

416 *Mansi vocati Viladeuras*: ABEV, Parroquials, Alpens, R8, 14.

417 No afronta amb la vila, només amb el camí que porta a la mateixa: *ex alia parte in strata de villa de Hederas*: [ORDEIG 1999](#), núm. 685.

418 Ens consta el domini dels jurats a 1695 sobre els terrenys del que sembla un mas rònec del sud de Salselles, unit al mas [Muntanyola](#) de Lluçà: ACM, APM m 1741, 217v. Vilacanina, al sud de les Heures, era domini de Ripoll, però, segons un document de 1592 (ABEV, Parroquials, Alpens, R8, 14), i, en conseqüència, encara no coneixem l'evolució del territori.

419 *vilare Constabile*: [ORDEIG 1999](#), núm. 63.

420 *Armegot* a la transcripció de Valentí Serra.

421 *Ermangoll*, al capbreu. Devia ser a prop de Montorroell, perquè era administrat pels senyors d'aquesta *domus*: ABEV, Parroquials, L/0, s.f.

422 Citat a 1763: ACA, Notariales, Manresa, 308, quad. 2 121.

El segueix una cita complexa. El terme és, al dir del document, el *vilar d'Ermerol*, que era situat a Gerns, al territori de [Tordelespà](#)⁴²³, un altre territori que figura al capbreu del castell de 1418. Sembla que hi ha un especial interès a assenyalar el *vilar* on era Tordelespà i la seva [església](#); aquesta, però, no és citada expressament, encara que és rellevant per l'ús que es donaria al document de la dotalia, com hem vist. Els primers llocs citats, el *vilar d'Ermerol* i *Gerns*, no els podem identificar ara per ara, encara que sembla obvi que eren prop de Tordelespà. No ens consta a época carolingia, encara que podria existir aleshores. Com la resta dels territoris vinculats a torres, aquesta podria ser també una reescritura.

La relació continua amb un *vilar* amb una *petita sufragània* inclosa: Puig-oriol, on era [Santa Eulàlia](#)⁴²⁴. La *vila* de Puig-oriol, que cap altre diploma anomena *vilar*, es coneix al segle X, quan apareix citada el 944⁴²⁵, 955⁴²⁶, 965⁴²⁷ i 978⁴²⁸; desafortunadament, els documents que en fan referència no es conserven i els coneixem per registres, el que ens priva de conèixer el nom real de la vila als temps carolingis; en tot cas el topònim a la dotalia és evolucionat.

Puig-oriol era un gran territori, part del qual és intercanviat per Sunifred de Lluçà amb terres de la Cerdanya que eren de Ripoll, segons consta el 944. No hi ha per aquells anys documentació directa de la seva església, Santa Eulàlia, encara que la importància de l'indret no deixa moltes dubtes que ha de ser territori de delmes i dels primers moments, com la de Torroella; previsiblement devia ser a la dotalia, amb obligada menció als seus termes.

Després de la donació a Ripoll, el territori fragmentat no presenta cap parròquia, i així ens consta als segles XI i XII, quan no és a les relacions conegudes de parròquies. L'esment de la petita sufragània de la dotalia evoca un moment posterior, el que abona la hipòtesi d'una alteració del segle XIII. De nou la cita és sospitosa de reescriptura, no tant d'interpolació.

Després és indicat un altre, el de Callenes⁴²⁹, que no és identificat de manera segura; podria ser [Canelles](#), que era a terres de la parròquia de Puig-oriol segons indicava el capbreu del castell de Lluçà de 1418-1419⁴³⁰, encara que hem de ser prudents abans d'atribuir un error; si és el cas, es podria deure a la còpia de 1273. Canelles figura entre les possessions de Folc de Lluçà esmentades al seu testament el 1073⁴³¹.

Hi ha un territori del qual tenim poca o insegura informació, *les valls de Comermades*, delimitades per Puigmont i Forà⁴³². Devien ser a la zona de [Comermada](#), a Sant Agustí, encara que no reconeixem els dos últims topònims. Hi havia no lluny un *Comarmada*, a Alpens⁴³³, a les possessions de Ripoll, fora l'òrbita dels Lluçà, que potser és un topònim relacionat. Anotem que la cita de *les valls de Comermades*, en plural, sembla extemporània: totes les referències de *valls* que coneixem als segles X i XI al Lluçanès són individualitzades.

423 *villare Ermerolph ad Gernos, ad ipsam Turrem de Parra* segons la còpia del rector de Lluçà Valentí Serra transcriu *villare Ermerol had Gernos*: [ORDEIG 1999](#), núm. 63.

424 *villare Puig Oriol cum ipsa sufraganiola*: Ib.

425 [ORDEIG 1999](#), núm. 550.

426 [ORDEIG 1999](#), núm. 736.

427 [ORDEIG 1999](#), núm. 966.

428 [ORDEIG 1999](#), núm. 1254.

429 *villare Callenas*: [ORDEIG 1999](#), núm. 63.

430 ABEV, Parroquials, Lluçà, L/0.

431 *Cannelles*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1358.

432 *valles Comarmatas usque in Podio Monte et usque in Forano*: [ORDEIG 1999](#), núm. 63.

433 Citat a una venda a 1643, on figura el domini de Ripoll: ABEV, Parroquials, Alpens, R33, quad. 2, 41.

El segueix una altra menció a un territori, les *valls de Sunyer*, erms⁴³⁴. Segurament correspon a les terres al costat nord-est del nucli urbà de Perafita conegudes al segle XIV con *les Sunyeres*⁴³⁵, apel·latiu que acabaria persistent amb el mas *la Sunyera*, que sembla ha deixat empremta a un topònim existent avui, el *collet de la Senyera*. La cita és estranya, perquè les terres erms devien ser territoris fiscals, i la identificació per un nom apunta a una apriació feta per un notable anomenat *Sunyer*, que no es correspon amb territoris *erms*. Afegirem que el nom apareix també evolucionat.

Les esglésies

Tanca la relació de termes a incloure una església, sense esment a la seva parròquia. És [Sant Agustí](#), que era territori de delmes esmentat com a *parròquia* a 1051⁴³⁶ i a 1109⁴³⁷, encara que no figura a les llistes de parròquies del bisbat als segles XI i XII⁴³⁸, és a dir era una església amb territori de delmes situada dins de la parròquia castral de Sant Boi. Si era sufragània, no ens consta de quina església depenia per aquells anys; no sembla que fos de Lluçà, perquè no devia ser dins del terme del seu castell.

La *vila de Sant Agustí* era al terme del castell de Sant Boi el 1033⁴³⁹. I l'església era situada, segons la dotalia de Lluçà, als *Malats de Vilaròs*⁴⁴⁰, un lloc actualment anomenat [les Vinyes Xiques](#)⁴⁴¹, que és al sud-oest del temple; el topònim no té forma llatina i es reproduïx a la dotalia exactament com apareix als documents posteriors, quan era fossilitzat.

Si donem per vàlida la capçalera de la relació, que indica que la llista enumera *vilars* i *valls*, el text, tal com és redactat, sembla indicar que l'església era a un *vilars* anomenat *Malats de Vilaròs* situat on són avui les Vinyes Xiques; aquest *vilars* seria el que és recordat per topònims actuals molt propers a les Vinyes, com l'[hostal del vilars](#) o *el molí del vilars*. La cita de la dotalia no sembla alineada amb el nostre coneixement del lloc: l'església carolíngia, pel que sabem, era tinència o *propietat* del titular d'una torre i la *vila* de Sant Agustí, un complex que va prendre de seguida el nom de la *domus de Sant Agustí*; la *domus*, les seves terres i el llinatge nobiliari encara existien al segle XVI.

Hi ha també a la dotalia un esment a una altra església, fora de la relació; és [Sant Martí de Medians o Albars](#), i fins i tot és indicat el prevere que la serveix⁴⁴². Sant Martí de Medians és citada el 971⁴⁴³; en aquesta data sembla que era al nucli de la *vila* de Medians i tenia un territori de delmes. La *propietat* o *vilars* d'Albars ens consta el 988 junt amb una altra, la de Cabanes, que potser formava

434 *ipsos valles de Suiner erma*: [ORDEIG 1999](#), núm. 63.

435 A 1372 es va fer una reducció de la tasca i censos del mas i hisenda de les Sunyeres, a Perafita, confirmada a 1385. Un registre del document figurava a un capbreu del monestir de Lluçà del segle XVI que es conservava a Prats, del que va extreure algunes notes Mirambell, que ens han arribat al seu torn per anotacions de Ripoll: ABEV, ACV, Arm. 54, 64, 223.

436 [ORDEIG 2016](#), núm. 532.

437 *in parrochiam Sancti Augustini, in locum que vocant ad Torrents*: ABEV, ACV, arm., 6, 2241. La data és imprecisa, podria ser 1109 o 1110, perquè només indica l'any (*Actum est hoc anno II Ludovici regis*).

438 [PLADEVALL 1984](#), 73.

439 [ORDEIG 2016](#), núm. 473.

440 *ipsa sufraganiola Sancti Augustini ad ipsos Malats de Villaros*: [ORDEIG 1999](#), núm. 63.

441 Situat junt al Vilar de Sant Agustí, el mas *Malats o les Vinyes Xiques* fou venut a 1754 (ACA, Notariales, Berga, Serie General, 442, part 3, 85v).

442 *ecclesiam Sancti Martini de Medians sive de Albas et suo sacerdote*: [ORDEIG 1999](#), núm. 63.

443 Una propietat era *in terminio de castro Luçano, in locum que vocant Medianos, in agencias de domum Sancti Martini*: [FÀBREGA 1995](#), núm. 98.

amb aquesta un terme propi, al nord de la de Sant Martí i al sud de la de Borrassers⁴⁴⁴; [la d'Albars](#) devia tenir, pel que sembla, un territori de delmes propi, amb la seva església, previsiblement un *vilar* inclòs en el territori de la vila de Medians. Tampoc seria estrany, però, que el seu nucli fos un barri del de Medians; en tot cas la seva església no seria dedicada a Sant Martí i l'esment doble a la dotàlia, *Sant Martí de Medians o Albars*, sembla interpolat.

Presumiblement, tots dos nuclis es fusionarien més tard i prevaldria l'església de Sant Martí, oblidant el nom de Medians. Com altres parròquies carolíngies del Lluçanès, Sant Martí va tenir els seus alts i baixos i no figura a la primera llista de parròquies coneguda, de la primera meitat del segle XI, encara que sí que a la segona, cap al 1080⁴⁴⁵. A 1183⁴⁴⁶ i 1194⁴⁴⁷ ens consta unida a la d'Olost, junt amb Santa Creu de Jutglar. Anotem també que els topònims indicats, *Medians* i *Albars*, tenen formes evolucionades.

Les cites de la dotàlia són d'esglésies, no de territoris, a diferència de les de Sant Pere del Grau i Santa Eulàlia de Puig-oriol, que són situades com incloses en territoris i identificades com sufragànies. Un cas semblant es dona a la dotàlia de l'església de la Torre de Campmajor el 912, on són adscrites a la nova parròquia les capelles o *basíliques* de Sant Pere i Sant Feliu, que no són qualificades de parròquies, encara que sí que tenen cementiri, és a dir semblen esglésies de comunitats creades abans de les assignacions dels delmes als responsables de les fortaleses⁴⁴⁸. La parròquia de la Torre de Campmajor és indicada per terminacions, però, i les capelles queden a dins del terme. Sant Martí i Sant Agustí no són envoltades tampoc per termes enumerats al diploma. Si es tracta de capelles, els termes utilitzats a la dotàlia, *esglésies*, semblen inadequats per al moment.

Sant Agustí, té un prevere adscrit, segurament signe de parròquia titular, no sufragània. Ni Lluçà ni Sant Boi degueren tenir altra parròquia que la del castell per aquells moments, però, i, en conseqüència, deu ser una interpolació, el que, per altra part, ja es podia preveure per ser territori d'altre castell.

La clau d'aquestes dues interpolacions ha de ser precisament la cita del prevere de Sant Agustí. Si a Sant Quirze de Tordelespar el monestir buscava al segle XIII desmantellar l'església i obtenir els seus ingressos, que sembla no havia tingut mai, com sepultures o baptismes, a Sant Agustí desitjava, pel que sembla, el nomenament del rector, i, òbviament, el control de les seves rendes. L'absència d'esments als delmes i a la parròquia sembla deliberada, però: eren en mans dels Lluçà, com la majoria dels del Lluçanès, i, en conseqüència, la dotàlia prefereix esmentar només a les esglésies i no les seves parròquies. L'interès dels falsificadors són el nomenament del prevere i els ingressos de l'església, no els delmes de la parròquia, en mans dels Lluçà; al Lluçanès del segle XIII, segurament abans, des del segle XI, els delmes eren patrimonialitzats pels nobles i desvinculats dels termes parroquials.

A diferència de Sant Martí i Sant Agustí, que devien ser parròquies no dependents de Santa Maria al moment de la interpolació, altres dues esglésies esmentades al document són incloses en territoris

444 *de meridie in domum Sancti Martini, de occiduo in aqua Luzanense et de cercii in domum Sancti Christofori:*

[UDINA 1984](#), núm. 32.

445 [PLADEVALL 1984](#), 73.

446 ACB, Caritat, 15-C, 53.

447 ACB, Caritat, 15-C, 55.

448 *Tradimus namque atque subicimus basilicas qui sunt fundatas in ipsa parrochia iamdicta, hid sunt, Sancti Stephani et Sancti Petri vel Sancti Felicis, cum cimiteris earum, in dominio et potestate Sancte Eugenie:* [ORDEIG 1999](#), núm. 71.

especificats, com hem vist, Sant Pere de Torroella, avui del Grau, i Santa Eulàlia de Puig-oriol, i, qualificades de *petites sufragànies*. El text segurament fa una referència concreta al moment de la interpolació, quan les dues esglésies devien ser sufragànies, la segona de Santa Maria de Lluçà. Cap de les quatre mencions a esglésies sembla que es pugui correspondre a situacions dels inicis del segle X.

La parròquia

A la figura següent es representen els *vilars*, *valls* i esglésies identificats que figuren a la dotalia. Al centre, la Gavarresa, límit entre els castells de Lluçà (oest) i Sant Boi (est) i altres demarcacions.

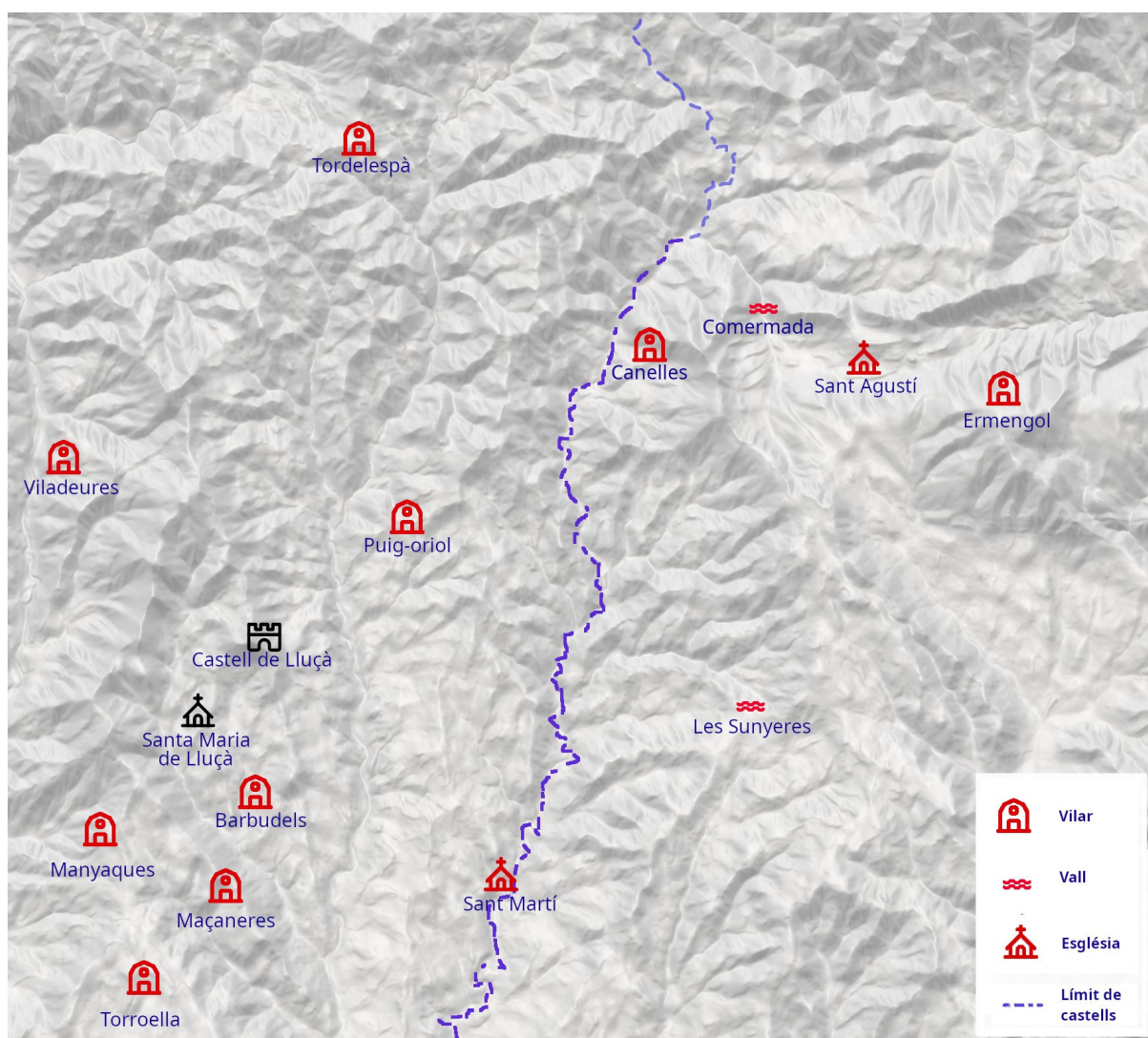

Figura 5: Vilars, valls i esglésies de la parròquia de Lluçà, segons la dotalia.

¿A quin territori correspon la relació anterior? Si seguim la declaració de la dotalia, al de dotze petites demarcacions, que anomena *vilars* i *valls*, moltes disperses, que són a les arrels del castell

de Lluçà i als territoris de Sant Boi⁴⁴⁹, i els de dues esglésies, sense parròquies, de Sant Martí i Sant Agustí.

Que la majoria dels termes són *petits*, és indicat també específicament a la dotalia: el territori de la nova parròquia el componen un seguit de *valls* i *vilars*. De fet, els vilars que coneixem al Lluçanès són petits, a excepció del *vilars de Relat*, potser un gran terme, encara que aquest extrem és en discussió. Amb noms amb formes modernes, molts semblen referències a masos de la plena edat mitjana, ni tan sols divisions de viles.

L'amplitud del territori evoca, inevitablement una parròquia castral. De fet, ha de ser així, perquè al Lluçanès carolingi no ens consta cap parròquia que no sigui castral.

La dotalia inclou uns pocs *vilars* al territori de l'antic castell de Lluçà. Només s'esmenten set a dins, que podrien ser vuit, perquè no reconeixem un dels *esmentats*; sembla un nombre reduït de *vilars* per un territori tan extens, però, sobretot tenint la referència del petit [territori](#) del castell de Merlès el 893, que sumava set poblaments fora de la fortalesa o els seus barris; segurament un més destacat, una *vila*, i sis més: una vall i cinc vilars. Potser no era tan poblat com Merlès, encara que ha de ser un nombre major que el dels esmentats a la dotalia.

Un altre problema és l'afegit de territoris de la riba est de la Gavarresa, és a dir del terme del castell de Sant Boi, tan sols una petita part de les seves divisions, que, a més, sembla dispersa. La dotalia evita anomenar a Sant Boi com a castell, només parla dels *seus territoris*. La llista de la dotalia, pel que fa a aquest extrem, és insòlita. Sembla que aquesta part és producte d'una manipulació.

És altament improbable que la parròquia de Santa Maria de Lluçà s'endinsés al terme del castell de Sant Boi a dates tan primerenques. De fet, ens consta que Sant Boi tenia una parròquia castral, que encara generava drets el 993, quan el bisbe de Vic va adquirir el castell mitjançant un intercanvi amb el senyor de Gurb⁴⁵⁰. Aquesta parròquia sembla incompatible amb la descrita per la dotalia de Lluçà.

La relació dels Lluçà amb Sant Boi no ha estat estudiada, ara per ara. El castell era comtal i va passar als Gurb durant un breu període per acabar en mans de la mitra de Vic el 993. Queda per determinar quin era el paper dels Lluçà en tot aquest període, perquè al segle XII sembla que tenien la castlania del castell, i ho entregarien al bisbe aleshores: no tot, perquè Perafita, Sant Agustí, Montorroell i altres parts menors quedarien sota la seva òrbita des de llavors, previsiblement perquè ho tenien en feu. En qualsevol cas, a època carolíngia els límits dels castells devien ser molt clars, al marge de quins eren els veguers o els titulars dels feus.

El terme original

Si la llista conservada reflecteix una part de la situació parroquial a l'indret a finals del segle XIII, com apunten els indicis esmentats, hem de preguntar quin podria ser el territori real de la dotalia

449 *Hec autem sunt in comitatu Ausona, ad radices castris de Lussano et terminos eius et in adiacentias vel in apendicios Sancti Baudilii*: [ORDEIG 1999](#), núm. 63.

450 *Alodem nostrum proprium que dicunt Sancti Baudilii simul cum ipsa parrochia cum decimas et primicias et omnia que ad ipsa ecclesia pertinent simul cum ipso fisco et cum omnem censum qui exinde exire debet et cum omnem ebutum, i... Et est hec omnia ... in predicto loco Sancti Baudilii, quantum in eius termino est*,: [JUNYENT 1980](#), núm. 1644.

primitiva, i si el podem conèixer pel document conservat, si és l'original, encara que força interpolat.

Les primeres impressions ens permeten situar al [territori del castell de Lluçà](#) de la conquesta prop del terme municipal actual, circumscrit a les terres situades entre les rieres de Merlès i Gavarrasa, entre Salselles i Prats, ambdós inclosos, deixant fora Santa Creu de Jotglar, incloent-hi la part del castell de Merlès situada a la riba est de Merlès. Aquesta seria l'opció més probable, ara per ara, pel terme original de la fortalesa al temps de la dotàlia. Uns anys abans, també hauríem d'incloure la riba est de la conca de Merlès, que ha format castell i parròquia propis el 893.

Hem de formular també la pregunta de si el castell de Lluçà va desenvolupar un territori dividit en districtes, sota castells autònoms, com es fa a Oristà. No hi ha cap document ni indicatiu que doni suport a aquesta possibilitat, tret del castell de Merlès, que és un cas especial perquè el seu terme s'exten a dos comtats; en conseqüència, hem de pensar que, excepció feta de Merlès, el terme és únic pel castell, com a Sant Boi.

Una altra qüestió és quins territoris devien estar esmentats. No hi ha massa informació dels poblaments existents al castell cap a l'any 900, i per tant de les torres, encara que no devien existir molts més des coneguts. Torroella i Prats ja hem vist que han de ser incloses, i, presumiblement Puig-Oriol, que ho és. Hauríem de sumar Llanars, territori de delmes molt inicial també, perquè quan es produeixen les aprisions al castell de Merlès, segurament entre el 880 i el 910, l'església de Llanars existia i tenia un territori de delmes, que va ser respectat quan es va [ampliar el territori del castell](#) a costa de Llanars. La torre va recaure al segle XI sota el castell de Quer, i, com Prats, ja no figura al capbreu del castell de Lluçà de 1418; a moments carolingis devia formar part del castell de Lluçà.

El territori de Viladheures, si corresponia al de la futura parròquia de Sant Climent de la Riba, també podria figurar a la llista. Sant Climent, pel que sembla, era una sufragània de Lluçà el 1024, situada dins de la parròquia de Santa Maria⁴⁵¹.

De fet, segurament hauríem d'afegir també un territori de delmes conegut al castell anys després de la dotàlia, Borrassers, on era l'església de Sant Cristòfol, esmentada el 988⁴⁵², que podria ser més antiga. Potser no figura perquè a un moment que no ens consta seria donada a l'església de Sant Boi, qui era en la seva possessió a 1263, segons indicava un procés sobre delmes⁴⁵³.

Un altre terme de delmes existent al segle X, Medians, citat el 971, és un bon candidat, com hem esmentat. Aquest no és un territori inclòs en la dotàlia, encara que sí que hi ha una referència a la seva església de Sant Martí.

Tot indica que Salselles era al terme del castell de Lluçà a les primeres dècades del segle X, i després el va abandonar per una donació a Ripoll el 948. És bastant probable que fos esmentat a la dotàlia original, encara que no hi ha cap menció al document conservat.

451 *in apendicio Sancta Maria virginis de Luzano vel infra eius termines, ad locum que dicitur Sancto Clemente vel in suis pertinentiis*: [ORDEIG 2000](#), núm. 843.

452 Les terres de les *viles* d'Albars i Cabanes arribaven al costat de l'església: *de cercii in domum Sancti Christofori* ([UDINA 1984](#), núm. 32).

453 El document, de 4-4-1263, es conservava a l'arxiu de la parroquial de Sant Boi al segle XVII, i el coneixem per notes d'un rector: ABEV, Parroquials, Sant Boi de Lluçanès, Q1, s.f.

Com veiem, és difícil que la part de llista de la dotalia referent al castell de Lluçà pugui ser original, encara que interpolada; les referències a territoris que podrien constar al document original descriuen realitats que no existien cap a l'any 900 i falten territoris existents aleshores dins del castell. Si afegim els territoris del castell de Sant Boi, la llista resulta lluny de ser autèntica.

La selecció de territoris

L'interès dels responsables de la falsificació resulta obvi: descartats els delmees, en resten els ingressos ordinaris de les esglésies i els seus preveres, com ja era de manifest a la interpolació de les donacions del bisbe i el judici de Tordelespà: la dotalia fa menció de dues esglésies i dues *petites sufragànies*, i porta altres temples implícits, almenys dos, el de Tordelespà i el presumpte de Manyaques; sis dels catorze territoris esmentats. Tanmateix, el nucli urbà on seria edificada l'església, no contava aleshores amb cap temple, segons la dotalia. No sembla pas versemblant un número tan elevat d'esglésies al territori on es volia erigir la nova parròquia, més perquè, segons la dotalia, no és una parròquia castral, només una de *l'arrel del castell*.

Tordelespà és un dels *vilars* adscrits a la nova parròquia, si hem de creure a la dotalia, i aquesta oblida esmentar la seva església de Sant Quirze. El text abona la impressió que l'objectiu principal de la falsificació eren les quatre esglésies esmentades específicament, i altres cites són secundàries; potser l'arbitratge de Tordelespà és una part lateral d'una campanya més àmplia i, en conseqüència, la falsificació segurament no es va crear específicament per a l'arbitratge de 1317, és anterior.

Atès que podem situar esglésies posteriorment almenys a la meitat dels territoris de la relació, i que es tracta de terrenys dispersos distribuïts a dos castells, amb grans clarianes al mapa, creixen les sospites del fet que la relació de termes és lluny de la inclosa en l'original; no sembla, però, que hagi estat construïda de nou tota sencera, atesa l'absència de la redundància característica dels documents posteriors i l'abundància d'antropònims antics; els afegits, si fos el cas, han continuat les pautes dels existents, utilitzant altres diplomes. Sospitem també que algunes descripcions no eren realitat al segle X, com les indicacions que Sant Agustí era dins del *vilars* situat al sud, a les Vinyes, que Sant Martí era a Albars, o que Torroella era part de Prats, que semblen situacions errònies o posteriors a la dotalia. També, previsiblement, és producte d'una intervenció posterior a la suposada data de la dotalia l'ús de l'identificador *valls*, en plural, assignat a territoris concrets, o l'esment de les *valls de Sunyer* erms; també l'absència de *viles* a la relació.

Ens queda per aclarir per què la relació inclou alguns territoris que eren al terme del castell de Sant Boi, i cap dels de les *valls* de Relat i Bassi controlats pels Lluçà des del segle X i originàriament del castell d'Oristà, com Pardines, Sant Feliu, Santa Eugènia o la Cirera; parlem segurament del castell de Sant Feliu, que tot indica que a la segona meitat del segle X és feu dels Lluçà. Tampoc hi ha esments dels castells de Merlès i Quer, també sota el control dels antecessors dels barons al segle XI. A Sant Boi només hi ha esmentat quatre territoris, una part molt reduïda del gran terme del castell, i no hi ha referència a les esglésies que devien ser propietat dels Lluçà als segles X o XI, com les de Perafita i [Vilaltella](#), ni al territori de [Montorroell](#), feu dels Lluçà a plena edat mitjana. Ens falta, en conseqüència, conèixer quina realitat descriu el diploma.

Potser no hi ha cap preferència pels territoris del castell de Sant Boi respecte dels de Sant Feliu, Merlès o Quer; les pretensions del monestir de Lluçà podrien ser recavar drets a les esglésies on el monestir de Lluçà ja en tenia alguns; altres esglésies, com Prats, Sant Feliu, Llanars o Borrassers, no eren d'interès als falsificadors perquè el monestir no en tenia cap dret al lloc i previsiblement no hi havia perspectives d'obtenir res a un procés: atesa la importància del costum al dret medieval, el

monestir no podria pretendre grans innovacions. El cas de Sant Climent de la Riba, originàriament al castell de Merlès, propietat del monestir per una donació dels Lluçà, on sembla que tenia tots els drets, és previsiblement el contrari: no hi havia interès en demandes.

La qüestió és, en conseqüència, quins drets limitats tenia el monestir sobre aquestes esglésies i territoris al segle XIII, drets que donaven peu a demanar més. És complex respondre ara per ara a aquesta pregunta, encara que hi ha molts indicis del fet que el monestir tenia alguna relació de domini amb quasi tots els presumptes *vilars* presents a la dotalia a plena edat mitjana i que era interessat específicament en les esglésies; potser alguns termes, que no tenien esglésies, van ser afegides per fer més versemblant el diploma.

Sembla que els falsificadors inclouen en la dotalia només terres que eren domini de la canònica al segle XIII, almenys parcial. El fet ens consta a deu dels catorze territoris esmentats.

Així, les *Hueres de la Quar*, com hem esmentat, eren del monestir a plena edat mitjana, i ens consten referències del domini a llevadors de la capellania de Santa Margarida a finals del segle XIV.

Les Sunyeres eren domini directe del monestir de Lluçà al segle XIV, segons informa una reducció⁴⁵⁴.

També el domini ens consta explícitament a Puig-oriol, on el propietari era *home propi* del monestir a 1281⁴⁵⁵. Previsiblement va arribar a mans de la canònica per compra feta a 1254⁴⁵⁶.

Segurament ho era també el titular de terres on era Sant Martí, el *propietari* d'Albars, inclòs les terres al costat del temple, segons un document de 1293⁴⁵⁷. El *mas de Sant Martí*, venut pel monestir a 1387 a l'hereu del mas Prat, era domini directe de la capellania de Santa Margarida⁴⁵⁸.

També devien ser homes propis del monestir els propietaris de Manyagues, atès que Guillem Manyagues és inclòs en la llista de súbdits de la canònica feta en 1406 amb motiu de la proclamació d'un sacramental o salvaguarda reial⁴⁵⁹.

Pel que fa a Sant Agustí, els dominis del monestir es deurién al llegat aportat per Ramon de Sant Agustí quan havia estat ofert a Lluçà a 1172 perquè fos canonge regular⁴⁶⁰.

El monestir tenia terres a Torroella, com informa un establiment de 1324⁴⁶¹; de fet a 1312 una dona arribada a Torroella, presumiblement per matrimoni, acceptava el domini del monestir⁴⁶². Del mas Grau ens consta aquest domini al capbreu de 1434⁴⁶³.

454 ACB, Caritat, 15-C, 163. Del document es conserva només un fragment, que no indica la data.

455 Estableix un censal al monestir per la mort d'un dels seus canonges. Al document esmenta el prior com el seu senyor: *concedo ... vobis domino meo Gillelmo priori ...* (ACB, Caritat, 15-C, 15).

456 Segon nota feta al capbreu realitzat cap a 1400: ABEV, Conventuals, Capelles i Santuaris, Lluçà V/1/1, 10.

457 Data en què Jaume d'Albars confessa ser *home propi* del monestir (ACB, Caritat, 15-C, 24).

458 Ens consta al capbreu de la capellania fet cap a 1400: ABEV, Conventuals, Capelles i Santuaris, Lluçà V/1/1, 8v.

459 [PLADEVALL 1997a](#), 33.

460 [PLADEVALL 1997a](#), 28.

461 ACB, Caritat, 15-C, 92.

462 ACB, Caritat, 15-C, 98.

463 [PLADEVALL 1997a](#), 32.

Barbudells sembla que era domini directe de la citada capellania de Santa Margarida a 1326⁴⁶⁴.

El capbreu d'aquesta capellania cap a 1400 inclou també a Tordelespà Sobirà i Iussà⁴⁶⁵. El monestir acumulava també la *tasca*, cedida per Pere de Lluçà el 1171⁴⁶⁶.

Canelles era també domini del monestir, que el situava a la batllia de Puig-oriol al capbreu de 1434⁴⁶⁷.

Podríem pensar, en conseqüència, que el monestir volia obtenir més control de les esglésies de les terres on tenia el domini directe i la dotalia es va manipular o recrear per a ser utilitzada a processos per ampliar aquesta titularitat; no parlem només de sepultures o sagraments, els drets esmentats al procés de Tordelespà, on sembla que el monestir pretenia, i aconseguiria, el desmantellament de l'església; a les parròquies importants l'interès devia ser els nomenaments dels rectors i el control de les seves rendes. Un altre requisit devia ser que els delmes haurien de ser en mans dels Lluçà, encara que aquest el compleixen la majoria de les esglésies del Lluçanès.

Respecte a si existien al segle XIII a la relació de termes que fa l'acta més esglésies de les que es conserven avui, no tenim més informació que els topònims de Sant Joan a Manyagues, abans esmentats, encara que no és de descartar més: a poc a poc van sortint evidències del fet que la xarxa de fortalises del Lluçanès era molt densa, el que de segur implica molts candidats a esglésies i territoris de delmes, la majoria de mida reduïda. Segurament a mesura que es doni a conèixer la distribució dels delmes a plena edat mitjana, quan eren fossilitzats, es podrà avançar per aquest camí.

Abast de la modificació de la dotalia

Tot apunta al fet que la dotalia de Lluçà fou exhibida i fou determinant a l'arbitratge de 1317, el que suscita dubtes en general sobre l'autenticitat del diploma copiat pel rector d'Olvan a 1273, i sobre una part important del document presumptament original en particular, precisament la que es refereix a quines eren les esglésies de la parròquia i quins eren els drets donats pel bisbe a la nova parròquia, el que, de pas, alimenta dubtes envers tot el diploma.

El document podria ser, en conseqüència, una pseudo-còpia feta a 1317, afirmant ser datada a 1273; és poc probable, perquè seria arriscat presentar a l'arbitratge de 1317 un document fals aparentment signat quaranta-quatre anys abans: fins i tot podrien viure testimonis citats a l'acte, o persones properes a Minoves, el presumpte autor de la còpia de 1273. Més plausible seria que el rector d'Olvan fa a 1273 una còpia autèntica d'una pseudocòpia aportada pel monestir; la còpia de Minoves seria part dels procediments d'un procés o arbitratge i feta per ordre dels jutges; que el copista fos el rector d'una parròquia propera i no un notari de la cúria de Vic apunta a un arbitratge. Si és el cas, el de 1317 hauria estat precedit presumiblement per altres semblants almenys des de 1273, una campanya, de fet, contra les esglésies i les anomenades *sufragànies* de Lluçà que al final també va arribar anys després a Sant Quirze de Tordelespar, una església secundària al segle XIII, amb menys ingressos que altres esmentades de manera destacada al diploma, com indicàvem.

464 Segon la regesta del document feta al capbreu realitzat cap a 1400: ABEV, Conventuals, Capelles i Santuaris, Lluçà V/1/1, 1.

465 ib., 3.

466 [PLADEVALL 1997a](#), 28.

467 [PLADEVALL 1997a](#), 32.

Afegirem que la data del suposat original és incorrecta: és assenyalat l'any per partida doble; directament el 905, que podria ser el 904 si s'utilitzés l'estil pisà de l'any de l'encarnació, i el còmput del regnat del rei Carles el Simple (any novè, el 906; va començar el seu regnat el 898), i ambdós no coincideixen, com assenyala Ordeig⁴⁶⁸.

Ens podem plantejar directament, en conseqüència, que per aquells anys l'autèntica dotàlia no es conservava, i som davant d'una falsificació completa feta a 1273, no d'un original interpolat. L'existència d'un precedent al terme, els anomenats *falsos d'Olost*⁴⁶⁹, un grup de documents fets en data incerta, potser al segle XII o XIII, per algun escrivà de la cúria episcopal de Vic per a l'església i la capellania de Santa Maria d'Olost, segurament totes dues vinculades als senyors d'Olost, dona arguments a favor d'aquesta possibilitat. La redundància i el detall dels documents d'Olost no és present a la dotàlia, però.

Amb tot, el diploma inclou un text detallat referit a un tema central a les dotàlies del període, la construcció de l'església i les donacions dels particulars, sembla que tots residents al nucli, on no observem traces de manipulació: no hi ha topònims evolucionats o antropònims moderns. En particular, la dotàlia enumera les cases i les terres donades a l'església sense esmentar el mot *sagrera*⁴⁷⁰; de fet, com és usual per aquells anys, les finques no són contigües, mentre que falsificacions atribuïdes al moment, com la dotàlia d'Olost, fan referències a la delimitació de la *sagrera*, tema present a consagracions posteriors.

Atesos els problemes de la resta del document, l'apartat de les donacions de particulars, en conseqüència, invita a evocar una falsificació completa feta a partir d'un altre diploma no relacionat amb la primitiva església de Lluçà. Aquesta hipòtesi ens obliga a preguntar, però, quina dotàlia podria tenir l'arxiu del monestir per a prendre de model, no coneguda per les contraparts dels arbitratges, que són totes del Lluçanès, i quin podria ser alternativament aquest centre urbà descrit a la dotàlia, potser creat *ex novo*, quan els més adients són, precisament, els del nucli poblacional del castell o del *pagus* de Lluçà.

Les opcions més probables, ara per ara, passen, en conseqüència, per una pseudocòpia feta a 1273 a partir d'una dotàlia que era a l'arxiu del monestir. Podria ser l'original, de la que es copien parts i es reescriuen o interpolen altres importants, obviant l'error de la datació, pel qual no tenim cap explicació satisfactòria.

2.5.2 Parròquia de Santa Eugènia de Relat

L'església de Santa Eugènia i els seus delmes són citats per primera vegada el 981, inclosa a una donació de la torre i la [vila de Púdua](#) a Ripoll; l'esment no és significatiu, però: previsiblement serà dels primers moments coneguts dels delmes del Lluçanès, a finals del segle IX, atès que el poblament és una extensió o *barri* del [Castelló](#), un castell secundari del d'Avinyó.

És una parròquia castral, com totes les existents al Lluçanès al segle X. Com succeeix a Merlès i Oristà, hi ha tres esglésies implicades en aquesta *parròquia*: Sant Andreu, Santa Eugènia i Sant

468 Com assenyala [ORDEIG 1999](#), part 1, 111.

469 [PLADEVALL 1979a](#). Per a la falsa dotàlia de Santa Maria del 909, vegeu [ORDEIG 1993](#), núm. 39.

470 Vegeu *Lluçà* a [ESCRIBANO 2024b](#).

Marçal, aquesta en un altre nucli poblacional. Totes tres acabaran com parròquies independents al segle XI, encara que sembla que en època carolíngia només n'hi havia una.

El 1105, Guillem Guisad de Lluçà entrega les propietats dins del territori de Relat que havien estat donades a Ripoll per Guerau el 981 (la vila de Púdua, la seva torre i església de Santa Eugènia)⁴⁷¹. Dins del lot, va entregar les esglésies i els seus delmes. D'aquestes diria, que eren *l'església de Relat, és a dir, l'església de Santa Eugènia i Sant Marçal*⁴⁷².

L'esment és aparentment confús, encara que sembla que no va entregar l'església de Sant Andreu, només les de Santa Eugènia i Sant Marçal; el que esmenta és la *parròquia de Relat* amb els delmes de Santa Eugènia i Sant Marçal. Tot indica un cas semblant al de Merlès: la parròquia, en realitat el territori civil del castell, seria transferida a l'església del nucli de la riera, Santa Eugènia, i les altres esglésies cobriren les seves parts dels delmes.

De fet, l'església de Sant Andreu havia desaparegut al segle XIV i el seu altar havia estat traslladat a l'església de Sant Joan d'Avinyó⁴⁷³, i no a Santa Eugènia. La compra que havien fet els Lluçà del territori del Castelló no incloïa l'església, no hi ha cap menció a la transferència; el fet, per altra part, és usual al segle XI, on els delmes eren patrimonialitzats o en procés de ser-ho.

Per aquells anys, tant Santa Eugènia com Sant Marçal devien ser sufragànies de la parròquia de Relat, és a dir, únicament aquesta pagava cens al bisbe. El pagament al bisbe i les tres esglésies, la de Relat, la de Santa Eugènia i la de Sant Marçal, són esmentats a tres llistes de parròquies de la diòcesi de Vic dels segles XI i XII⁴⁷⁴. La primera deu ser [Sant Andreu de Relat](#), l'església del Castelló.

Sembla, en conseqüència, que les tres esglésies eren unides en alguna manera: devia ser per una *domus* comuna per les tres parròquies, al nucli del barri de Relat, la que a 1038 es dirà *domus de Santa Eugènia*⁴⁷⁵; devia ser l'antecedent de l'actual [mas de les Esglésies](#), de Santa Eugènia, avui també Avinyó, és a dir la recaptació dels delmes i primícies del territori de Relat no era dividida i el que rebien els *propietaris* eren parts d'aquella recaptació. Anotem, però, que el territori de la parròquia de Sant Andreu, el del Castelló, és molt reduït, només el de dos masos a plena edat moderna i la seva part era diferent del que correspon al seu territori en tant que parròquia castral. El fet el tornem a veure al [castell de Sant Feliu](#).

El 1089, un noble anomenat Ramon Folc, castlà del castell de la Cirera, *tenia* pels Lluçà els drets que havien estat de Guerau sobre la vila de Púdua, que anomena *el mas de Relat*⁴⁷⁶ i *la meitat de l'església de Santa Eugènia i Sant Marçal*⁴⁷⁷, és a dir els titulars de les terres de Santa Eugènia i Sant Marçal rebien cadascun una part dels delmes conjunts, encara que els territoris són desiguals: Sant Marçal és més reduït. Atesa l'expressió sembla que abans es produïa un repartiment entre les

471 [ORDEIG 1999](#), núm. 1358.

472 *de Ecclesia de Relat idest de Ecclesia S. Eugeniae et S. Martialis et de omnibus pertinentiis: Sacra Congregatione Concilii siuè R. P. D. Tomato Vicencis Jurisdictionis. Pro Illustrissimo, and Reverendissimo Domino Episcopo Vicensis. Summarium.* Romae Typis Reuerende Camere Apostolice 1702, núm. 2 (*ABEV, AEV 982/9, s.n.*).

473 *ABEV*, Parroquials, Avinyó, R3, 56.

474 *III* indica com pagament la segona llista a Relat; Sant Marçal paga la meitat (*II*); la llista es data cap a 1080, No hi ha quantitats a Santa Eugènia a cap de les tres llistes dels segles XI i XII: [PLADEVALL 1984](#), 73.

475 *domum Santa Eugeniae*: [ORDEIG 2016](#), 235.

476 *et ipsum mansum de Rivolato quod Raimundus Sunarii tenet Gerallo Mironis concedo*: [ORDEIG 2016](#), núm. 690.

477 *Dimito ,, cum medietate ecclesie Sancti Marcialis et Sante Eugenie*: [ORDEIG 2016](#), doc 1553.

parròquies de Relat i Santa Eugènia, previsiblement perquè aquest és pactat al temps de la separació de Santa Eugènia, i després aquesta part no seria innovada.

La interpretació més probable de les cites anteriors és que en un moment per determinar, segurament a la primera meitat del segle IX, només existia una parròquia al territori del Castelló, la del castell, corresponent al terme d'aquest, que serà dividit aviat per la creació de les parròquies de Santa Eugènia i Sant Marçal, encara que fins i tot al segle XII les tres parroquials formaven un territori únic per la recollida dels delmes.

Com la *domus* de Santa Eugènia, el precedent del *mas de les Esglésies*, era a la parròquia de Santa Eugènia, hem d'entendre que Guerau era, de fet, el *propietari* no només de l'església de Santa Eugènia, sinó d'aquesta *domus* i, en conseqüència, el responsable de tota la recaptació. És inevitable, en conseqüència, assolir que Relat era el districte fiscal oficial, i no Púdua ni el vilar de Sant Marçal, i que la *domus* comuna a les tres parròquies, *propietat* de fet de Guerau, és un recinte o complex, d'ús també fiscal i civil, que centralitzava tota la recaptació de l'indret, aleshores dins dels castells d'Oristà (Púdua) i Avinyó (Relat), segurament en mans aleshores de Guerau. Podria ser que dins del complex, la *domus*, seria l'edifici de l'església de Santa Eugènia.

Pel que fa al delme, sembla que el tenidor de Sant Marçal rebia la seva part com a part de tota la recaptació del lloc, que tenia per concessió dels Lluçà. De fet, qui entrega les esglésies de Santa Eugènia i Sant Marçal a Ripoll el 1105 no és l'hereu de Folc, sinó Guillem Guisad, és a dir, els delmes eren cedits en règim de tinença i una part anava en aquelles dates als Lluçà segurament sumat dins del que pagava anualment per la concessió, de fet una barreja de recaptacions; sembla que Guerau ja seguia un procediment semblant.

El fenomen es manté a la baixa edat mitjana, amb altres formalitats, quan els Lluçà són responsables davant del bisbe dels delmes de gran part del Lluçanès, encara que els tenidors també poden ser feudataris, no només concessionaris, i fins i tot hi ha un mercat dels delmes.

Al marge de la parròquia castral hi ha territoris de delmes de les esglésies que són a dins. No és clar si al Castelló el 981 el territori de delmes de l'església del castell, la de Sant Andreu, és tan reduïda com el periurbà del poblament, que a plena edat mitjana equival a dos masos: o el territori original ha estat transferit pràcticament tot, i la parròquia original ha estat mantinguda perquè té aquests drets originals, o, com el cas de Merlès, cada església té un territori real. Si aquesta darrera opció és la de la parròquia de Relat dels segles XI i XII, les terres del castell d'Avinyó al sud de Santa Eugènia, de les que no hi ha informació a època carolíngia, serien candidates a formar aquest territori de delmes.

No sabem, però, perquè l'Oliva i la Riera, els territoris del periurbà del poblament del Castelló, acabarien part de la parròquia de Santa Eugènia. Els van comprar els Lluçà i no van ser lliurats al monestir de Ripoll al 1105. Podria ser que els Lluçà sí tenien els delmes de Sant Andreu de Relat i els van entregar a Ripoll en una data posterior que no coneguem.

2.5.3 Parròquia de Santa Maria de Merlès

L'església de Santa Maria de Merlès fou construïda el 893, al lloc on és el temple actual, que era un *barri* o ampliació del poblament del castell. Podem situar la seva ubicació perquè, a diferència de les esglésies prèviament consagrades al *pagus* de Berga, que eren a castells, aquesta no és

construïda a un, sinó a *la vall de Merlès*⁴⁷⁸. Encara és més definitori un esment de 997 al camí que anava per la riera, a la part oest, que era anomenat [camí de Santa Maria](#). Un molí situat aleshores a la riera, prop del [molí del Mas](#), afrontava a l'oest amb el camí que portava a l'església⁴⁷⁹, cita que situa el temple primitiu al solar del d'avui, a l'oest de la riera i immediata a aquesta.

La seva parròquia es fixa a la dotalia de la consagració el 893 amb una descripció aparentment redundat dels termes: fixació de límits i enumeració dels territoris civils integrats; sembla una situació semblant a la present a la dotalia de Sora el 960⁴⁸⁰, encara que a Merlès no és una relació: és més una redundància de la descripció dels límits interiors, i, potser, no és exhaustiva.

La fixació dels límits no ofereix dubtes, descriu [la vall de Merlès](#), una delimitació feta per la conca de la riera de Merlès, des de la serra del *riu de Pinya* fins a la serra de Degollats; a la part oest coincideix amb el límit municipal avui. Era un dels tres territoris que segurament formaven el castell aleshores; els altres eren Relat Sobirà i Llanars; el primer sembla el producte d'una gran aprisió; del segon hi ha dubtes: potser també és una aprisió, la vila de Bassi; en tot cas, sembla que la vall corresponia a l'antic territori del castell a la primera meitat del segle IX; pel que sabem de diversos castells del Lluçanès del moment, era el mateix de la primera parròquia, castral, que devia estar assignada a una església situada al poblament del castell que no ens consta documentada; si l'esment de la dotalia del 893 no és retòric, era el territori de la fortalesa a temps visigòtics.

La parròquia de Santa Maria fou dividida arran de la construcció de l'església de Sant Martí, sembla que a mitjan segle X, en un altre *barri* del poblament del castell, a la riba est de la conca. El primer esment conegut és del 976⁴⁸¹.

Hi ha una delimitació del terme de la parròquia de Santa Maria el 997, que no ofereix detalls; els termes citats són exteriors i molt grans, com Biure i Valldoriola⁴⁸². Per la data, és restringida a la riba oest de la vall, atès que feia dècades que havia estat construïda l'església de Sant Martí i, de fet, sembla que Molledà i Degollats, esmentats a l'est⁴⁸³ i part de la parròquia de Sant Martí, són també exteriors.

Al marge dels drets preexistents sobre els delmes, arran de la creació de la parròquia de Sant Martí, la de Santa Maria quedaria reduïda, pel que sembla, al territori de la riba oest. El nou territori devia correspondre a un fiscal real, el de la riba oest, que era al comtat de Berga. Sembla que aquest territori no tenia identitat com territori civil, perquè l'oficial era el del castell, encara que sí que existia com territori eclesiàstic, i, en conseqüència, apareix citat com la parròquia de Santa Maria, fins i tot a contexts no eclesiàstics.

478 *in locum qui dicitur balle Merlense*: [ORDEIG 2016](#), núm. 19.

479 *in comitatu Bergadenensis... molinis seu molendinis ... de oriente in ipso mulnar qui fuit de Teudesindus ... de meridie ultra ipsa isla cum ipsa fonte que est superius vel ipso bosco de Pinus, de occiduo in ipso alveo Aden vel in ipso alaude qui fuit de Radulphus vel in strada qui pergi ad domum Sancta Maria, de circii in terra vel in vinea de Oliba vel in strada Sancta Maria*: [ORDEIG 1999](#), núm. 997.

480 [MONSALVATJE 1907](#), 194-196; [UDINA 1951](#), 314-316.

481 *in terra Sancti Martini*: [JUNYENT 1980](#), núm. 1214.

482 *de parte orientis in Molledanos vel in ipso collo de Golados, et vadit usque in terminum de villa Gamicanos; et de meridie ascendit in villa Oriola; et de occiduo ascendit per ipsa Wardia usque in villare Sabrone vel in terminos de Benevivere; et de circi in villa Cireisa, et ascendit usque ad ipsa Mora, et descendit in flumen Adesto*: [MARCA 1688](#), ap. CXLV, cols. 951-952; [BAGES 2019](#), núm. 861.

483 *de parte orientis in Molledanos vel in ipso collo de Golados*: *Ib.*

El fet és especialment notori quan es refereix a la titularitat del [territori de la riba oest](#). Sembla que els esments on apareix el vocable *parròquia* poden amagar, com en altres casos del Lluçanès, el domini de tota la fiscalitat del territori civil, no només dels delmes.

3 Els camins

La tasca de delimitar els camins és complexa, perquè formen una malla que permet diverses rutes alternatives i que canvia amb el temps.

Coneixem alguns fragments de traçats altmedievals al Lluçanès, de moment en forma de petits fragments.

3.1 Camí de Cardona

Aquesta ruta existia al segle X. Continuarà en ús a l'edat moderna, amb altre traçat.

Traçat carolingi

El tram documentat d'aquesta ruta correspon a la travessa de la riera de Relat.

El camí suposa el límit nord del terme civil de Santa Eugènia de Relat i de la parròquia de Sant Marçal de Relat i el coneixem en detall gràcies a un procés de capbreu fet cap a 1700, que fins i tot ens proporciona un [mapa](#). Gran part del traçat és límit entre els termes municipals actuals de Sant Feliu i Avinyó, límit que segurament es remunta a mitjan segle IX, quan es va constituir *Relat*, fet que suposem va significar la partició de la vall de Relat en aquest tram.

És citat a tres documents del segle X: A un del 981, explícitament, esmentat com a límit nord de dues finques de Santa Eugènia de Relat, anomenades *la torre d'Heldecind*⁴⁸⁴ i *la vila de Púdua*⁴⁸⁵, que comparteixen el mateix territori. el 952 i el 977 és esmentat sense indicar cap nom, al nord d'una propietat que presumiblement es correspon amb els límits de les anteriors⁴⁸⁶; totes assenyalen el límit nord del terme de Santa Eugènia conegut cap a 1700.

La finca citada el 952 afrontava amb el coll de Comadoms⁴⁸⁷, mentre que les esmentades el 981 ho feien amb el *serrat de Viranes*⁴⁸⁸, un fragment del qual serveix de límit nord-oest al terme de Santa Eugènia, avui Avinyó. Un document de 1016, però, indica que el camí de Cardona era al nord del serrat, al Coll de Comadoms⁴⁸⁹, coincidint amb les afrontacions del 952. El camí ocuparia per aquells anys tota la part nord de la parròquia de Santa Eugènia.

El podem situar més enllà dels límits de Santa Eugènia, fins a Sant Feliu, el 952, quan és esmentat que el camí que servia de límit nord de la finca continuava fins al pas per Sant Feliu, sota la *serra*⁴⁹⁰.

De fet, segurament és o es construeix al moment de la conquesta o la repoblació de la zona, perquè el traçat segueix els cursos d'aigua, una ruta que no esperem per camins romans o tardoantics i més fàcil de situar al moment mateix de l'ocupació carolíngia. Alternativament podria ser traçat a partir

484 *de circi in ipsa strada Cardonense qui pergit in Ausona*: [ORGEIG 1999](#), núm. 1358.

485 *de circi in ipsa strada Cardonense qui pergit ad Ausona*: [ORGEIG 1999](#), núm. 1358.

486 *de circi in istrada que dispergit ubique*: [JUNYENT 1980](#), 370-371.

487 *de occiduo in villa de Ulmos*: [JUNYENT 1980](#), núm. 274.

488 *de occiduo in ipsa serra de Monte Calvo*. Que aquest topònim correspon a *Viranes* ens consta al procés de capbreu contra Vilapudua fet cap a 1700, on és representat al [mapa de conjunt](#) del terme.

489 *et est ipssa kasas ... in kastrum Galiano, i eius fines, prope Choma de Ulmos ... Et afrontant ... de meridie in ipsa estrada Chardoneso*: [ORGEIG 2000](#), núm. 769.

490 *a parte vero circi in ipsa strata qui vadit subtus domum Sancti Felice*: [JUNYENT 1980](#), núm. 274.

de senders o camins secundaris existents aleshores. Serveix de límit a tres territoris carolingis, Santa Eugènia coneguda implícitament el 952, el *vilar de Relat*, citat el 944, i la *vila de la Cirera*, citada també el 952⁴⁹¹, als quals segurament podem afegir una altra *alou*, de nom desconegut, actualment al terme d'Oristà, a la Sala.

Excepte la part final del trajecte conegut, uns centenars de metres, bàsicament segueix els cursos d'aigua, amb alguns canvis entre torrents. De fet, hi havia fites al costat del curs, el que indica que el camí era immediat a aquest. Fins i tot seria possible que algunes fites es conservin avui.

El punt on el camí entra al Lluçanès, a l'oest, és el coll de Comadoms, citat com afrontació de la vila que inclou Sant Marçal el 952 i indirectament el 981.

El destí d'aquest tram del camí és el nucli de Sant Feliu, segons indica el document del 952; no era exactament el nucli urbà: el camí passa *sota la serra de Sant Feliu*, com hem ressaltat.

La part oest del traçat, els dos primers trams, coincideix amb els límits dels municipis actuals d'Avinyó i Santa Maria de Merlès, abans del *vilar de Relat*. La podem seguir amb seguretat perquè la donació de Santa Eugènia al monestir de Ripoll, el 981, fossilitza els traçats del terme, i, quan aquest és incorporat al d'Avinyó, el límit nord d'aquest municipi segueix el traçat de l'antic camí.

El primer tram del límit actual entre Avinyó i Santa Maria de Merlès és assenyalat amb fites situades a certa distància, i els límits actuals simplement uneixen aquestes amb línies rectes; el traçat del camí al tram, en conseqüència, no coincideix exactament amb la línia termenada, i, en conseqüència, al nostre mapa només són assenyalades les fites. Aquestes, però, deuen ser certament de l'època de la conquesta i han de coincidir amb el camí mateix, no és senzill que fossin manipulades més tard. El segon tram del límit no és indicat per fites, utilitza el torrent de Comesòlives com a terminació.

Es pot situar, en conseqüència, l'entrada al Lluçanès des de Manresa, a l'oest, pel Coll de Comadoms; continuava proper al torrent que és sota la *Bassa Cremera* i pujava cap al nord seguint el curs del torrent que és a l'est de la *Carena de l'Obaga* fins a trobar el torrent que discorre a l'est del *molí dels Arnaus*, que segueix. Al cim, terminen els límits actuals de Santa Maria de Merlès i segueixen els de Sant Feliu; a l'edat mitjana, i des de època carolíngia, tot el nord-oest de Santa Eugènia era del *vilar de Relat*.

Des del cim del torrent, el camí baixava a la riera de Relat, que continuava cap al sud fins a trobar el *torrent de Comesòlives*, que remunta fins al punt on avui acaben les terres d'Avinyó.

Des d'aquest punt, i fins a arribar a la zona sota la serra de Sant Feliu, no tenim referències documentals tan precises com les del terme de Santa Eugènia, encara que segurament podem continuar la ruta també en detall, perquè en aquest punt sembla que el camí dividia els termes del *vilar de Relat* i la *vila de la Cirera*. Aquest extrem no és del tot segur, de moment, encara que tot indica aquesta situació.

Continuant pel *torrent de Comesòlives*, el camí devia arribar fins als confins de l'alou de la *Muller Morta*, unes terres avui del municipi d'Oristà en mig de Sant Feliu, que eren domini del monestir de

491 *ipso villa que vocant Ciresa*: [JUNYENT 1980](#), núm. 274.

Ripoll el 1019⁴⁹², punt on devia seguir un torrent a l'est, que servia de límit de la vila de la Cirera amb aquest alou.

Si seguim aquest límit, deixant el torrent, arribarem al costat del nucli de Sant Feliu, aquest darrer situat a un punt elevat, *la serra de Sant Feliu*; la ruta arriba a un indret sota de la *serra*, bé conegut a l'edat moderna: el *pla de Moixons*, on convergeixen avui els límits de Sant Feliu (abans del vilar de Relat), de la Cirera (avui municipi de Sant Feliu) i un *alou* no del tot conegut que podem identificar amb la Sala (avui Oristà). Al lloc devia arribar el ramal que baixava de Sant Feliu al camí, conegut al segle XVI com *camí de Manresa*; prop de l'església servia de límit a les propietats del rector, a la sagrera, i, en conseqüència, el ramal ha de ser força antic, presumiblement carolingi. El lloc de trobada amb el camí que venia de Manresa devia ser la zona sota la *serra de Sant Feliu* esmentada el 952⁴⁹³.

No sabem per on continuava el camí a època carolíngia, encara que la direcció apunta a una ruta de l'edat moderna, el que portava a Oristà, per l'actual carrer del Gafarró.

A la figura següent es mostra el traçat conegut o estimat del camí de Cardona al segle X. A la lletra A, el límit del terme de Santa Eugènia de Relat, al coll de Comadoms, entrada del camí al Lluçanès a l'oest. A 1, tram del camí conegut per fites, que són indicades; correspon al límit de Santa Eugènia i el vilar de Relat, avui municipi de Santa Maria de Merlès en aquesta part. A 2, el tram del mateix camí que coincideix amb el mateix límit, assenyalat no per fites sinó pel torrent de Comesòlives. A 3, tram del torrent que separava els límits del vilar de Relat i de la *vila* de la Cirera. A 4, límits entre la vila de la Cirera i l'*alou de la Muller Morta*, propietat de Ripoll, presumiblement part de l'alou de la Sala. A 5, límits entre la Cirera i el *vilar* de Relat. A 6, límits entre el *vilar de Relat* i l'alou de la Sala. A B, la *serra de Sant Feliu*, on era el nucli urbà del *vilar de Relat* i l'església de la mateixa advocació.

492 [ORDEIG 2016](#), 158.

493 Vegeu les afrontacions en detall a *Sant Feliu Sasserra*, dins [ESCRIBANO 2024b](#).

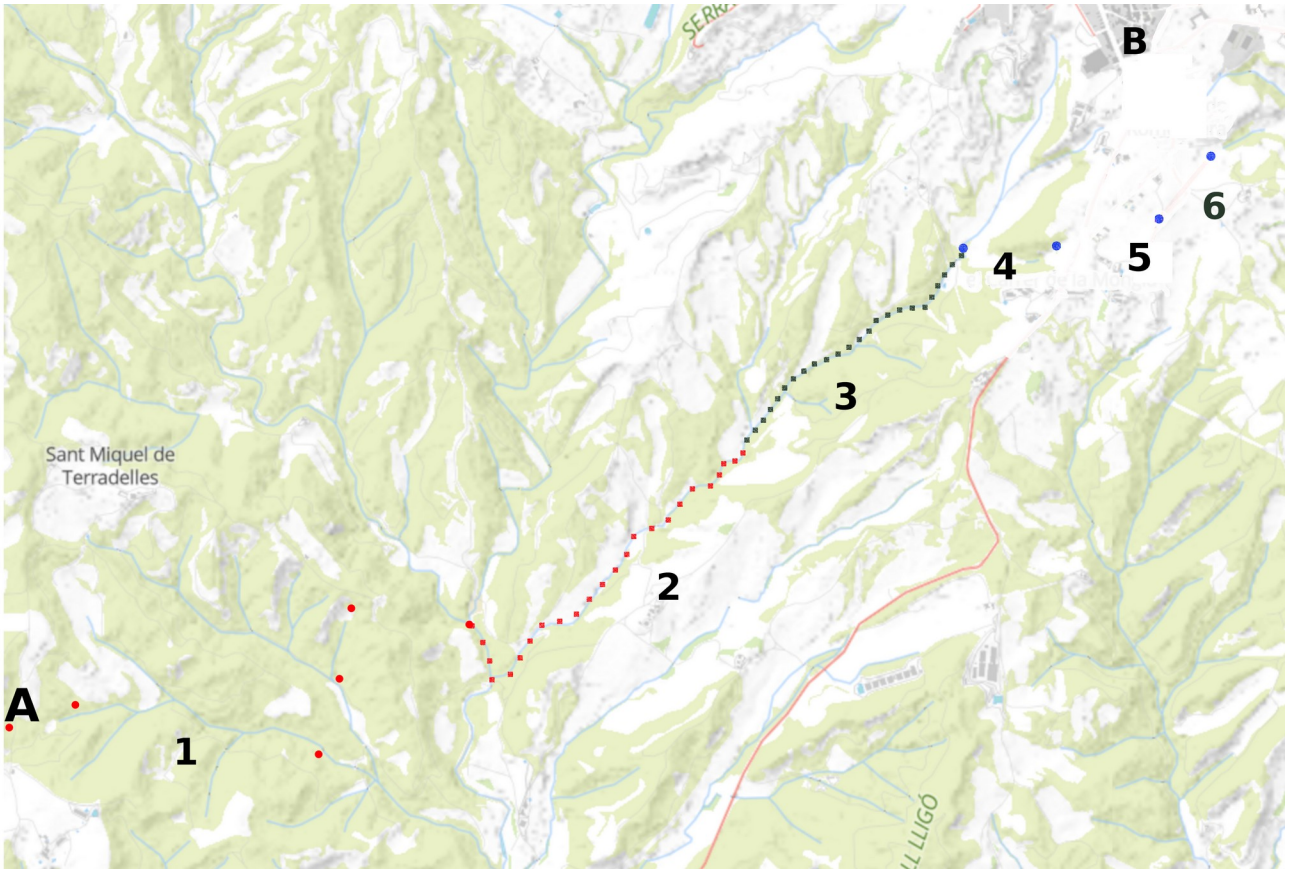

Figura 6: El camí de Cardona al segle X

3.2 Camí de la Serra de l'Oliva

El camí de la serra de l'Oliva, *camí ramader* a l'edat moderna, és esmentat al terme d'Avinyó el 1038 en direcció cap al nord, al mas de l'Oliva, a Santa Eugènia de Relat⁴⁹⁴. No coneixem el traçat del moment, encara que podria ser el mateix que el modern, o immediat, almenys en aquest tram, atès que transcorria a sobre de la serra de l'Oliva. No ens consten les rutes que suportava, i el tram referenciat és molt curt, d'uns centenars de metres.

3.3 Camí de Berga a Osona

El camí de Berga que va per Osona era una ruta que devia unir Berga amb Lluçà a època carolíngia. Devia servir de límit nord del terme de la *vall* i del castell de Merlès en aquell temps. Només coneguem amb seguretat un punt del traçat, esmentat el 893 com límit nord-est de la vall i parròquia de Santa Maria de Merlès: correspon a l'encreuament on el [camí de la serra de Degollats](#), que era el límit est de la *vall*, convergia amb el de Berga, que venia pel nord⁴⁹⁵.

El punt és recurrent a les revisions conegudes del terme del castell de Merlès als segles posteriors, perquè quan Llanars es va incorporar al castell de Quer, segurament a mitjan segle XI, el territori del castell de Merlès va quedar reduït al de la vall, i, en conseqüència, aquest punt, delimitat per una fita, significava el límit nord-est del castell de Merlès.

El podem veure a una revisió dels termes de la sotsvegueria del Lluçanès i el castell de Merlès a 1553: és la *Pedra dreta del Grau*⁴⁹⁶, ara coneguda simplement com la [Pedra Dreta](#). La fita és antiga, encara que la pedra conservada avui sembla de tall recent.

El camí ha desaparegut, encara que el seu traçat es pot seguir parcialment al límit nord del municipi de Merlès avui. En tot cas el seu recorregut carolíngi sembla utilitzar els cursos d'aigua, com el [camí de Cardona](#).

3.4 Camí de la serra de Degollats

Encara que aquest camí és implícit a la fixació del terme de la parròquia de Santa Maria de Merlès, el 893, en aquest acte no és esmentat: només és referenciada la *serra que va de Pinós al camí de Berga que va per Osona*⁴⁹⁷, el seu recorregut.

Devia existir aleshores, perquè el camí és esmentat el 955, com el límit est del [vilar de Gamizà](#), que és la part sud-est de la *vall de Merlès* i de la parròquia de Santa Maria el 893. El traçat no deixa dubtes: *va pel mercadal de Teulats, a sobre de la casa de Teudecind*⁴⁹⁸; aquesta era un molí a la riera

494 est ... in termino de Avionione vel in Riolado prope domum Santa Eugèniae. Et affrontat ... de orientis in strada qui pergit per ipsa serra ad ipsa Oliva: [ORDEIG 2016](#), 235.

495 És el límit nord-est del castell de Merlès, indicat a la dotàlia. El límit est és la serra de Degollats: *quomodo ipsa serra vadit de Pinoso usque in strata Bergitannense, qui pergit ad Osona*: [ORDEIG 2016](#), núm 19.

496 Citada a una declaració dels termes de Prats: *e dit ell testimoni que sí que ell amb molt d'altres ... que vist y regordava la pedra dreta del Grau y altres senyals* (ABEV, Parroquials, Santa Eulalia de Pardines, R5, quad. 4, 61).

497 *quomodo ipsa serra vadit de Pinoso usque in strata Bergitannense, qui pergit ad Osona*: [ORDEIG 2016](#), núm 19.

de Merlès, esmentat el 976⁴⁹⁹. El lloc del mercadal també el podem identificar: devia ser al *pla de Teulats*, sota de la casa de Teulats, que es devia situar aleshores a la *creu de Riambau*, Allí era a 1553 la *pedra dreta del puig de la Creu*, una fita dels termes de la sotsvegueria del Lluçanès i el castell de Merlès⁵⁰⁰, que corresponien als de la vall i la parròquia de Santa Maria de Merlès el 893. De fet, a la fixació dels termes de 1553 encara és esmentada la *vall de Merlès*.

L'inici d'aquest tram, al sud, devia ser el punt assenyalat com el límit oest del vilar de Guiscafred el 955, el *puig d'Aguilar o el bosc de Pinós*⁵⁰¹. Al puig devia estar aquells anys la [guàrdia de Pinós](#) i el nucli poblacional del territori. A sota, hi havia un nus de comunicacions on convergien els territoris de Relat Sobirà, Degollats – de fet una de les seves divisions, el vilar de *Gamizà*- i el vilar de Relat. El nus devia ser al pas o Grau de Pinós, esmentat junt a la guàrdia el 1019, i al lloc es degué formar un altre nucli avançat el segle X, on seria construïda l'església de Sant Pau. A prop són els topònims *bosc del Compte i bosc de cal Puig*, i al costat és un mas conegut a plena edat mitjana, el [mas Puig](#). Aquest punt, al costat de l'església del Ginebret, devia ser l'inici del camí que aniria per la serra de Degollats.

El final del tram, al nord, també el coneixem, és la [Pedra Dreta](#), on el camí es creuava amb el de [Berga a Lluçà](#).

3.5 Camí de Santa Maria de Merlès

Aquest era un camí que pujava per la riera de Merlès. Ens consta que passava davant de l'església de Santa Maria de Merlès el 997⁵⁰², la qual donava també nom a la via⁵⁰³.

Anava a l'esquerra de la riera, i es coneixen dos punts del traçat, a la riera, sota Pinós i l'església⁵⁰⁴. Aquest camí duplica en aquest tram el recorregut del camí de Berga a Osona, aquest sobre la serra, mentre el de Santa Maria seguia la mateixa riera, tots dos paral·lels i propers en aquest tram. En arribant a la rodalia de l'església, tots dos es distanciarien, però, perquè el de la serra seguiria, segurament, cap a la Pedra Dreta.

El punt més a l'oest se situa sota una fortalesa que és coneguda actualment com a *castell de Pinós*, que no podem situar, ara per ara, als moments inicials de la via; deu estar relacionat amb un altre camí perpendicular a aquest.

498 *de oriente in ipso merchatale qui est in Tabulatos vel in istrata qui discurrit per ipsa serra super ipsa kasa de Teudesendo*: [JUNYENT 1980](#), núm. 284.

499 *ipsos molinos de Teudesindo*: [JUNYENT 1980](#), núm. 434.

500 ABEV, Parroquials, Santa Eulalia de Pardines, R5, quad. 4, 61.

501 *et de occiduo in Puio Aquilare vel in ipso bosco de Pinosso*: [JUNYENT 1980](#), núm. 284.

502 *in strada qui pergi ad domum Sancta Maria*: [ORDEIG 1999](#), núm. 1767.

503 *strada Sancta Maria*: [ORDEIG 1999](#), núm. 1767.

504 *in comitatu Bergadenensis... molinis seu molendinis ... de oriente in ipso mulnar qui fuit de Teudesindus ... de meridie ultra ipsa isla cum ipsa fonte que est superius vel ipso bosco de Pinus, de occiduo in ipso alveo Aden vel in ipso alaude qui fuit de Radulphus vel in strada qui pergi ad domum Sancta Maria, de circii in terra vel in vinea de Oliba vel in strada Sancta Maria (997)*: [ORDEIG 1999](#), núm. 997.

4 Avinyó

El terme municipal d'Avinyó és el resultat de la unió de diversos territoris medievals. Pel que fa al Lluçanès, afegeix un antic, *Relat*, que correspon segurament a terres d'un castell primitiu, [el Castelló](#), previsiblement també anomenat *castell de Relat: és un castrum*, una població fortificada, segurament existent des dels primers moments de la conquesta carolíngia, als inicis del segle IX.

Encara que devia tenir un gran terme, l'únic territori que podem vincular amb seguretat amb el Castelló és l'anomenat als segles X i XI *Relat*, avui la part nord del terme d'Avinyó, que correspon al de tres parròquies medievals del lloc, totes conegudes amb l'apel·latiu *de Relat*: Sant Andreu, Santa Eugènia i Sant Marçal.

Al sud, també a Avinyó, hi ha altres territoris amb el topònim Relat, al voltant de l'actual [mas Relat](#). Devien ser el *vilar de Fonolgoio*, que se cita al segle XI afrontant a l'oest de les terres de l'Oliva⁵⁰⁵.

Relat

Sembla el territori civil del [Castelló](#).

Hi ha algunes possessions no localitzades, que segurament corresponen a drets a divisions de la vila de Púdua, encara que no les podem situar, ara per ara. Entre les possessions de Ripoll citades a la butlla de confirmació del papa Agapit II el 951 es relacionen possessions a Relat⁵⁰⁶. També Bernat de Balsareny tenia un *alou* a Relat, donat a la seu de Vic al seu testament a 1045⁵⁰⁷. El continuava tenint el seu germà, bisbe de Vic, qui el va llegar al costat d'altres⁵⁰⁸.

La vila de Púdua

La vila de Púdua, esmentada amb aquest nom el 981⁵⁰⁹, sembla el territori civil carolingi que a l'edat moderna corresponia a les parròquies modernes de Santa Eugènia i Sant Marçal de Relat, amb l'excepció dels masos Oliva, Riera i Vall. El territori corresponia al segle X al d'un nucli poblacional que de seguida seria conegut per l'església que era a dins, la de Santa Eugènia; en realitat era un *barri* del nucli de Relat, el del [Castelló](#), i el periurbà era entre els dos.

La coincidència dels territoris de la vila i el nucli podrien invitar a sostenir que el nucli era el mateix del barri del Castelló, on és Santa Eugènia. Tanmateix, aquest territori és lligat a una torre, la [torre d'Heldecind](#), el que segurament situa el poblament a aquesta torre. Atès que existeixen avui els masos [Vilapúdua de Dalt](#) i [Vilapúdua de Baix](#) el lloc més adient per a ubicar el nucli poblacional seria al territori d'aquests masos.

505 Era afrontació del territori del Castelló que dona Ermessenda de Lluçà a Ripoll el 1066: de parte orientis in estrada que pergit per ipsa cerra ad ipsa Oliva ... et occidio ad ipsum vilare Fonolgoio.

506 *et in Rivolato*: [ORDEIG 1999](#), núm 685.

507 [ORDEIG 2000](#), núm. 1045.

508 [ORDEIG 2000](#), núm. 1360.

509 *villa que nominant Pudida*: [ORDEIG 1999](#), núm. 1358.

Alternativament, podria ser el nucli de Santa Eugènia, i el poblament no ser un nucli del castell, encara que edificat a la seva vora, encara que això significaria la presència de la torre d'Heldecind sota el Castelló, ara per ara poc probable.

Territori

El coneguem amb gran detall des del 952 i va persistir intacte fins a la seva incorporació a Avinyó al segle XIX. El perquè un territori carolingi va perdurar estàtic al llarg dels segles té a veure amb la donació feta a Ripoll el 981, a que els Lluçà mantenien el territori des de finals del segle X fins al 1105 de manera provisional, pendent de l'entrega, i a la condició de no alienar a tercers ni donar en feu la propietat imposada pels Lluçà al monestir⁵¹⁰.

El seu territori ens consta el 952 dins del castell d'Oristà⁵¹¹, limitat per tres poblaments coneguts, Comadoms, la Cirera i [el Castelló](#), i un camí⁵¹². De nou apareix el 981, amb afrontacions compatibles: la Portella, Viranes i el camí, identificat com el [de Cardona](#)⁵¹³. Un document de 1016 indica que el camí de Cardona era al nord del serrat de Viranes, al Coll de Comadoms⁵¹⁴, conciliant les afrontacions del 952 i 981, i fa evident la coincidència parcial del camí i el límit nord del terme d'Avinyó avui.

Inclou sense dubte les terres de Sant Marçal, perquè afronta a l'est amb *la Cirera* i aquesta situació només és dona al nord-est del terme de Santa Eugènia, a la [parròquia de Sant Marçal](#). El límit al sud-est de la *vila* no és detallat als documents del 952 i 981, encara que el podem precisar, perquè a la toponímia actual són allí els masos [Vilapúdua de Dalt](#) i [Vilapúdua de Baix](#) i perquè sota aquestes terres eren l'Oliva i el mas Riera, terrenys del Castelló, al terme d'Avinyó.

Coincideix amb el territori de les parròquies de Santa Eugènia i Sant Marçal, descrit a un procés de capbreu fet cap a 1700⁵¹⁵, amb l'excepció dels masos Oliva, Riera i Vall, que no eren inclosos en Púdua. Els dos primers són el territori del Castelló, donat a Ripoll al segle XI pels Lluçà, i del tercer no en tenim notícies; també era al castell d'Avinyó i pertany a una altra vall, la de la Gavarresa; segurament és incorporada a Santa Eugènia temps després per una donació.

El terme és també el mateix que el d'una fortalesa, la [torre d'Heldecind](#), coneguda el 977 i el 981.

510 Ens consten aquestes condicions al testament sacramental de Sunifred a 1050, avui perdut i conegut per un regist: *mana venir devant Pere, abat de Sta. Maria de Ripoll, y dona a dit monastir ... en altre lloch que's diu Vilatedmar y en Urriols, un alou que fou del quondam Geraldo y de Chixilone, sa muller... y dits de ell lo senyor marmessors donan dits alous ab pacte y condicio que ningu dels abats y monjos pugan donar en feu, ni com[utar], ni vendre dit alou, o empenyar, y que si al contran se fara, pugan los descendents de dit Seniofredo pendrer dit alou:* [ORDEIG 2016](#), núm. 532.

511 *in comitatum Ausona, in apendicio de castro Uriste, in locum que vocant Riolato vel suas agencias* [JUNYENT 1980](#), núm. 274.

512 *de parte orientis in ipso villa que vocant Ciresa, et de meridie in loco que vocant Castelgone, et de occiduo in villa de Ulmos, a parte vero circi in ipsa strata qui vadit subtus domum Sancti Felice:* Ib.

513 Afrontava al sud-oest amb la Portella (*in ipsa Portella de Cornedo*) a l'oest la serra de Viranes (*in Monte Calvo*) i al nord el camí de Cardona (*in ipsa strada Cardonense qui pergit ad Ausona*). Comadoms és a la part nord de Viranes; a l'est amb l'alou de Gunter: *de parte orientis in ipso alode de Gontero qui fuit quondam:* [ORDEIG 1999](#), núm. 1358.

514 *et est ipssa kasas ... in kastrum Galiano, i eius fines, prope Choma de Ulmos ... Et afrontant ... de meridie in ipsa estrada Chardoneso:* [ORGEIG 2000](#), núm. 769.

515 El procés de capbreu fou instanciat pel paborde Fiviller contra l'hereu de Vilapúdua i es conserven fragments a algunes unitats documentals (ABEV, Parroquials, Santa Eugènia de Relat Y0, X1, X2, X3 i X4); no ens consta la data, encara que aquest paborde ocupa el càrrec entre 1693 i 1719 ([PLADEVAL, 1995](#), 27).

A la figura següent es reproduïx el mapa dels termes de Sant Marçal i Santa Eugènia fets al procés de capbreu datat cap a 1700⁵¹⁶. És reproduït amb llicència de l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic. El territori del Castelló es correspon als masos Riera i Oliva representats al mapa, mentre que la vila de Púdua és la resta del territori, a excepció de les terres de la Vall on no ens consta l'adquisició de Ripoll.

Figura 7: Mapa dels termes de Sant Marçal i Santa Eugènia de Relat.

© ABEV

La propietat als segles X-XII

La primera cita coneguda del lloc és e'smentat document de 952⁵¹⁷. És la donació feta per Fruió, presumiblement vídua, al seu fil, el levita Otger, segurament després de la mort del primogènit. La donació és feta sota la fórmula d'una venda, encara que tot indica que era la renúncia dels drets de la vídua al domini amb la reserva del dot; el reduït preu, cent sous, correspondrien al dot de la dona,

516 ABEV, Parroquials, Santa Eugènia de Relat X2, n. 4.

517 [JUNYENT 1980](#), núm. 274.

la desena part del valor de les terres⁵¹⁸. Nou anys després, el 961, Otger ordenava la venda de l'honor per mil sous al seu testament sacramental⁵¹⁹, destinats a una donació.

Ens consta que Fruió va heretar la propietat dels seus pares⁵²⁰; com devia ser una persona gran, amb tres fills grans morts, no seria pas estrany que la possessió en mans de la família es remuntés com a mínim a l'últim quart del segle IX.

No sabem el resultat de l'execució del testament sacramental d'Otger, encara que la propietat continuaria en mans de la família els anys següents, alguns drets de Sant Marçal eren fora de les mans de la família al segle XI, però, potser arran del llegat d'Otger.

El 977 una de les propietats relacionades, la torre d'Heldecind, era empenyorada per un familiar d'Otger, de nom Guerau⁵²¹. Devia ser el titular també de la vila de Púdua i de l'església, atès el desenvolupament dels esdeveniments.

Guerau la tenia per herència materna i per compra, és a dir, era un dels familiars d'Otger. Es tracta d'una donació a la seu de Vic que el germà del donador, Sunifred, pot retenir si paga una quantitat a la seu osonenca. És inevitable recordar que un dels germans del levita Otger es deia Guerau; aquest no és el germà d'Otger, però, perquè té un germà anomenat Sunifred, nom que no figura entre els d'Otger, encara que de segur som a la mateixa família.

De fet, el 981 la vila, la torre i l'església i els seus delmes eren en mans d'un familiar, de nom també Guerau, quan ens consta que les va donar al monestir de Ripoll. No sembla que sigui el mateix Guerau del document anterior, encara que és un familiar, perquè és el titular de la *torre d'Heldecind* esmentada abans, que la té per herència dels seus pares⁵²². Al mateix document. Esmentant un altre territori, diu que la seva mare es deia Fruió⁵²³, el mateix nom de la mare i una germana del levita Otger; aquesta segurament és la mare de Guerau.

Es tracta d'algunes propietats, no totes a Relat. A la llista, però, hi ha quatre a aquest indret. Tres, la *torre d'Heldecind*, la *vila de Púdua* i l'*església de Santa Eugènia*, compartien el mateix territori. La quarta és una *casa*, no *domus*, al nucli poblacional de Relat, sembla que al Castelló, amb una *vinya* que deu ser al seu periurbà. El fet sembla assenyalar al model d'una torre associada a un territori civil o fiscal i eclesiàstic alhora, tots sota un responsable del territori.

El tenidor o *propietari* d'aquests béns de Santa Eugènia és en realitat titular de drets; encara que Relat és segurament el solar familiar, Guerau és un rendista, posseeix drets (*alous*)⁵²⁴ arran del Lluçanès: a Sant Martí d'Albars, a la *vila de Tedmar* ([Vilatemma](#))⁵²⁵; a Sant Boi, al *Mal Vilar*,

518 El límit del dot fou establert per Xindasvint al 645 ([SÁNCHEZ 2016](#), 216), i el desè equival usualment al dot ([TO 1997](#), 153). Otger no és el primer fill i sembla que la va rebre després de la mort del seu germà Escluvà, esmentat al seu testament.

519 [JUNYENT 1980](#), núm. 338.

520 *alode meum qui mihi advenit de parentibus meis*: [JUNYENT 1980](#), núm. 274.

521 [JUNYENT 1980](#), núm. 444.

522 *Et ad ipsa turre qui fuit de Heldecindo quondam donamus ... omnem alodem nostrum qui nobis advenit de parentorum nostrorum*: *Ib.*

523 *villa Albedano ... qui nobis advenit de genitrice mea Fruyo*: [ORDEIG 1999](#), núm. 1358.

524 *alodem nostrum proprium quod habemus ... in ... quantum ibidem habemus vel habere debemus pro qualicumque voce* (*Ib.*).

525 *in villa quæ vocatur Tedmar* (*Ib.*).

presumiblement al costat del nucli⁵²⁶; a Olost⁵²⁷, a [l'Albada](#)⁵²⁸, també al costat del nucli; també a un lloc desconegut, al *vilar de Malar*⁵²⁹; tots van ser donats a Ripoll junt amb els béns de Santa Eugènia, el 981.

Guerau no era, però, un *propietari* independent. Pel que fa a la jurisdicció i la fiscalitat depenia dels Lluçà. No sabem el títol d'aquests sobre el territori, que era dins del castell d'Oristà, on no eren *veguers*. Podria ser per tenir en feu la [vall de Relat](#), un territori ara per ara en discussió.

Els drets de Santa Eugènia són en mans de la seva família almenys des de l'últim quart del segle IX, perquè la mare del levita Otger, una dona gran, afirmava al document del 952 que hem esmentat que les havia heretat dels seus pares⁵³⁰; aquesta família seria segurament els Avinyó, castlans del castell del mateix nom a plena edat mitjana, qüestió que coneixem per les propietats que conformaven el nucli de Relat i el seu periurbà⁵³¹ i podria ser, en conseqüència, que la residència de Guerau fos en realitat la torre d'Heldecind; l'esmentada *casa* que tenia al nucli de Relat, sembla que al Castelló, era segurament també una herència, i era una casa menor, perquè és anomenada *casa*, no *domus*, és a dir, era una més del nucli, i va acompanyada per un terreny al periurbà, anomenat *vinya*⁵³², que recorda els lots de la dotalia de Lluçà. Moltes d'aquestes *vinyes* o *alous* del periurbà del Castelló eren propietat de familiars, el que indica que eren també els castlans del Castelló; aquest fet seria el que podríem esperar: els castlans d'Oristà tenen també els seus castells de districte.

Per aquells anys sembla que la relació dels Lluçà amb els responsables dels territoris a càrrec seu era personal, previsiblement sota la fórmula d'una tinença; la donació de Guerau i la seva dona a Ripoll dels seus drets a Púdua i altres llocs suposava la ruptura d'aquesta relació, i, en conseqüència, la pèrdua dels ingressos i drets corresponents als Lluçà. De fet, Santa Eugènia és incorporada al castell de Lluçà posteriorment i molts masos de Santa Eugènia pagaven censos als Lluçà a principis del segle XV, temps després haver assolit Ripoll la *propietat* del territori; ens consta al capbreu del castell de Lluçà de 1418-1419⁵³³. Ha de ser, per força, un rest de la jurisdicció i fiscalitat vigent el 981.

Ens assabentem també que els Lluçà tenien la jurisdicció del lloc: la donació a Ripoll de Guerau i la seva dona havia estat realitzada amb la condició de tenir efecte després de la seva mort; amb el decés de Guerau, la vídua degué sol·licitar permís al fill de Sunifred, Guisad, per fer la transferència a Ripoll. Sembla que, atesos els vincles personals, no era possible la donació directa a Ripoll i es necessitava que fos ell mateix qui entregués les propietats al monestir, previsiblement amb una negociació de les condicions. La vídua va arribar a un acord i el va entregar les *propietats*, fet efectiu previsiblement després de la seva mort; les continuava mantenint Guisad quan fa testament, previsiblement perquè les negociacions amb Ripoll no van arribar a bon port. Seguint un costum del moment, Guisad va ordenar l'entrega a Ripoll al seu testament, el 1006⁵³⁴; l'ordre és quasi

526 El *Mal Vilar* era a Sant Boi, citat a 1356: ABEV, ACV, 7, 1177. Les seves terres són al costat de l'església, i, per tant, el nucli de Sant Boi és candidat a ser el del vilar.

527 Com consta a 1074, quan el tenia, pels Lluçà, Folc, castlà de *la Cirera: ipsum alaudem de Albada que est in parrochia de Santa Maria de Olosto*: [ORDEIG 2000](#), núm. 1364.

528 *villa Albedano*: [ORDEIG 1999](#), núm. 1358.

529 *villare què nominant Malar* (Ib.). Coneixem masos anomenats Malats a Prats, Sant Boi, Sant Agustí i Santa Eugènia; cap de les ubicacions té la Gavarresa com límit est: *de parte orientis in medio rivo de Gavarresa* (Ib.).

530 *alode meum qui mihi advenit de parentibus meis*: [JUNYENT 1980](#), núm. 274.

531 Vegeu Relat a [ESCRIBANO 2024b](#).

532 *et in Riolato ipsa nostra casa quod ibidem habemus et ipsa vinea* (Ib.).

533 ABEV, Parroquials, Lluçà, L/0, 10v-11.

preceptiva, però: es podria dir que preventiva de possibles penes infernals al testador, encara que no serà executada pels seus hereus fins al 1105.

Sembla que Santa Eugènia va anar a diverses mans dins de la família Lluçà, i la vila ens consta donada una altra vegada a Ripoll al llit de mort per Sunifred el 1051⁵³⁵, donada també per la seva vídua al testament de 1074, com un *mas*⁵³⁶, i també al del bisbe Berenguer Sunifred el 1099⁵³⁷; tots van ordenar testamentàriament l'entrega a Ripoll sense que els hereus executessin la donació.

El 1066 es produiria també la donació a Ripoll del [Castelló](#), que tampoc serà efectiva.

El 1105 Guillem Guisad de Lluçà entregaria al monestir els drets de la primera de les dues donacions⁵³⁸. Resulta clar que Ripoll ha accedit a les pretensions dels Lluçà i aquests donen via lliure a la donació de Guerau: Santa Eugènia va quedar al segle XIV dins del terme del castell de Lluçà i el cenobi mai va obtenir els drets deguts a aquest; eren els protegits per la *batllia* esmentada al cas de Relat, que suposem corresponen a la jurisdicció i drets de justícia i a les càrregues que van quedar fossilitzades als capbreus del castell de Lluçà a la baixa edat mitjana en forma de pagaments que devien efectuar els masos de Santa Eugènia. Aquestes càrregues implicaven segurament, però, als feus que els Lluçà tenien pels comtes, propietaris del castell de Lluçà i, en cas de pèrdues de drets, devien necessitar el permís d'aquests; deu ser per aquesta raó que a l'acte d'entrega a Ripoll fet per Guillem Guisad és present el vescomte Bernat de Barcelona⁵³⁹.

Sant Marçal

El territori de Sant Marçal, presumiblement un vilar, apareix unit al de Santa Eugènia, la vila de Púdua. El seu nom original no es coneix, com succeeix usualment al Lluçanès, on el poblament de seguida és anomenat per l'església situada a dins; podria ser *Malets*, nom del mas situat al costat del temple a l'edat moderna.

Hi ha, en conseqüència, al segle X drets que sobre aquest territori que corresponen als tenidors de la vila de Púdua i altres específics de Sant Marçal. Tots els esmentats documents de transaccions del territori de Santa Eugènia, el 952, 977 i 981, inclouen Sant Marçal dins del seu territori, delimitat al nord pel [camí de Cardona](#), que també és identificat al mapa de Santa Eugènia.

534 *Et ad domum Sancta Maria cenobii Riupullo iussit dare ipsum alau de que illi acaptavit per placitum de Quixilo qui est in Rilado vel in villa Teudemares*: [ORDEIG 2000](#), núm.693.

535 [ORDEIG 2016](#), núm 532.

536 *Ad Sancta Eugenia ipsum mansum totum cum in sua carta resonat*: [ORDEIG 2000](#), num 1366.

537 *Dimito namque cenobio ... illut allodio quod frater meus Gaucerandus mihi dimisit in Rivolato* [ORDEIG 2000](#), núm. 1639.

538 *etiam est de alodiis quae Gaufredus dimisit praedicto cenobio in diversis locis*. El document és inclòs a un imprès corresponent a un procés entre el bisbe de Vic i el abat de Ripoll a 1704: *Sacra Congregatione Concilii siuè R. P. D. Tomato Vicencis Jurisdictionis. Pro Illustrissimo, and Reverendissimo Domino Episcopo Vicensis. Summarium*. Romae Typis Reuerende Camere Apostolice 1702, núm. 2 (ABEV, AEV 982/9, s.n.) i es coneixia per un regist: [ORDEIG 2016](#), núm. 805.

539 No consta a la transcripció del procés de 1704, que resumeix algunes parts; figura al regist d'Olzinelles: [ORDEIG 2016](#), núm. 805.

El vilar generava ingressos propis, però, i tenia els seus titulars, que al segle XI eren fora de l'àmbit de la família Avinyó, els castlans d'Avinyó i titulars de Santa Eugènia als documents esmentats de la centúria anterior.

Potser eren drets sobre Sant Marçal els que tenia el vescomte Guillem d'Urgell al temps del seu testament el 994, qui posseïa un alou *a Relat*⁵⁴⁰. No ens consten, però, detalls, ni el destí dels drets. Podrien ser els que apareixen aviat formant part del patrimoni dels vescomtes de Conflent.

Als inicis del segle XI una part dels drets sobre Sant Marçal eren en mans dels vescomtes de Conflent. El 1014 els marmessors de Guifré de Conflent donarien la seva part a Ripoll⁵⁴¹. Ha de ser de segur Sant Marçal, perquè és a Relat i inclou delmes i terres fiscals (*aigües, erms ...*). El document no es conserva i el coneixem per un regist, i no sabem dels detalls⁵⁴². Degué passar a Guisla de Lluçà, vídua del vescomte Bernat, qui el va transmetre al seu fill, Ermengol. Aquest compraria a més uns drets a Sant Marçal el 1024, no de gran valor, que també inclou drets fiscals⁵⁴³; tot sembla indicar que era una altra part de la fiscalitat del vilar, en mans de particulars dels quals no ens consten referències. El 1038 els marmessors d'aquest vendrien els drets sobre Sant Marçal a Sunifred de Lluçà⁵⁴⁴.

Aquests drets no formaven part de les donacions de Guerau a Ripoll el 981 i no van ser entregats a Ripoll; acabarien com censos deguts al castell de Lluçà, anotats al capbreu de 1418.

Sembla implícit que tenia un nucli poblacional propi, encara que la seva església no és esmentada com a parroquial fins al 1038⁵⁴⁵.

540 *Et ipsos meos alios alodes quod abeo in rivo Lato vel de Buiones remaneat ad uxore mea Sanza vicescomitissa:*

[BAGES 2019](#), núm. 827.

541 [ORDEIG 2015](#), núm. 279.

542 [ORDEIG 2015](#), núm. 371.

543 [ORDEIG 2000](#), núm. 843.

544 [ORDEIG 2000](#), núm. 962.

545 [ORDEIG 2000](#), 285.

5 Lluçà

Ara per ara ens falta informació sobre els terrenys inicials que van constituir el municipi actual de Lluçà. La llista existent a la font més important, la dotalia de la consagració de l'església de Santa Maria de Lluçà el 905, sembla que ha estat [falsejada](#), potser a finals del segle XIII⁵⁴⁶ i hi ha dubtes sobre el seu contingut.

Sabem del poblament nou del castell, presumiblement anomenat també Lluçà, per les parts de l'esmentada consagració del 905 que es poden considerar autèntiques. Al seu solar es formaria més tard la canònica agustiniana.

Dins del terme del castell ens consta un poblament lligat a la torre de Torroella el 911⁵⁴⁷; també la *vila* de Puig-oriol, citada el 944 per primera vegada i el *vilar de Noguera*, esmentat el 924.

D'altres propietats no ens consta el lloc, com el *vilar de Gensovallo*, esmentat el 970⁵⁴⁸.

El vilar de Noguera

Les terres d'aquest *vilar*, esmentat el 924 dins del castell de Lluçà⁵⁴⁹, eren terrenys de Sant Climent Sarriba, segons manifesta una donació de 1076⁵⁵⁰. A aquesta parròquia ens consta el desaparegut mas *Noguera* a 1555⁵⁵¹. Hi ha un altre territori sense relació amb aquest, a Merlès amb el mateix nom, la *vall* de Noguera esmentada a la consagració de Santa Maria de Merlès de 893, com el territori superior de Montclús, en conseqüència, a la riba oest de la riera de Merlès.

La donació de 1076 és feta a Ripoll pels hereus de Folc de Lluçà, monjo del monestir.

La vila de Puig-oriol

La primera notícia d'aquesta vila és del 944, quan Sunifred de Lluçà intercanviaria un gran territori de la vila amb terrenys de Ripoll a la Cerdanya⁵⁵². Aquests eren presumiblement relacionats amb l'assegurança de terrenys per pastures a l'estiu i van continuar sota el control dels Lluçà fins al segle XIII: Apareixen citats al testament d'un altre Sunifred de Lluçà, segurament el seu fill, el 988⁵⁵³. Sembla que varen formar part de la dotació del futur bisbe Berenguer Sunifred quan va ingressar com a canonge a la catedral de Vic, abans de 1065⁵⁵⁴ i continuarien a plena edat mitjana en poder de la família: són esmentats a l'esponsalici de Ramon de Lluçà a la seva dona Sibil·la a 1252⁵⁵⁵.

546 Vid. *La consagració de Santa Maria de Lluçà*, a [ESCRIBANO 2024a](#).

547 *in locum ubi dicitur Torecella Bradilane qui fuit condam*: [JUNYENT 1980](#), 49.

548 *in castro Luzano, in villare Gensovallo*: [JUNYENT 1980](#), 327.

549 *in fines de castro Luçano, in villare que vocant Nogarola*: [UDINA 1951](#), 444.

550 [ORDEIG 2014b](#), núm. 27.

551 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R1, quad. 2 16v.

552 [ORDEIG 1999](#), doc. 550.

553 *et ipsos alios meos alodes que abeo ... in Cerdania*: [JUNYENT 1980](#), doc. 536.

554 [PLADEVALL 1966](#), 71. 88.

555 ACA, Cancillería, Pergaminos de Jaime I, Serie general, 1280.

La vila és coneguda també per altres documents carolingis, del 955⁵⁵⁶, 965⁵⁵⁷ i 978⁵⁵⁸, tots perduts i només coneguts per registres, el que ens priva de conèixer el nom real de la vila als temps carolingis; podria ser el mateix que l'actual, però, fent referència a un lloc elevat o puig on se situaria previsiblement una torre i un poblament, fets erigir per un *potent* anomenat Oriol. Sembla producte d'una aprisió.

No sabem si eren terres del castell de Lluçà des del primer moment. En tot cas ho eren el 944, a la vista de la permuta que fa Sunifred aquell any.

Previsiblement, va arribar a mans de Santa Maria de Lluçà per compra feta a 1254⁵⁵⁹. A 1281 el propietari era *home propi* del monestir⁵⁶⁰.

Billauí

Mas situat a prop del monestir de Lluçà.

A 1549 formaria part de les terres d'un establiment que va crear el mas [Burgès](#). El document és conegut per una confirmació de 1561, que anomena *Soler* a un dels antics masos que integren les terres entregades; aquest nom apareix ratllat i al seu lloc es escrit *Billauí*¹¹⁰; tanmateix, un document posterior, la revenda de la peça de la balma del Garet a 1694, diu que el mas Burgès antigament es deia *Codinac* i *Billauhi* o *Soler*⁵⁶¹. [Codinac](#) era l'altre mas que fou afegit a l'establiment de Burgès. La referència conjunta dels dos masos indica que les terres havien estat en mans del mas [Vilaró](#).

La confirmació de 1561 aclareix que la seva casa era enrunada aleshores.

Respecte de les cites posteriors com [Soler](#) o *Billauí* la qüestió no és clara, es tractava segurament de dos masos units dels que encara subsistien notícies a finals del segle XVII.

Masos als quals es van unir posteriorment les terres: [Burgès](#), [Font](#), [Vilaró](#).

Burgés

Mas situat molt a prop del monestir de Lluçà creat al segle XVI per un establiment de terres d'antics masos. La seva casa existeix, encara que en runes, [Cal Burgés](#).

El 18 de gener de 1549 el rector de Santa Eulàlia de Pardines Valentí Serra, procurador del prior de Lluçà, Joan de Pinós, firmaria a Guillem de Burgès i la seva mare l'establiment del masos [Codinac](#) i [Billuahi](#), aquest també anomenat *Soler*; el document el coneixem per una confirmació de 1561⁵⁶². Hi havia al moment una certa imprecisió a les denominacions.

556 [ORDEIG 1999](#), núm. 736.

557 [ORDEIG 1999](#), núm. 966.

558 [ORDEIG 1999](#), núm. 1254.

559 Segon nota feta al capbreu realitzat cap a 1400: ABEV, Conventuals, Capelles i Santuaris, Lluçà V/1/1, 10.

560 Estableix un censal al monestir per la mort d'un dels seus canonges. Al document esmenta el prior com el seu senyor: *concedo ... vobis domino meo Gillelmo priori ...* (ACB, Caritat, 15-C, 15).

561 És el moment en què es veu obligat a la revenda de la finca on era la balma (ACM, Notarials. APM, m-1741, 155).

562 La confirmació porta data de 12-12-1561 i la va testificar el mateix rector Serra (ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R1, quad. 2 , 37r.).

Les cases d'ambdós masos eren enrunades, segons informa la confirmació de 1561. Tot sembla indicar que el rector va pactar l'establiment de les terres als Burgès mesos enrere amb la condició de construir prèviament una casa, perquè el rector de Pardines havia contractat la construcció d'una a terres del mas *Codinac* uns mesos abans, el 15 d'octubre de 1548⁵⁶³. Aquesta casa serà substituïda per altra edificació a 1756, que és l'actualment conservada; la data la coneixem per una [llinda](#).

Les terres sumaven 100 jornals, i no degueren ser molt rendibles, almenys als primers moments: A 1569 el propietari arrendava el mas i es traslladava a viure a la balma del *Garet*⁵⁶⁴.

A 1674 els Burgès van vendre a carta de gràcia a un pastor una finca anomenada *la balma*, que tenia una casa, informació que coneixem per la revenda feta a 1694⁵⁶⁵. A 1750 tornarien a vendre la finca, que en aquest cas era anomenada *la balma dels Burgès*⁵⁶⁶; òbviament es referien a la [balma del Garet](#); la casa devia ser al costat de la balma o a les seves voltants, sembla l'antecedent del [Garet](#); no era la balma mateixa, era un casa convencional que fou reformada, segons informa un document d'obra que ha estat conservat⁵⁶⁷.

A 1691 els Burgès van vendre les terres a l'hereu del mas *Font*⁵⁶⁸ i al temps de la posada en marxa del cadastre, a 1716, restava junt a la casa només una petita propietat⁵⁶⁹.

El mas afrontava segons la venda de 1691 a l'est i sud amb terres de Verdaguer que havia comprat *Font*, fins a una serreta al sud per on discorria el camí al mas *Miralles*, i terres del mateix mas, que abans eren del mas *Verdaguer*, fins al torrent *Bornac*, a l'oest terres anomenades les *Costes*, que havien estat dels Burgès, ara de *Grau de Torroella* i al nord part amb *Vilaró* i part amb terres del monestir, seguint la coma de *Lluçà*, seguint la casa de *Torroella* fins al pedró fins a un cap de cingle i baixant el cingle, amb el rec de dalt del priorat.

Finques part del mas:

La devesa de Burgès, peça que afrontava amb el *serrat de les tines*, arrendada a 1607⁵⁷⁰.

La caseta, una peça de 3 quarteres a l'est del mas; al sud afrontava amb el camí a *Prats*, al costat d'una creu de fusta. Fou venuda a 1605.⁵⁷¹

Les costes, a l'oest del mas, terres venudes a l'hereu de *Grau de Torroella*, no ens consta la data.

Masos units: [Billuahi](#), [Codinac](#), [Soler de Bornac](#).

Masos als quals es van unir posteriorment les terres: [Font](#).

Codinac

563 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R5, quad. 2 s.f.

564 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R5, quad. C 74v.

565 ACM, APM m 1741, 155.

566 ACA, Notariales, Berga, Serie General, 441, part 1 50,

567 És datat a 1694, encara que són obres anteriors, potser del moment de la venda, a 1674 (ACA, Notariales, Manresa, 287, 115).

568 ACM, APM m 1739, 300v, 309 i m 1710, quad. 2 s.f..

569 ACA, Diversos, Vilalta, Legajo 1, Catastro Lluça 1716 . nums. 81 i 212.

570 ABEV, Parroquials, Santa Eulalia de Pardines, Y2, s.f.

571 ACA, Notariales, Manresa, 284, 37; apoca al fol. 56v.

Mas que era molt a prop del monestir de Lluçà, pels voltants del *camp de Codinac*⁵⁷².

A 1440 Pascasi de Codinac, casat amb la pubilla del mas Vilaró, va regularitzar la situació jurídica personal del matrimoni. El 8 de maig va reconèixer al baró que era home propi seu, fet produït al entrar al mas Vilaró⁵⁷³. Pascasi era originari de Vilaramó, a Gaià, previsiblement de terres del monestir de Lluçà i quedava pendent la indemnització pel canvi. Aquesta part es resol el 5 de juny amb un pacte ampli amb al prior que inclou la confirmació de l'establiment d'un altre mas anomenat *Soler de Bornac* que tenien els Vilaró i era de domini del monestir⁵⁷⁴, l'alliberament del domini sobre la dona per aquest⁵⁷⁵ i l'establiment d'unes terres del monestir a l'est i sud de les de Vilaró⁵⁷⁶.

Sembla que les terres que havien acabat en mans de Pascasi Codinac en emfiteusi eren terres en mans del monestir, que varen ser conegudes després com el *mas Codinac*, presumiblement per una masoveria que va obtenir de nom popular el del propietari. Aquesta sembla la hipòtesi més probable per les futures mencions del *mas Codinac* als segles XVI i XVII a la zona; Pascasi era originari de Vilaramó, a Gaià, el que ens fa creure que no devia el nom *Codinac* a un mas de l'entorn de Vilaró. De fet, ens consta un home resident a Vilaramó (podrien ser dos, pare i fill) que sembla avantpassat de Pascasi, Ramon Codinac, qui apareix esmentat a un inventari de 1376⁵⁷⁷ i a la venda d'un censal a 1388, aquest document avui perdut⁵⁷⁸.

Tot indica que les terres ja tenien una *casa* que servia d'habitatge als parcers o masovers, [la balma del Garet](#), que era habitable al segle XVI i a la que de fet el seu propietari es va traslladar després d'arrendar el mas a 1569¹¹¹. Aquest fet apunta al fet que era un mas medieval del qual desconexem el nom i la balma corresponia a l'habitatge del mas; no sembla que fos anomenat *Codinac* temps enrere.

No ens consta si els dos masos esmentats al pacte de 1440, el de *Codinac* i el vell *Soler de Bornac*, van quedar deshabitats al temps en què es van incorporar al patrimoni de la família Vilaró o van ser-ho posteriorment. En tot cas sembla que a mitjan segle XVI les seves *cases* eren en runes: ambdós masos eren *deshabitatos et in terram prestatos* al dir de l'esmentada confirmació de l'establiment de 1561; sembla que tampoc existia cap altra edificació a les terres d'aquests masos a mitjan segle XVI susceptible de ser habitada. Tampoc per aquestes dates hi ha cap record de la casa del vell mas Bellauí,

Aquests masos *Codinac* i *Soler de Bornac* van tornar a mans del monestir de Lluçà en data desconeguda, potser a la segona meitat del segle XV; no ens estranyaria que fos per impagaments dels censos del mas [Vilaró](#), com va succeir a tants masos, encara que es podrien donar altres circumstàncies. En tot cas són les terres entregades als Burgès a 1549.

Masos als quals es van unir posteriorment les terres: [Vilaró](#), [Burgés](#), [Font](#).

Font

572 WGS84 42.0504, 2.0299.

573 ABEV, Parroquials, Oristà R1, 92v.

574 ABEV, Parroquials, Oristà R1, 98v i 108. El document és partit a l'enquadernació.

575 ABEV, Parroquials, Oristà R1, 108.

576 ABEV, Parroquials, Oristà R1, 97v.

577 [Martinez 2022](#), 135.

578 [Reixach 1996](#), 491.

L'hereu del mas Font va adquirir la majoria de les terres del mas [Burgés](#) a 1691¹¹¹. Una de les terres que van retenir els Burgés, la finca anomenada *la balma de Burgés*, arriba a les seves mans a 1750¹¹¹.

Masos units: [Billuahi](#), [Burgés](#), [Codinac](#), [Soler de Bornac](#).

Soler de Bornac

Aquest mas eren unes terres explotades al segle XI al terme del castell de Lluçà a un lloc que era anomenat *Soler*, que va donar nom posteriorment a aquell. Van ser donades a Santa Maria de Lluçà el 1097⁵⁷⁹ presumiblement en mig dels preparatius per fundar la canònica⁵⁸⁰.

Les terres del Soler de 1097 les identifiquem com el mas Soler de Bornac per una nota presumptament del segle XIII al vers del document que indica *den Soler de Benach*. L'apel·latiu de *Bornac*, el torrent situat al costat, sembla ser posterior, per evitar confusions amb altres masos *Soler* de l'entorn.

Aquest mas pertanyia als Vilaró a 1440 i va formar part d'un pacte ampli amb el prior de Lluçà; vegeu [Codinac](#). Posteriorment es va incorporar a les terres que van formar el mas Burgés a 1549; en aquest moment sembla era lligat amb el mas *Billauí*. Vegeu [Billauí](#) i [Burgés](#).

Degué acabar unit al patrimoni de Vilaró pel matrimoni d'Antoni Soler, alies Vilaró, amb una pubilla de Vilaró, citat a una salvaguarda de 1406⁵⁸¹.

Era al costat del torrent de Bornac, i el seu apel·latiu es deu a una desambiguació.

Masos als quals es van unir posteriorment les terres: [Vilaró](#), [Burgés](#), [Font](#).

Vilaró

Masos units: [Codinac](#), [Soler de Bornac](#).

579 [BAUCELLS 2006](#) 2538-2539.

580 Vid. *La fundació del monestir de Lluçà* a [ESCRIBANO 2024c](#).

581 [PLADEVALL 1997a](#), 33.

6 Oristà

Al municipi d'Oristà són la majoria dels territoris que al segle XIV van quedar sota el castell de Tornamira. Al segle X tots pertanyien al castell d'Oristà; de fet, sembla que tots eren a aquest castell des dels primers moments de la conquesta, excepte el territori de Serradellops, que havia estat, pel que sembla, un castell independent al segle IX, el castell de Serradellops.

Al costat est de Sant Feliu, en aigües vessants del Bassi, i, en conseqüència, fora de la *vall de Relat*, hi ha unes terres que sembla formaven part d'una vila carolíngia de la que no tenim informació directa, lligada a una fortalesa, coneguda a plena edat mitjana com el [castell de la Sala](#); el territori carolíngi és donat al monestir de Ripoll en una data que no coneixem. La major part del seu terme va quedar dins del castell de Tornamira i es va unir posteriorment al municipi d'Oristà; constitueixen els territoris de [Llobartera](#) i la Sala; una altra part, la més propera al nucli poblacional de Sant Feliu, la terra de Graell, va quedar incorporada al castell de Quer al segle XIV, junt el vilar de Relat, el terme de Sant Feliu, i sembla que tot el terme del seu castell.

També es va mantenir al castell de Tornamira al segle XIV, i va quedar incorporat al municipi d'Oristà més tard, les terres de [Comesòlives](#), que corresponen a un territori carolíngi, [la muller morta](#), una explotació independent que era presumiblement originàriament dins del territori civil del [vilar de Relat](#), i que posteriorment serà donada al monestir de Ripoll; també va quedar al castell de Tornamira al segle XIV, després municipi d'Oristà.

Comesòlives

Mas situat a la parròquia de Sant Feliu Sasserra, molt a prop de la vila, i rodejat de terres d'aquest municipi, presumiblement parcel·lat en data desconeguda de l'alou de [La Muller morta](#).

Desconeixem quan es va parcel·lar. La primera referència que coneixem dels propietaris és molt recent, de 1324⁵⁸², encara que deu ser establert en dates anteriors.

És segregació de: [La Muller Morta](#).

La muller morta

L'alou de *la muller morta* era a l'oest de Sant Feliu, a prop de *la serra* en mig de les terres del *vilar de Relat*. Es tractava d'un territori que presumiblement serà donat a Ripoll en dates antigues, encara que era un terreny aïllat de la resta de les terres del monestir, i, en conseqüència, podria no ser relacionat amb la possessió inicial de Ripoll a la parròquia: el topònim de *muller morta* encara subsistia al segle XVIII; allí era *la font de la muller morta*, l'actual *font dels horts*.

La zona era dividida ja en 1019, quan es venia una part⁵⁸³. A 1620 la zona de dalt es deia *Terrenques* segons ens consta en la donació d'una finca al lloc, situada als confins del *cingle gros sobre la font*

582 ABEV, ACV, 7/875

583 [ORDEIG 2016](#), 158.

de la muller morta; la peça en qüestió afrontava a l'oest amb la finca *de la muller morta* i el camí a Comesòlives⁵⁸⁴.

El document de 1019 fa referència a que era parcel·lat. Presumiblement, una de les parcel·lacions és el el nucli del mas [Comesòlives](#).

Llobartera

Mas situat a la parròquia de Sant Feliu Sasserra, formant part d'una gran extensió de terres de Ripoll al lloc, de les que no ens consten les circumstàncies en què van arribar a les mans del monestir, presumiblement des de dates molt primerenques. A l'edat mitjana era conegut com *Lluartera*.

Desconeixem quan es va parcel·lar; la primera referència feta als propietaris és molt recent, un reconeixement de domini de 1350⁵⁸⁵.

584 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R14, quad. 2 96v,

585 ABEV, Conventuals, Capelles i Santuaris, Granollers de la Plana. Pabordia de Palau 3, f. 46

7 Prats de Lluçanès

El municipi de Prats, pel que sembla, recull els territoris de tres termes carolingis: el de la torre de Quer, Llanars i el terme de la guàrdia de Pardines. A la primera és lligat el territori de Prats i a la darrera el de la vila de Pardines.

Vila de Pardines

Ens consten terrenys *erms*, sense ocupar, als voltants de la torre, potser al propi periurbà del poblament. L'aprisió ha estat feta pels mateixos venedors d'una terra el 915 i, en conseqüència, no pot ser molt anterior als trenta anys que constitueixen el límit per la legalització del fet, cap al 885⁵⁸⁶.

Prats de Lluçanès

Hi ha una cita del lloc a la dotàlia de Santa Maria de Lluçà, encara que és [sospitosa](#) de manipulació. Entre les propietats esmentades és una de les seves divisions, Torroella, *amb la seva petita sufagrània, a Prats*⁵⁸⁷. La cita és controvertida, encara que, possiblement, indica que el territori de Torroella tenia terrenys dins de Prats.

La primera cita que sembla segura és el testament de la vídua de Guisad de Lluçà el 1038⁵⁸⁸ ens consta esmentada una *vinya a Prat*. Es tracta d'una donació a la citada església de Sant Pere de Torroella, avui del Grau.

586 *terra nostra propria que nobis advenit de nostra aprisione et est ipsa terra in comitatu Ossona, in chastro Oristi, in terminio de Sancta Eulalia, in locum que nominant Partines* ([JUNYENT 1980](#), 66).

587 *Torrocella cum ipsa sufraganiola ad ipsos Pratos*.

588 *Et ad Sancti Petri Torrezela, ipsa vinea que plantavit Mir, ad ipso Prato* (ORDEIG 2000, núm. 927).

8 Perafita

Perafita és domini dels senyors de Lluçà a plena edat mitjana, encara que era al terme del castell de Sant Boi, no al de Lluçà. Malgrat que les circumstàncies de com es va produir el domini dels *veguers* de Lluçà no han estat estudiades, sembla segur que el lloc ja era a les seves mans a 1073⁵⁸⁹.

589 Data del testament de Folc Sunifred de Lluçà, on fa llegats a esglésies de llocs domini de la família, entre d'altres. A la llista és una quantitat donada a l'obra de l'església de Perafita: [ORDEIG 2000](#), núm. 1358. No ens consta la *vila* on era l'església, potser *l'alou* de *villa Edres*, les Heures, transferit amb altres per Berenguer Sunifred al seu germà Galceran a l'any següent: [ORDEIG 2000](#), núm. 1367.

9 Salselles

Aquest territori devia formar part del terme del castell de Lluçà als primers moments de la conquesta.

Sembla que el bisbe Radulf d'Urgell adquireix el lloc en diverses compres. Ens consta una petita finca el 930⁵⁹⁰ i notes de les adquisicions de tres més per a aquells anys⁵⁹¹. Oliba, fill del bisbe, donaria a Ripoll tots els drets jurisdiccionals i fiscals del terme⁵⁹².

Tres anys després, el 951, figura a la confirmació de les possessions del monestir de Ripoll pel papa Agapit II. Ofereix, però, una opaca referència a la propietat, confirmant la possessió de la *parròquia* de Sant Pere de Salselles, situada al *pagus* de Lluçà⁵⁹³ i delimitant el terme⁵⁹⁴. Devia ser tot el territori civil, és a dir la jurisdicció i fiscalitat que corresponien al responsable del terme.

Sembla que amb aquesta donació perd la relació que tenia amb el castell, i per aquesta raó és esmentat el terme *pagus*, que sembla era una indicació genèrica de territori, sense valor com a terme.

El territori perd els lligams amb els Lluçà. Hi havia, però, algunes petites propietats a Salselles que formaven part a l'edat moderna del domini dels jurats del Lluçanès, no sabem si adquirides per compres dels senyors de Lluçà o per formar part d'una altra parròquia⁵⁹⁵. És la zona de Viladheures, al sud, on hi havia també propietats del monestir⁵⁹⁶; aquest lloc sembla ser exclòs del terme de Sant Pere de Salselles a la delimitació feta el 951⁵⁹⁷.

590 [JUNYENT 1980](#), núm. 364.

591 [ORDEIG 1999](#), núm. 1081.

592 [ORDEIG 1999](#), núm. 627.

593 *et in comitatu Ausona, in pago Luzane, aeclesia Sancti Petri cum suis pertinenciis*: [ORDEIG 1999](#), núm. 685.

594 *de latere uno in rivo Luzano fines et de alio in rivo Azesto et de alio in Cominiano et pervenit parrochia in rivo Azesto et finit in Puio de Flamidia et ex alia parte in rivo de Luzano et ex alia parte in strata de villa de Hederas et finit ad ipso Castellare*: Ib.

595 Com és indicat a un censal de 1695 sobre els terrenys del que sembla un mas rònec unit al mas Muntanyola de Salselles. En aquesta ocasió la parròquia ja és anomenada de Sant Pere i Santa Maria de Salselles: ACM, APM m 1741, 217v.

596 *Mansi vocati Viladeuras*: ABEV, Parroquials, Alpens, R8, 14.

597 No afronta amb la vila, només amb el camí que porta a la mateixa: *ex alia parte in strata de villa de Hederas*: [ORDEIG 1999](#), núm. 685.

10 Sant Feliu Sasserra

El terme actual del municipi de Sant Feliu és l'hereu de la [vall de Relat](#), el territori civil del castell. El seu perímetre queda disminuït a l'esdevenir separat de Pardines, Pedrós i Pinós. La Cirera també es va separar, tot i que després es va tornar a unir al terme de Sant Feliu. El municipi actual té el seu origen en aquests dos territoris, coneguts al segle X: El *vilar* de Relat, esmentat per primera vegada el 944 i la *vila* de la Cirera, coneguda el 952.

El vilar de Relat

Aquest territori era el terme d'un nucli poblacional, suposem que anomenat *la Serra* o *Relat*. Atès que hi havia a Santa Eugènia un altre territori anomenat *Relat*, aviat és conegut pel nom de la seva església, Sant Feliu. Sembla que en realitat era un *barri*, un desdoblament del poblament del [castell](#), com els d'Oristà, Merlès, Lluçà i el Castelló. Tots quatre es poden situar segurament a l'últim quart del segle IX. Del vilar no tenim notícies fins a les afrontacions de dues terres venudes a Pardines el 944⁵⁹⁸, encara que devia ser de les mateixes dates que els barris dels castells veïns esmentats.

No és el territori civil del castell, en tot cas, que incloïa Pinós, Pardines Pedrós i la Cirera. La hipòtesi més probable, ara per ara, és que ja al segle X aquest terme, la [vall de Relat](#), aniria perdent pes i el territori del poblament de Sant Feliu va adquirir autonomia.

El resultat final d'aquests canvis és el terme de l'anomenat *vilar de Relat*. El territori fiscal del vilar i el nucli poblacional deuen el seu nom, en realitat, a una construcció, un complex anomenat *vilar de Relat*, el titular del qual devia administrar els impostos del terme i tenia unes terres en explotació directa, inclosos els *erms* que eren terres fiscals. El titular, però, tindrà una concessió del del castell, qui és realment el responsable del terme.

Aquest vilar i l'església eren el 952 a l'actual vila, al mateix lloc on es situa l'església i el nucli antic: apareix per primera vegada citada indirectament a una referència al camí que anava a sota⁵⁹⁹, l'anomenat [camí de Cardona](#), que entrava al Lluçanès pel coll de Comadoms i portava a l'edat moderna a la Torre d'Oristà. Explícitament ens consta la ubicació el 997⁶⁰⁰. El nom modern de l'església i de la població, Sant Feliu Sasserra, no és esmentat fins al 1051⁶⁰¹, i encara al segle XI l'església era anomenada també Sant Feliu de Relat.

El *vilar de Relat* és partit al final del segle XIII i desapareix de manera definitiva a 1440. El complex, fortificat, i els restos de les seves terres en explotació directa encara eren reconeixibles al segle XVI, quan eren esmentades la *casa de Relat* i les finques anomenades les *feixes del vilar*⁶⁰², la *coma de Relat*⁶⁰³ o el *camp de Relat*⁶⁰⁴.

598 *de occiduo in villare que nominant Riolado*: [ORDEIG 1999](#), part 1, 430; *de occiduo in villare que vocant Riolado*: id., 437

599 *ipsa strata qui vadit subtus domum Sancti Felice* ([JUNYENT 1980](#), núm. 274). Explícitament ens consta el 997: El nom modern de l'església i de la població, *Sant Feliu Sasserra*, no ens consta fins al 1051

600 *ipsa serra ubi ecclesia Sancti Felicis est sita* ([ORDEIG 2000](#), núm. 1767).

601 *ecclesiam Sancti Felicis quam dicunt de Serra* ([ORDEIG 2000](#), núm. 1089).

602 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R4, 110r.

603 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R3, quad D ff. 51r-52v.

604 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R5, quad. 2 s.f.

Terme

Els límits del vilar ens consten en general per la venda feta a 1103⁶⁰⁵; s'estenien d'est a oest des de la serra de Sant Feliu⁶⁰⁶ fins als costats del coll de Comadoms⁶⁰⁷, de Terradelles⁶⁰⁸ i de Pinós⁶⁰⁹.

A l'est, el vilar afrontava amb dues grans termes de torres, també anomenades viles, de nom original desconegut, la de *la Torre d'Oristà* i de *la Sala*, i al sud, amb les torres i viles de *la Cirera i Púdua*.

El terme del *vilar* és, bàsicament, un tram de la conca de la riera de Relat, amb les serres com terminacions. Aquest constitueix el nucli del terme castral, encara que aquest no era circumscrit a la riera: tant Pardines com la Cirera són a la conca del Bassi. Tampoc ho era del vilar de Relat, que ocupava també part del Bassi als seus orígens, com veurem. Les serres va acabar posteriorment, això sí, com a límits, llindes que actualment també separen termes municipals⁶¹⁰.

El límit oest era originàriament una continuació del de Santa Eugènia, des del coll de Comadoms, fins a Pinós, és a dir la serra que divideix les aigües vessants de les rieres de Merlès i Relat. Els seus tres fonamentals es poden seguir a la venda del *vilar* feta a 1103⁶¹¹; segueixen des del coll de Comadoms⁶¹² per Terradelles⁶¹³ fins a Pinós⁶¹⁴. A la llista hem d'afegir parts de Pedrós, on se citen possessions del vilar a 1346⁶¹⁵. A aquest tram, els límits originals van canviar al segle IX per aprisions; tot sembla indicar, però, que segueixen, com al sud, el límit de les aigües vessants, traçat que coincideix amb el del mateix camí de transhumància present a Santa Eugènia.

Per un document de 1439 sabem més en detall el límit traçat entre els castells de Sant Feliu i Tornamira, separats des de 1397, que sembla eren els del castell carolingi⁶¹⁶.

Al temps del document el domini del castell de Tornamira era en mans del rei i es formalitzava la presentació d'una terna per al nomenament del batlle; un dels proposats era l'hereu de Comesòlives, de la parròquia de Sant Feliu. Aquest mas era de domini de Ripoll i del diploma es dedueix que el límit del castell de Tornamira per aquelles dates coincidia amb el de les antigues possessions de Ripoll a l'est de Sant Feliu, presumiblement les del castell de la Sala, e incloïa Comesòlives, l'antiga *Muller Morta* dins del terme de Sant Feliu, encara que pertanyia al castell d'Oristà.

605 ABEV, ACV, 6, núm. 1187.

606 *Ad auriente parte in serra S[icis]*.

607 *de mer[] strata Cardonea*. Aquest camí era el 981 el límit nord de la vila de Púdua, després el terme de Santa Eugènia de Relat: *et de circi in ipsa strada Cardonense qui pergit ad Ausona* (ORDEIG 1999, núm. 1358). El camí entrava al Lluçanès pel Coll de Comadoms, límit de Santa Eugènia, seguint un traçat avui perdut. A l'edat moderna la ruta era més a baix, entrant per la Portella, camí que encara existeix.

608 *.. de occiduo ad ecclesiam Sancti Michaelis*. El delme de Sant Feliu del segle XIV incloïa un mas de la parròquia de Sant Miquel de Terradelles, el de Torrents (ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Y3, s.f.). Aquesta església també devia ser fora dels límits de Sant Feliu, encara que al costat d'aquests.

609 *de circio in pug dAguilar*. Aquest és el puig proper al bosc de Pinós com ens costa el 955: *et de occiduo in Puio Aquilare vel in ipso bosco de Pinosso* (JUNYENT 1980, núm. 284.).

610 Per als límits antics de la serra de Sant Feliu, vegeu *Sant Feliu Sasserra*, a [ESCRIBANO 2024b](#).

611 ABEV, ACV, 6, núm. 1187.

612 *de meridie strata Cardonea*: *Ib.*

613 *.. de occiduo ad ecclesiam Sancti Michaelis*: *Ib.*

614 *de circio in pug dAguilar*: *Ib.*

615 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Z1, s.n.

616 [ORDEIG 1995](#), 57. La cita es refereix al pergami original, i també és conservada l'entrada al manual notarial (ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 68).

És la mateixa de la dels delmes als inicis del segle XIV, i ha perdurat fins avui, convertida actualment en límit dels termes municipals de Sant Feliu i Oristà; tot indica que era la mateixa dels moments carolingis.

Els límits amb la Sala

El vilar limitava a l'est i sud amb el castell d'Oristà, després Tornamira. Al sud, al costal de la *Muller Morta*, era una propietat mitjana que incloïa el mas Llobertera i l'antiga propietat de la Sala. No era territori del castell ni del vilar, i, de fet, actualment és terme municipal d'Oristà; els límits de tots dos dominis, en gran part del temps de la repoblació, encara es poden apreciar avui, separats pel vell [camí de Cardona](#). No sembla que *la Muller Morta* formés part d'aquest territori, perquè les terres no són contigües.

Unes terres d'aquesta propietat de Ripoll són incloses, però, en el terme de Sant Feliu. Corresponen al mas Graell, aquest propietari d'una finca anomenada *el Camp de Graell*, una llengua de terra enmig de les terres de Relat, que avança fins a pocs metres de l'església de Sant Feliu, al sud. El lloc és molt significatiu i podrien tenir a veure amb la distribució de la terra al moment de la fundació del barri del vilar, presumiblement a finals del segle IX.

No coneixem l'origen d'aquesta propietat de Ripoll; de fet, el monestir no guardava documents de propietat d'aquesta. Sembla una donació molt primerenca al monestir, i, per les dimensions, deu ser un *vilar*. Devia tenir la torre al futur [castell de la Sala](#).

El problema amb aquest territori, i, el de la *Muller Morta*, és que a plena edat mitjana formaven part de la parròquia de Sant Feliu, encara que eren al terme del castell d'Oristà. La [parròquia de Sant Feliu](#) és una parròquia castral, existent previsiblement cap a l'any 900.

No tenim constància documental per aquesta anomalia, i tampoc Ripoll guardava títols de propietat d'aquests territoris, encara que poden ser els esmentats a la butlla de confirmació de propietats del cenobi al 951.

La hipòtesi més usual en aquests casos seria que aquest territori formava part originàriament del castell de Sant Feliu i de la seva parròquia castral, i van deixar el terme del castell per una aprisió d'homes del castell d'Oristà a terres de Sant Feliu, i les terres resultants van ser donades a Ripoll en una data també primerenca.

És el [cas de Degollats](#), terres de Llanars que es van incorporar al castell de Merlès, encara que no van deixar la parròquia de Lluça de la que formaven part. Al cas de Merlès sembla segur que no es va moure el territori parroquial perquè va ser objecte d'aprisió després de l'assignació de delmes a església de Santa Maria i la seva parròquia, al 893. Han de ser abans del 955, quan figuren al territori del castell de Merlès, i continuarien segles després a la parròquia de Llanars, separada de la de Lluça. Les de Sant Feliu han de ser de dates semblants.

L'anomalia es deu segurament, per tant, a una aprisió, i, podríem situar, per tant, el límit sud-est del castell de Sant Feliu no a la serra, sinó dins del Bassi.

Tanmateix, aquest criteri provoca una anomalia als límits, truncant el criteri que observem a la resta de les terres, delimitades per la serra que divideix les conques de Relat i de Bassi. El criteri de les conques i els cursos d'aigüa és molt antic al Lluçanès. Per tant, l'opció més probable és que

l'anomalia no es produís a època carolingia i fos fruit d'alguna situació especial del castell de la Sala que no coneixem.

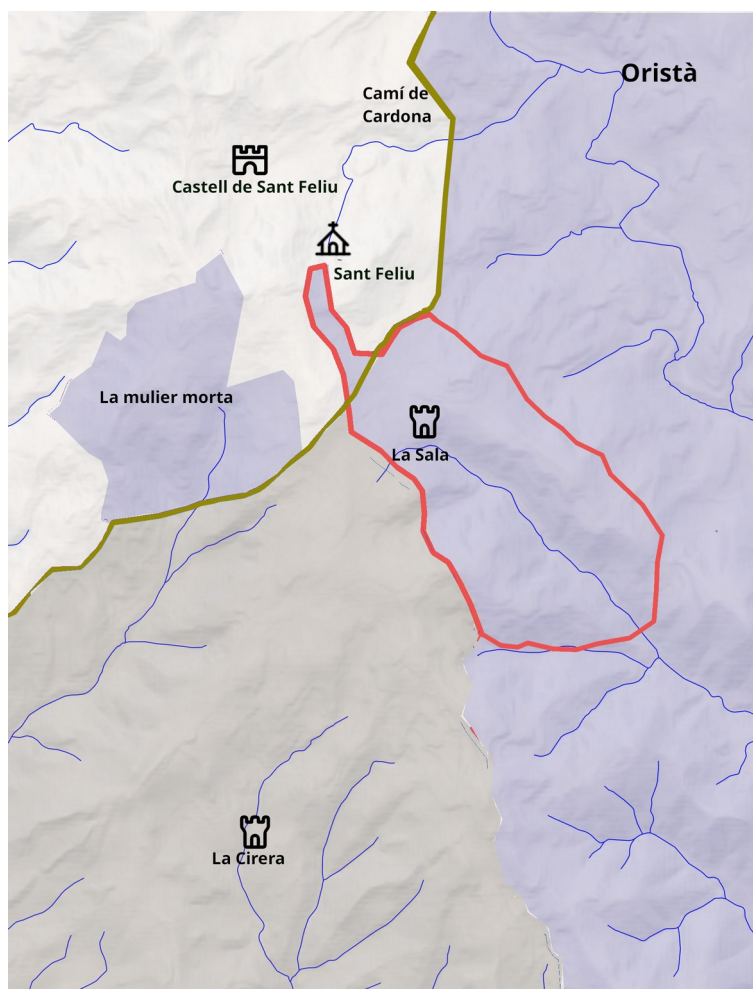

Figura 8: La Sala dins de les terres de Sant Feliu

A la figura precedent es mostra la posició de les possessions del vilar de Relat, Ripoll i la Cirera a finals del segle XIII, al costat de la vila. Separant les propietats és el camí de Cardona, documentat al 952.

El territori de la Sala (limitat en vermell) té una part al castell de Sant Feliu, arribant a uns metres de l'església. A l'edat moderna sabem que era un territori de delmes, el que segurament ens indica l'existència d'una església. No hi ha referències, encara que els terrenys al costat de Sant Feliu podrien indicar una possible ubicació d'aquesta església i el seu nucli, al costat de la de Sant Feliu.

El territori de la Sala és propietat del monestir de Ripoll almenys des de plena edat mitjana, encara que la falta de documentació a l'arxiu monacal ens remet al segle X. A continuació, al sud, dins del territori d'Oristà, continuen dues grans propietats del monestir, de les que tampoc ens consta l'origen: Rocaguinarda i la Quintana. Podrien ser parts del mateix territori original de la Sala. En aquest cas parlariem d'una vila i tres vilars, i el seu terme arribaria fins al costat d'Oristà, a la Gavarresa. No ens consta el domini directe de la Riba, que és a l'est de la Sala, i, per tant, al nord de la Quintana. Si fos de Ripoll, seríem, segurament, a una gran apriació, dirigida per un potent lligat als

comtes i ens remetria al segle IX, perquè és un territori massa gran per no deixar rastres als documents del Lluçanès.

Composició

Els últims tenidors del vilar, els Relat mantenien unes terres al mig dels masos del vilar, el domini directe de les quals és transferit al monestir de Lluçà. Van ser establertes o venudes als Arnau en data desconeguda, potser a la dècada de 1430 quan la família liquida els béns a Sant Feliu i es trasllada a Alps. Constituïen el [mas Relat](#).

Potser eren antigues terres dominicals. Hi ha la possibilitat de que el *vil·lar de Relat* no fora originàriament a Sant Feliu. Aquest era un nucli previsiblement creat com barri del castell, i seria el centre de la *vall de Relat*, el territori civil del castell. Amb la hipòtesi d'un trasllat del *vil·lar de Relat* a la població de Sant Feliu, les terres de Relat no serien dominicals del castell, sinó les del *vil·lar*.

Els Relat tenien també al segle XIII un grup de terres prop la vila, sembla que des de l'actual Pas Nou fins al camí exterior de Manresa-la Torre d'Oristà, prop de l'actual Pla Moixons. També sembla que eren terres dominicals.

Tots aquests dominis de Relat, exceptuada part dels terrenys de la vila a l'est i sud-est, van passar al domini directe del monestir de Lluçà en data no coneguda, sembla que a finals del segle XIII⁶¹⁷.

Són territoris reduïts, però. El vil·lar era als seus orígens un territori fiscal, encara que a la plena edat mitjana ha esdevingut un domini. Sembla que a l'actual mas [Badia](#), que era unit als dominis de Relat al segle XIII, va existir un vil·lar carolingi, [Abadia](#), és de suposar independent. Hi ha indicis del fet que més terrenys de Relat formaven part al seu origen d'altres vil·lars alodials; en qualsevol cas, pràcticament no tenim prou informació de la història de les terres abans del segle XIII a la majoria dels casos

Tot sembla indicar que a finals del segle XIII el territori era organitzat en un gran nombre de petites explotacions, que més tard es van concentrar als masos Vilaclara, [Comes Vertides](#), [Badia](#), [Argelers](#), [Bonells](#), [Arnau](#), [Puig Sobirà](#), [Puig Jussà](#), [Fontarmona](#), el desaparegut [Clapers](#). Evidentment, el domini útil de la terra llavors era dividida en molts masos i finques petites, encara que tots a poc a poc varen acabar incorporats als masos mencionats a la baixa edat mitjana o al segle XVI.

Entre les terres del vil·lar hi havia terres que van acabar en mans de monestirs i esglésies per donacions, encara que no van quedar fora del territori del castell de Sant Feliu.

Ripoll tenia tres propietats al vil·lar, totes d'origen no documentat. Una era una zona estreta, rodejant el *serrat de les Forques*. Més al nord, les terres de *la Jordana* eren presumiblement del vil·lar de Relat⁶¹⁸. Aquella finca era del desaparegut mas Camps, un establiment de Ripoll, del que quedaven pocs records al segle XVIII⁶¹⁹. A l'edat moderna el mas va quedar incorporat a Gurrians, del que es va parcel·lar una finca del vell mas just al costat nord de la torre que es deia *la Coma dels Angelats*,

617 Sembla que és posterior a l'alliberament de domini de Berenguer d'[Argelers](#) a 1283 i abans de 1334, moment en què es ven una casa al camí a la Guardiola que era d'aquest domini (ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, ff. 43r-43v).

618 Que van passar al monestir de Lluçà. El domini directe del monestir de les terres de la Jordana és especificat a molts documents, vb. ACM, APM m 1740, 283,

619 A 1728 se seguien interrogatoris per provar que la Coma dels Angelats havia format part de les terres del mas Camps: ACM, APM m 1758, 197.

com ens consta a 1752⁶²⁰. Sabem del domini directe de Ripoll d'aquesta finca i l'afrontació amb el *puig de Guardiola en un document de 1629*⁶²¹. El mas Camps vorejava presumiblement la Jordana a l'est i seguia cap al nord, fins a les terres de Comes Vertides, que també limitaven amb la Jordana, segons indicava una venda de 1629¹⁰².

També de Ripoll era [un alou](#) que va quedar incorporat al mas [Badia](#) i un altre més unit després a [Fontarmona](#)⁶²²

Del monestir de l'Estany era el desaparegut mas [Riu](#), incorporat a Badia, [Comes Vertides](#), el desaparegut mas [Cudina](#)⁶²³ i moltes petites finques⁶²⁴; del rector eren dues petites finques prop del nucli.

La vila de la Cirera

Aquesta vila pren el seu nom per una torre o *cirera*⁶²⁵ situada al seu territori, que va donar lloc al [castell de la Cirera](#), del que es conserven restos⁶²⁶. Apareix citada per primera vegada el 952, com a límit de la vila de Púdua, a Santa Eugènia de Relat⁶²⁷.

Vilaclara

No identifiquem aquest territori als temps carolingis. Segurament era una divisió del vilar de Relat, el terme civil de Sant Feliu, perquè les afrontacions d'aquest amb Pinós obliguen a incloure les seves terres.

És citada a unes afrontacions al segle XI com Vilaclara, el seu nom actual⁶²⁸.

Aquesta vila era a 1257 propietat dels Lluçà⁶²⁹.

Abadia

620 ACA, Notariales, Manresa, 316, 76v.

621 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R6, quad. B 13.

622 Ripoll posseïa al nord de la torre un important terreny que era unit al mas Gurrians a més dels masos Graell i Valls al sud de la sagrera com hem esmentat. També al terme, el mas desaparegut de Badia Jussà, obtingut per una donació de () i una part de Fontarmona, de procedència desconeguda.

623 Inclòs al capbreu del monestir de finals del segle XIV ([ROCAFIGUERA 1987](#), 210).

624 [ROCAFIGUERA 1987](#), 210.

625 Vid. *Fortificacions musulmanes* a [ESCRIBANO 2024a](#).

626 Vid. *Castell de la Cirera* a [ESCRIBANO 2024a](#).

627 [JUNYENT 1980](#), 230.

628 [MASRAMON 1990](#), 32.

629 Esmentada a la firma esponsalícia de Ramon de Lluçà de 1257: ACA, Cancilleria, Pergamins de Jaime I, Serie general, 1686.

Vila segurament carolíngia citada a la donació d'unes terres al costat donades a Ripoll el 1030⁶³⁰. Era a terres de l'actual mas [Badia](#), al qual dona nom.

A finals del segle XIII va passar al del monestir de Lluçà, com la majoria dels dominis dels Relat, el que segurament indica que originàriament era part del vilar de Relat.

Fou parcel·lada donant pas als masos de [Badia Jussà](#) i [Badia Sobirà](#).

La *vila* mateixa segurament era al lloc on és l'actual mas Badia, a terrenys de Badia Jussà: el vilar original segurament era fortificat, com sabem d'altres propers com el de la Cirera, i tot indica que aquesta és la raó per la que fou escollit pel senyor de Gaià per al seu habitatge al segle XV.

Masos als quals es van unir posteriorment les terres: [Badia Jussà](#), [Badia Sobirà](#), [Badia](#).

Alou prop d'Abadia

Petita propietat segurament carolíngia que era al costat de la vila de [Abadia](#) i és donada al monestir de Ripoll a 1030¹²⁵.

En data no coneguda és establerta i va rebre el nom de mas [Boteres](#), el qual a 1351 figurava agregat a [Badia Jussà](#). Sembla que l'alou incloïa també una finca separada a les proximitats, anomenada *Closes*, que a 1351 era unida al mas [Badia Sobirà](#)⁶³¹.

L'alou sembla que era a al nord de Badia, al límit de Vilaclara, al costat de la riera de Relat.

Masos als quals es van unir posteriorment les terres: [Badia Jussà](#), [Boteres](#).

Argelers

Aquest mas, avui en ruïnes, era un dels masos del domini de Relat al segle XIII. A 1283 Berenguer de Relat va alliberar del seu domini a Berenguer d'Argelers⁶³², presumiblement un home procedent del mas que canviava de residència.

Arnaus

Podria ser que el mas rebí el seu nom del seu primer propietari, *Arnalls Ramon*, qui va obtenir l'establiment d'unes terres de Sant Feliu a 1173 o 1174⁶³³. Sembla que el titular de la terra era el cap de la seva família, qui es deia *Ramon*, apel·latiu comú a altres membres d'aquella. Malgrat que la

630 [ORDEIG 2016](#), 220.

631 Les terres consten a dos *confessions* dels propietaris de Badia Jussà i Badia Sobirà a 1351 conegudes per una còpia del segle XVI; ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R2, quad. 2 s.f.

632 ACB, Caritat, 15-C, 63.

633 ABEV, AEV, Pergamins Mensa Episcopal, 16/76.

terra era un alou de *Ramon*, segons figura al diploma, per aquelles dates de fet és una concessió assimilada a una emfiteusi, figura jurídica que no és esmentada al diploma; presumiblement ho era als castlans i tenidors del vilar de Relat, perquè a finals del segle XIII el mas Arnaus com la major part dels masos dependents del vilar va caure sota el domini directe del monestir de Lluçà, on es mantindria fins al segle XIX.

Badia

Nom que rep des del segle XVI el mas [Badia Jussà](#).

Sembla que a la primera meitat del segle XV el senyor de Gaià va adquirir els masos de Badia Jussà i Badia Sobirà, almenys rònec el segon; segurament ha de ser després de 1418, quan Alaman de Castellet era habitant a la sagrera de Sant Feliu⁶³⁴. Als anys següents algun membre de la família va construir la casa de Badia Jussà, en gran part conservada avui.

Durant un temps la propietat encara és identificada als documents notariais com *els masos Badia Jussà i Badia Sobirà*, se suposa que utilitzant les denominacions tradicionals, encara que al segle XVI la principal era la casa del mas Badia Jussà. A 1538 Francesc de Pinós, senyor de Gironella, comprava als senyors de Gaià els masos Badia Sobirà i Badia Jussà⁶³⁵ i només es fa la cerimònia de possessió a aquest lloc, *tancant e ubrient las portas majors de dita casa del mas Badia*⁶³⁶. A 1595 ja es parla només del mas Badia, quan un dels manumissors del testament d'Anna Maria de Pinós en pren possessió de la casa; potser aleshores la de Badia Sobirà ja era abandonada⁶³⁷.

Badia Jussà

Mas creat segurament per una parcel·lació de la vila carolíngia d'[Abadia](#), presumiblement el cor del vilar mateix, amb la seva casa.

Malgrat els seus orígens antics, la primera referència que coneixem és als seus propietaris, *Rumia de Badia Jussana* i el seu fill Berenguer, citats a 1334⁶³⁸.

A data desconeguda, abans de 1351, va incorporar el mas [Boteres](#)¹²⁵.

A data també ignorada, segurament cap a 1440, es varen unir els masos de Badia Jussà i Sobirà, amb la primacia de Badia Jussà, que sempre apareix citada en primer lloc. Al segle XVI passa a ser anomenat [Badia](#).

La seva casa és l'actual casa de Badia.

És segregació de: [Abadia](#).

Masos units: [Badia Sobirà](#), [Boteres](#), [Riu](#).

634 ABEV, Parroquials, Sant Boi de Lluçanès, R50, 32.

635 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R8, part 8 s.f.

636 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R2, quad. 6 f. 33.

637 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R9, 82.

638 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, f. 4V.

Badia Sobirà

Mas creat segurament per una parcel·lació de la vila carolíngia de [Abadia](#).

Es devia situar al nord-est de la casa actual de Badia, al lloc anomenat avui *La sobirana*.

A data desconeguda, abans de 1351, va incorporar la finca Closes¹²⁵, procedent d'[una propietat de Ripoll](#).

A finals del segle XIV, va unir a les seves terres el mas Riu⁶³⁹.

La primera referència que coneixem és la del seu propietari, Pere de Badia Sobirà, citat a 1334⁶⁴⁰.

El mas havia esdevingut ròneg i a 1440 era en mans del senyor de Gaià, Ramon de Castellet qui va obtenir una reducció dels censos, atès que era no cultivat ni habitat⁶⁴¹.

És segregació de: [Abadia](#).

Finques part del mas: Closes.

Masos als quals es van unir posteriorment les terres: [Badia Jussà](#).

Masos units: [Riu](#).

Bonells

El mas apareix indirectament esmentat per primera vegada a la documentació a principis del segle XIII. Per aquells anys degué ser conegut com *dels Bonells*, pel nom en plural dels seus propietaris, la família *Bonel* o *Bonell*, de la qual ens consta per primera vegada Berenguer Bonel, propietari d'una casa al nucli urbà de Sant Feliu a 1227⁶⁴². Per aquelles dates era usual que els propietaris dels masos tingueren cases al lloc, i, en conseqüència, deu ser una referència al propietari del mas.

Pere Bonell, habitant a la *parròquia* de Sant Feliu, dictava testament a 1306⁶⁴³; l'adscripció a la *parròquia*, a diferència de la de la *sagrera*, és indicativa d'habitatge al camp per aquells anys, el que segurament assenyala a aquest mas. Igualment, a una reunió dels homes de Lluçanès que té lloc a 1406 sobre els censals de la fallida venda de la baronia els anys precedents un dels representants de Sant Feliu era Pere Bonell⁶⁴⁴. A vegades els propietaris apareixen als documents com *de Bonell*, com és el cas a una època de 1334⁶⁴⁵.

639 [ROCAFIGUERA 1987](#), 210.

640 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, 7.

641 ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 113v.

642 ABEV, Parroquials, Moià Z1, 73.

643 ABEV, ACV, 7, 638.

644 L'altre era Berenguer Argilers: ABEV, Parroquials, Sant Boi de Lluçanès, Y8, 4.

645 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, 1v.

Amb tot, no coneixem cites del mas mateix abans de 1440, quan el prior de Lluça confirma la possessió a Bartomeu de Puigdot, de Gaià, *hereu del mas dels Bonells*⁶⁴⁶; obtinguda la confirmació, aquell mateix dia arrenda el mas⁶⁴⁷; es podria tractar de l'abandonament del mas fet per una pubilla casada amb un home de Gaià.

Sembla que el mas no va esdevenir rònc ni es va unir a altre, encara que la casa principal va quedar deshabitada, perquè era en runes a 1502⁶⁴⁸; altres cases, segurament les que eren a disposició de l'arrendador, sí que eren habitables a aquella data, quan figura com propietari del mas Julià Bonells, qui presumiblement ho havia adquirit poc temps abans. A partir d'aquelles dates els titulars es dirien *Bonells* com a cognom, i la propietat passa a ser anomenada, com avui, *mas Bonells*.

Com hem vist, al segle XV era de domini del monestir de Lluçà, com molts de Sant Feliu; aquest grup de masos segurament provenia de Relat i va quedar sota el domini del monestir de Lluçà previsiblement a finals del segle XIII.

Boteres

Aquest mas desaparegut es va constituir amb la majoria de les terres d'una petita propietat que és donada al monestir de Ripoll a 1030, l'[alou prop d'Abadia](#)¹²⁵. Es va incorporar al mas Badia Jussà¹²⁵. Era al nord de Badia, a la riera de Relat, al límit de Vilaclara.

Origen de les terres: [Alou prop d'Abadia](#)

Masos als quals es van unir posteriorment les terres: [Badia Jussà](#), [Badia](#).

Camps

Mas desaparegut situat al nord del Serrat de les Forques, amb terres a l'est de la Jordana, fins als confins de Comes Vertides.

Va ser incorporat a Gurrians en data desconeguda, abans del segle XVI.

Finques part del mas:

La *Coma dels Angelats*, peça que afrontava amb el *serrat de les Forques*.

Masos als quals es van unir posteriorment les terres: Gurrians

Clapers

Mas desaparegut, encara que persisteix a la toponímia. És esmentat a 1334⁶⁴⁹.

646 ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 114.

647 ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 115.

648 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R2, quad. 6, 8.

649 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, 2.

Era entre Comesòlives i Arnaus, al nord del mas Relat⁶⁵⁰.

A 1596 la casa ja era derruïda, segons indica la institució d'un violari per l'hereu del mas Rovira, de Sant Marçal de Relat, on el mas és donat com a garantia¹²⁹.

Masos als quals es van unir posteriorment les terres: Rovira.

Comes Vertides

Esmentat com *Comes*, era a finals del segle XIV del domini directe del monestir de l'Estany segons el seu capbreu¹²⁷.

Previsiblement, és un dels dos *alous* donats a l'Estany per Bernat Guillem en 1083 per l'ingrés com canonge de l'Estany del seu germà Arnau Guillem⁶⁵¹. L'altre era a Pedrós.

Masos units: [Cudina](#).

Cudina

Aquest mas desaparegut era a finals del segle XIV del domini directe del monestir de l'Estany segons el seu capbreu¹²⁷.

Era a l'est de [Comes Vertides](#), com ens consta al restabliment d'aquest darrer mas a 1537⁶⁵². Per aquelles dates la casa era derruïda i el mas unit a aquell.

Masos als quals es van unir posteriorment les terres: [Comes Vertides](#).

Fontarmona

Incloïa un petit alou propietat de Ripoll, presumiblement obtingut per una donació de data desconeguda. Aquestes terres eren al límit de Puigsobirà⁶⁵³ i no semblen unides a les que eren de Ripoll prop del mas Badia, ni a la finca del monestir situada al nord de la torre.

Des del segle XVI sabem que el mas era propietat de Bonells, encara que sempre es va mantenir independent, presumiblement perquè formava una masoveria.

650 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R9, 104.

651 *alodia nostra cum domibus in Rivo Lato quamvis in diversis locis est separata...que omnia sunt in comitatu Ausone, in parrochia Sancti Felicis de Serra sive Sancti Amancii de Petroso:* [ROCAFIGUERA 1999](#), núm. 58.

652 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R2, quad. 6 cub.

653 La majoria si no totes les terres van ser establertes a finals del segle XVIII. Vid vb. ACA, Notariales, Berga, Serie General, 978, 245.

Puig Jussà

El mas era de domini directe dels Relat a principis del segle XIV. Ens consta que el gener de 1334 aquests venen als titulars un cens d'un parell de pollastres que posseïen sobre la casa⁶⁵⁴.

Per aquells anys ja devia ser de domini directe del monestir de Lluçà, qui es va fer amb la majoria dels masos de Sant Feliu.

Puig Sobirà

Mas existent a 1330, quan s'esmenta a un testament⁶⁵⁵. Segurament a finals del segle XIII era de domini del vilar de Relat, formant part del grup de masos que van caure sota el domini del monestir de Lluçà, on es mantindria fins al segle XIX.

Mas Relat

Mas actualment desaparegut, d'origen incert, atès el nom. Apareix citat a un testament a 1334⁶⁵⁶. Les terres van ser establertes als Arnaus en data desconeguda, previsiblement a una data posterior a l'adquisició del seu mas.

Coneixem alguns detalls de les terres, però, pels capbreus de Lluçà. Ocupaven cent jornals, unes trenta hectàrees, i no eren unides al mas Arnaus, eren entre Comesòlives i Puig Jussà, al nord de Clapers: afrontaven a l'est part amb Comesòlives i part amb Puig Jussà, camí de la vila al molí dels Arnaus mediant; al sud, el mas Clapers; a l'oest, la riera de Relat, al nord, terres de Puig Jussà i la riera de Relat⁶⁵⁷. Era, en conseqüència, a les actuals *La Calota* i *el Pla del Nan*. La casa, mig derruïda a 1603, al temps del capbreu del qual procedeixen les anteriors afrontacions, devia ser presumiblement al punt elevat que existeix al sud-oest del Pla del Nan.

Desconeixem la relació d'aquestes terres amb el *vilar de Relat* dels temps fundacionals. Quan la família Relat ven les seves propietats al baró de Lluçà a 1440 la *casa de Relat* era a la sagrera de Sant Feliu⁶⁵⁸ i la presència de cases propietat dels Relat al costat de l'església la coneixem almenys des de la primera meitat del segle XIV i de manera indirecta al segle XIII; aquesta relació entre vilar i església es dona també a la resta de les esglésies de la vall, i, en conseqüència, és improbable una ubicació prèvia del vilar a aquest indret. Podrien ser simplement terres senyorials establertes més tard.

Masos als quals es van unir posteriorment les terres: [Arnaus](#).

654 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, 1v.

655 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, 25.

656 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, cub.

657 ACM, AHCM, Ecles. C-126, 49v ss.

658 *domibus nostris vocatis den Relat constitutis in parrochia Sancti Felicis ça Serra scilicet in sacraria eiusdem:*
ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 112.

El Pujalt

Apareix citat a unes afrontacions al sud de l'*alou d'Olost* o del Papa, situat al riu d'Ases, a la Cirera el 1080⁶⁵⁹.

Riu

Mas desaparegut que era al domini directe de l'Estany, incorporat a finals del segle XIV a Badia Sobirà, segons el capbreu del monestir¹²⁷.

Pel nom presumiblement era al torrent de la Peça, o potser a la riera de Relat mateixa, allunyada del mas Badia Sobirà.

Masos als quals es van unir posteriorment les terres: [Badia Sobirà](#).

659 *de orientis in ipsa Revira d'Olost de meridie in ipso Pugal de occiduo in ipso torrent de Guifret Duran de circi in ipso campo d'Olost:* [ORDEIG 2000](#), núm. 1425.

11 Santa Maria de Merlès

El municipi de Santa Maria acumula avui tres territoris medievals: el terme més recent del [castell de Merlès](#), fixat a mitjan segle XI, i dos de l'antic castell d'Oristà, després Tornamira, que va passar al segle XIV al de Quer: [Pinós](#) i Pedrós; aquests van ser incorporats a temps recents a Merlès.

El del castell correspon a dos territoris carolingis, la [vall de Merlès](#), restringit a un tall de la conca de la riera de Merlès, i [Relat Sobirà](#), que potser era una part de la [vall de Relat](#).

La *vall de Merlès* es dividia en dos territoris separats per la riera, de fet, cadascú en un comtat, el de Berga i el d'Osona. No semblen oficialment presents el 893, temps de la construcció de l'església de Santa Maria de Merlès, encara que es detecten amb trets independents en jurisdicció i fiscalitat des de la dècada de 940, malgrat que devien ser des dels primers moments de la conquesta. Sembla que no arribaren a constituir territoris fiscals oficials, encara que sí eclesiàstics, i per això se citen com les parròquies de Santa Maria i Sant Martí, fins i tot en contextos civils.

Aquests termes constitueixen la primera estructura del territori que coneixem documentalment al municipi, a finals del segle IX. La vall de Merlès, però, és molt probablement un territori visigòtic, i sembla que la riba oest de la vall havia estat una almunia fiscal musulmana, i, en conseqüència, hi ha una certa continuïtat del poblament i dels seus territoris des de temps anteriors als carolingis.

Santa Maria de Merlès

Sembla que al marge de l'existència d'un territori civil comú, la [vall de Merlès](#), la riba oest de la vall, que era al comtat de Berga, va tenir autonomia fiscal i jurisdiccional. No va constituir territori civil oficial propi fins a plena edat mitjana, però; sí terme eclesiàstic des de mitjan segle X, quan la parròquia de Santa Maria va quedar reduïda després de la construcció de l'església de Sant Martí.

Per aquesta raó, aquest territori és conegut als segles X i XI com la parròquia de Santa Maria, fins i tot quan la referència és a termes civils.

Titularitat

A mitjan del segle X la fiscalitat de la riba, o almenys d'una de les seves parts, era en mans del comte de Cerdanya, com ens consta per un impagament que va obligar a vendre terres al comte Sunifred al 959⁶⁶⁰. Aquest rep també una donació el 947⁶⁶¹ i acumulava terres a la riba oest a mitjan segle X per *compres* de propietats de mida reduïda el 947⁶⁶² i 948⁶⁶³, 952⁶⁶⁴; eren, presumiblement, explotacions agràries reals, masos de límits continguts, no els drets de terres de gran mida

No sabem realment l'abast de l'operació. Podria ser una acció sistemàtica de *compres* d'alous independents, com la que permetria al bisbe Radulf d'Urgell adquirir el control de [Salselles](#) per aquells anys; alternativament, són adquisicions per acords sobre deutes fiscals o de justícia.

660 [BAGES 2019](#), núm. 478.

661 [BAGES 2019](#), núm. 370.

662 [BAGES 2019](#), núm. 366.

663 [BAGES 2019](#), núm. 373.

664 [BAGES 2019](#), núm. 431.

Els drets que corresponien al comte a la riba serien donats a Ripoll el 957⁶⁶⁵. És d'una part que no podem situar, ara per ara: podrien ser els d'un vilar; en qualsevol cas, atès el desenvolupament posterior dels fets no sembla que fos la part més important de la riba.

Sembla que en una data que no podem concretar, tota la riba era *propietat* dels bisbes d'Urgell. Evidentment, es refereix als drets que es percebien a la fiscalitat de la riba, perquè els de justícia correspondrien al castell. Ignorem com adquiriren aquests drets.

Sabem del fet a un intercanvi de diversos drets que realitzen el bisbe Sal·la i Borrell d'Urgell el 988 és inclosa *l'església de Santa Maria amb la parròquia de Merlès*⁶⁶⁶. L'ús del vocable *parròquia* al registre eclesiàstic en contextos de domini és complex, encara que l'abast dels drets afectats ha de ser més important que els delmes: el bisbe aporta algunes *parròquies* a l'intercanvi, mentre que el comte d'Urgell inclou viles i *parròquies*. La referència a *l'església, amb els seus límits i termes*, ens informa més de la natura real de la transferència.

L'esment de la *parròquia* es refereix, en realitat, a tot o la major part del terme civil de la riba oest de la vall de Merlès. Ho podem seguir aviat, perquè Borrell la cediria al comte Bernat de Besalú, qui acabaria donant *l'església* al monestir de Ripoll el 997, completant el domini del monestir sobre la riba oest de la vall⁶⁶⁷. La donació torna a fer referència als límits, en aquest cas afegint que es dona *l'església, amb les seves adjacències, apendicis, límits i termes*⁶⁶⁸. No són simplement els delmes, que també són esmentats: també els *apendicis*, els termes civils. No és un ús aïllat de l'expressió: apareix a la confirmació d'Agapit II del domini de Ripoll sobre la *parròquia* de [Salselles](#), entre d'altres, o a la definició del castell d'Oristà com les *parròquies d'Oristà*.

Territoris

A la dotació del 893 s'esmenten dos territoris superiors a la riba oest, la *vila de la Cirera* i la *vall de Noguerola*, més un territori sense qualificar, *la Pinya*, presumiblement un vilar de la Cirera.

Sant Martí de Merlès

És el territori de la riba est de la vall de Merlès. Encara que la seva església, Sant Martí, és la més recent de les de Merlès, apareix, de fet, citada tard, el 976⁶⁶⁹, el territori devia tenir organització pròpia al segle IX.

A la dotació de Santa Maria el 893 només és esmentat un territori dins de la riba, el [vilar de Gamizà](#). El mateix qualificatiu de *vilar* ja ens indica que les referències no són exhaustives, només són il·lustratives del terme que va descriuint. De fet sembla que tot el territori de la riba era una vila, la

665 *Et affrontat: de una parte in Sagasse, et de alia in Beneviver, de tertia in rivo Pigna, de quarta in flumen Aheste: BAGES 2019*, núm. 460.

666 *Et ipsa ecclesia Sancte Marie simul cum ipsa parrochia de Merles, cum suas fines vel termines vel ipsa omnia huius ecclesie pertinentes: BAGES 2019*, núm. 764.

667 *ecclesiam in honore sanctae ... Mariae fundatam ... in valle quae vocant Merles. Et advenit ad me Bernardo comite per donationem condam Borrelli comitis: MARCA 1688*, ap. CXLV, cols. 951-952; *BAGES 2019*, núm. 861.

668 *ecclesiam ... cum suis titulis et cum decimis et primitiis et oblacionibus et alodiis suis, seu etiam et cum adiacentiis atque apendicionibus ecclesiarum et finibus et terminis suis illis pertinentibus: Ib.*

669 *de occiduo in terra Sancti Martini: JUNYENT 1980*, núm. 434.

de [Degollats](#), que trobem esmentada el 955. Aquest any sabem també de Teulats, pel que sembla un territori més reduït, potser un mas, i els molins de la riera que, prop Taulats, que eren de Teudesind.

Al 977 és citat el lloc de *Modellà*, sembla que la part nord de la vila, presumiblement un altre vilar.

Costa de la Cavalleria

Coneguem aquest mas per primera vegada a 1273, citat al testament de Pere Costa, i sembla que pertanyia en aquesta data a la parròquia de Sant Martí de Merlès⁶⁷⁰.

Al nord d'aquest territori figurava una *vinya de Relat* el 955, afrontant amb la serra de Degollats⁶⁷¹. Devia formar part d'un terme anomenat [Relat Sobirà](#), sembla que el que seria conegut després com Costa de la Cavalleria.

Origen de les terres: [Relat Sobirà](#)

Vila de Degollats

Citat com a lloc (la serra de Degollats), el 955⁶⁷² i el 976⁶⁷³, les cites es refereixen segurament a finques incloses en la vila.

És citat el 955 al terme del castell de Merlès⁶⁷⁴.

De fet correspon a tota la riba est de la vall de Merlès, fins a la serra de Degollats, límit de la vall, on era la torre i nucli poblacional de Degollats. Malgrat el fet, sembla que es va construir un nou nucli al seu territori, com *barri* del castell de Merlès, on seria construïda l'església de Sant Martí, potser a mitjan segle X.

Un dels seus territoris era el [vilar de Gamizà](#), que ocupava la part sud, fins a Taulats. Hi ha menció a un altre territori, *Modellà*, sembla que la part nord de la vila; és documentat el 977, expressant els seus límits, que no reconeixem, ara per ara⁶⁷⁵ i el 995, amb un simple esment⁶⁷⁶; en tot cas és un

670 ABEV, ACV, 7, 357.

671 *de meridie in vinea que nominant Riolato qui fuit de Elperico qui fuit*: [JUNYENT 1980](#), núm. 284.

672 Aquesta data és esmentada una *vinya de Relat*, presumiblement una vinya part de la vila de Relat Sobirà, que era prop de *Degollats: de castro Merles, in ipsa valle, sive in Degolatos, sive illorum agencias, ...de meridie in vinea que nominant Riolato qui fuit de Elperico qui fuit*: [JUNYENT 1980](#), núm. 284.

673 És una permuta de algunes propietats, una a Degollats, gran per la descripció: *Et in alio loco que dicunt Decollatos, casas cum curte et torculario et ortos cum arboribus pomiferis vel glandiferis, et terras cultas vel ermas cum arbores, et vineas*. Es permuta per una altra també a la vila, que afronta de meridie in ipsa Frexaneda vel in collo de *Decollatos, et de occiduo in flumine Azest*: [JUNYENT 1980](#), 362-363.

674 *de oriente in ipso merchatale qui est in Tabulatos vel in istrata qui discurrit per ipsa serra super ipsa casa de Teudesendo, et de meridie in vinea que nominant Riolato qui fuit de Elperico qui fuit, et de occiduo in Puio Aquilare vel in ipso bosco de Pinosso, et de partibus vero circi in flumen Aceste vel in ipso vilare de Gischilane qui fuit condam*: [JUNYENT 1980](#), núm. 284.

675 *de oriente in ipso eremo, et de meridie in torente qui per imber ducit aqua, et de occiduo in alode Callever vel filiis suis, et de circi in alode Sancti Petri*: [JUNYENT 1980](#), núm. 440.

territori fiscal, inclou terres ermes. També a Taulats i el seu mercat el 955, encara que aquest devia ser un *mas*, un territori alodial part de la vila.

Vilar de Gamizà

És un dels territoris que formaven part de la parròquia de Santa Maria el 893 i l'únic esmentat a la riba est de la vall. El podem situar al sud, atès que és a l'inici de la fixació parroquial en aquest tram, la serra de Degollats, que acaba al nord, al camí de Cardona⁶⁷⁷. De fet, descriu el [camí de la serra de Degollats](#), que es documenta el 955. En canvi, la descripció del terme de la parròquia de Santa Maria el 997 segueix la serra de nord a sud; parteix des d'un desconegut *Molledà*, segueix el coll de Degollats fins al vilar de Gamizà⁶⁷⁸; a diferència de la dotalia del 893 aquí els termes són exteriors: la parròquia de Santa Maria en aquest moment ja és circumscrita a la riba oest.

Aquest territori és una divisió del territori de Degollats, on ocupava tot el sud de la riba est de la vall de Merlès, incloent part de la serra, fins a Teulats. Limitava a l'est amb el camí, que anava pel centre de la serra de Degollats i pujava fins al *mercadal de Teulats* el 955⁶⁷⁹. Aquest era presumiblement sota el *puig de Teulats*, actualment el puig de la *creu del Riambau*, on era al segle XVI la *creu del puig*⁶⁸⁰. A l'oest i nord era la riera de Merlès, i al sud era prop de l'església de Santa Maria, als peus del puig d'Aguilar, al bosc de Pinós, presumible solar de la guàrdia de Pinós.

el 955 era propietat de Guiscafred, qui donaria les terres a la seu de Vic⁶⁸¹. Sigui per tenir el càrrec de veguers, sigui per drets diferents que no ens consten, Sunifred de Lluçà, tenia la jurisdicció i fiscalitat del territori i s'oposaria com ho farien els seus descendents. Com el cas de la vila de Púdua, Guiscafred devia tenir una tinença dels Lluçà, i la ruptura de la relació personal entre els Lluçà i els donants provocaria la pèrdua dels drets dels Lluçà.

No ens consten documentalment les accions de Sunifred, només les dels seus descendents. De fet, només sabem del seu nom perquè ens consta un intercanvi de terres de [Puig-oriol](#) amb el monestir de Ripoll el 944.

Encara que no sabem les circumstàncies, sembla que la donació de Degollats no va tenir lloc ni al segle XI i, com als casos citats, el resultat segurament és que els drets i propietats dels donants van passar als Lluçà.

676 *de parte orientis in Molledanos vel in ipso collo de Golados, et vadit usque in terminum de villa Gamicanos: MARCA 1688*, ap. CXLV, cols. 951-952; [BAGES 2019](#), núm. 861.

677 *quomodo ipsa serra vadit et discurrit usque ad ribulum qui dicitur Adeste cum ipso villare qui est de homine Gamizane vel de vicinos suos et scilicet quomodo ipsa serra vadit de Pinoso usque in strata Bergitannense, qui pergit ad Osona: ORDEIG 2015, núm. 19. Utilitzo el *scilicet* que apareix a la transcripció de Mirambel, que és usalment més acurada i dona més sentit al esment.*

678 *de parte orientis in Molledanos vel in ipso collo de Golados, et vadit usque in terminum de villa Gamicanos: MARCA 1688*, ap. CXLV, cols. 951-952; [BAGES 2019](#), núm. 861.

679 *de oriente in ipso merchatale qui est in Tabulatos vel in istrata qui discurrit per ipsa serra super ipsa casa de Teudesendo, et de meridie in vinea que nominant Riolato qui fuit de Elperico qui fuit, et de occiduo in Puio Aquilare vel in ipso bosco de Pinoso, et de partibus vero circi in flumen Aceste vel in ipso vilare de Gischilane qui fuit condam: JUNYENT 1980*, núm. 284.

680 ABEV, Parroquials, Santa Eulalia de Pardines, R3, quad. 4, 7.

681 *de oriente in ipso merchatale qui est in Tabulatos vel in istrata qui discurrit per ipsa serra super ipsa casa de Teudesendo: JUNYENT 1980*, núm. 284.

Una donació d'Ermessenda de Lluçà al seu fill Ramon, el 1056, inclou *alous* en diversos llocs, entre els que figuren les parròquies de Llanars i Sant Martí de Merlès, i *els alous de Degollats*, excepte *els alous que eren a la vall de Merlès*⁶⁸². Segurament Ermessenda està enumerant entre els seus ingressos censos que provenien de diversos conceptes, rebuts a territoris diferents que se superposen, de segur restes de fiscalitats carolíngies. El [vilar de Gamizà](#) devia ser inclòs als drets de Degollats.

Els *alous* havien revertit a Ermessenda a la mort de Ramon, i alguns havien anat a parar a mans del seu fill Berenguer Sunifred. Els que restaven són esmentats de nou al testament d'Ermessenda, l'agost de 1074, quan deixa a la seu de Vic el *mas de Degollats*, a condició de tenir-ho Berenguer Sunifred durant la seva vida⁶⁸³.

Montclús

Citat el 893, com un dels vilars de la vall de Noguera⁶⁸⁴.

Vall de Noguera

Esmentada el 893, era un dels territoris de la riba oest de la vall de Merlès. Integrava tres vilars, el *Logouense*, el de *Martí* i el de [Montclús](#).

Vila de Pedrós

Citat el 982⁶⁸⁵, 984⁶⁸⁶, 988⁶⁸⁷.

Vila de Pinós

Aquesta vila devia tenir el seu nucli poblacional al costat de l'església de Santa Maria, previsiblement al Puig d'Aguilar, al costat del bosc de Pinós⁶⁸⁸.

Formava part del castell d'Oristà.

682 *in parrochia Sancti Andree de Lannars sive in parrochia Sancti Martini Merlensi exceptos ipsos alodes qui sunt in valle de Merles et cum omnibus alodibus de Decollatos* ([ORDEIG 2000](#), núm 1143).

683 *Et ad Santo Petro sedis Vico ipsum mansum de Decollats qui fuit de Mir Guillos ut teneat Berengarius filius meus in vita sua*: [ORDEIG 2000](#), doc 1366.

684 *ipsa serra vadit de Pinoso usque in strata Bergitannense, qui pergit ad Osona et usque ad ipsum rivulum*: [ORDEIG 2015](#), núm. 19.

685 *in castro Orist, in locum Pedros, in apendiccio de Sancte Amandi*: [JUNYENT 1980](#), 487.

686 *in castro Orist, in apendiccio de Sancto Amandi*: [JUNYENT 1980](#), 426.

687, *in comitatum Osona, in castro Uriste, in villa Pedrose, in locum que dicitur ad ipsa Serra*: [JUNYENT 1980](#), 510-511.

688 WGS84 41.9683N, 1.9593E.

És esmentat, com a lloc, a la consagració de Santa Maria de Merlès del 893⁶⁸⁹.

El *castell de Pinós* era al *pagus* de Berga, com ens consta el 995⁶⁹⁰, i no és al Lluçanès, sinó al costat de Cellers; al Pinós d'Osona era la *guàrdia de Pinós*, citada el 1016, com afrontacions d'una terra de Pedrós⁶⁹¹. Era, segons aquesta cita, prop del Grau, topònim que perdurava a un mas encara conservat a 1562. Era al costat de l'Anglada⁶⁹². Tant Sant Pau com Ginebret eren del castell d'Oristà i van passar al de Quer junt amb la resta de la franja occidental del primer.

Relat Sobirà

Aquest territori ocupa la part nord-oest de la conca hidrogràfica de la riera de Relat, que correspon al terme municipal de Santa Maria de Merlès avui. Deu el seu nom alternatiu, *Relat Sobirà*, a les terres del *rec de la Cogullada*, que neix a la Serra de Degollats.

No apareix a la documentació de manera explícita fins a principis del segle XI, quan era propietat dels Lluçà. És esmentada com *alou*, presumiblement un *vilar*; era entre Pinós i Degollats, a Merlès, i és citada el 1034⁶⁹³. També es esmentada com *lloc* el 1019⁶⁹⁴, previsiblement un esment al seu poblament. De fet, és esmentada una vinya al lloc el 955, com afrontació d'un *vilar* de Degollats, presumiblement el de [Gamizà](#)⁶⁹⁵.

Compartia a l'oest afrontacions amb el [vilar de Relat](#) amb Pinós.

Sembla que canvia el nom a plena edat mitjana a Costa de la Cavalleria.

Masos als quals es van unir posteriorment les terres: [Costa de la Cavalleria](#).

689 ipsa serra vadit de Pinoso usque in strata Bergitannense, qui pergit ad Osona.

690 *alodium nostrum proprium et liberum quod habemus in comitatum Bergitanensium, infra terminis castri Pinos, in locum scilicet vocitatum Selers de Oriol*: [BAGES 2019](#), núm. 829.

691 *de occiduo in ipsa guardia vel in Grado de Pinos*: [ORDEIG 2000](#), núm. 774.

692 ABEV, Parroquials, Santa Eulalia de Pardines, U2, lig. 1 73v.

693 *ipsum alaude meum de Riolato superiore*: [ORDEIG 2000](#), 254-256. És el testament de la vídua de Guisad de Lluçà,

694 [ORDEIG 2000](#), núm. 802.

695 *de meridie in vinea que nominant Riolato qui fuit de Elperico qui fuit*: [JUNYENT 1980](#), núm. 284.

12 Sora

El primer esment conegut de Sora es produeix a la confirmació dels privilegis de Sant Joan de les Abadesses feta pel concili de Barcelona del 906 per *l'autoritat episcopal*⁶⁹⁶; entre d'altres, figura el castell de Besora, esmentat com una *parròquia*, la *de Santa Maria, de Sant Quirze (de Besora) i de Sora*⁶⁹⁷; és un castell, territori de drets jurisdiccions i fiscals, no només els eclesiàstics, malgrat el vocable utilitzat en un context eclesiàstic.

Presumiblement, havia aleshores una fortalesa de Sora, un castell satèl·lit del de Besora, amb un poblament. El terme de Sora devia estar molt despoblat o desestructurat al segle IX, i el seu nucli hauria de ser de dimensions reduïdes, perquè que en aquell temps no devia tenir cap església, o seria esmentada. No és segur que sigui la de Duocastella, perquè el seu nom dona nom a un territori inclòs a la parròquia de Sora el 960.

Aquell any es produeix la consagració de l'església de Sant Pere, sembla que a l'actual emplaçament⁶⁹⁸. Com és usual al Lluçanès, seria edificada al lloc on es troba el temple avui, a un *barri* o ampliació del poblament del castell. Existia una *vila de Sora*, però, al temps de la consagració de la nova església⁶⁹⁹; atès que tots dos territoris comparteixen el nom, podria ser que vila, vall i castell compartiren el mateix nucli poblacional.

El seu terme civil, presumiblement el de la seva fortalesa, resta organitzat també com una vall, com és també comú al Lluçanès. És citada el 949⁷⁰⁰, 957⁷⁰¹, 960⁷⁰², 969⁷⁰³, 981⁷⁰⁴ i 997⁷⁰⁵. Consta específicament a la dotàlia del 960, on consta que correspon al mateix territori de la parròquia de Sora.

Els poblaments que componien la vall el 960 eren nou: quatre *viles*⁷⁰⁶, tres *vilars*⁷⁰⁷ i dos sense qualificar⁷⁰⁸. Presumiblement, corresponen a quatre territoris amb divisions.

Comptem amb dos testimonis excepcionals al Lluçanès per aquells anys, però: la descripció de la natura real de les explotacions agràries del terme el 981: un dels territoris de la *vall*, sembla que una de les viles, contenia vint-i-vuit *masos*⁷⁰⁹, un altre vint-i-quatre⁷¹⁰, als quals hem de sumar les terres dominicals⁷¹¹; els propietaris posseïen altres dos territoris que sumaven deu més; són Vinyoles i Tremolosa⁷¹², el que potser ens indica que llavors eren terme de la fortalesa de Sora. De fet al segle

696 *iuxta kanonicam et episcopalem auctoritatem*: [ORDEIG 1999](#), núm. 69.

697 *parrochiam quoque Sanctae Mariae et Sancti Kirici, et Saura cum finibus suis*: Ib.

698 *in valle que nuncupant Saura*: [MONSALVATJE 1907](#), 194-196; [ORDEIG 1999](#), núm. 859.

699 *et villa Saura, cum terminis et aiacenciis suis*: [MONSALVATJE 1907](#), 194-196; [ORDEIG 1999](#), núm. 859.

700 Citada a un regest, no coneixem la referència original: [ORDEIG 1999](#), núm. 642.

701 *in valle que dicunt Saura*: [MONSALVATJE 1907](#), 179-180.

702 *in valle que nuncupant Saura*: [MONSALVATJE 1907](#), 194-196; [ORDEIG 1999](#), núm. 859.

703 Citada a un regest: [ORDEIG 1999](#), núm. 1049.

704 Citada a un regest: [ORDEIG 1999](#), núm. 1337.

705 Citada a un regest: [ORDEIG 1999](#), núm. 1772.

706 *Saura, Engelados, Ioanneto i Duacastella*: [MONSALVATJE 1907](#), 194-196; [ORDEIG 1999](#), núm. 859.

707 *Uuriolus, Teutelde i Genebrossa*: Ib.

708 *Terradellas i ipsum alodem de Odevagro*: Ib.

709 [ORDEIG 1999](#), núm. 1337.

710 Havia pertangut a Oliva: [ORDEIG 1999](#), núm. 1357.

711 *ipsum mansum dominicum*: Ib.

712 Semblen dos vilars, els de Tremolosa i Vinyoles: Ib.

XIV a tot el terme de Sora hi havia setanta masos⁷¹³; les *viles* afectades, com la *de Sora* devien tenir territoris dominicals reduïts, i semblen ser poc més que un territori fiscal.

713 [PLADEVALL 1968](#), 68.

13 Annexes

13.1 Acrònims dels Arxius

ABEV: Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic.

ACA: Arxiu de la Corona de Aragón.

ACB: Arxiu de la Catedral de Barcelona.

ACM: Arxiu Comarcal del Bages.

AMP: Arxiu Municipal de Prats de Lluçanès.

13.2 Drets i llicència

El text i les fotografies d'aquesta obra que no reproduïxen fons arxivístics són sota la llicència [Creative Commons Reconeixement 4.0 Internacional](#). Els mapes i les fotografies de fons arxivístics tenen llicències específiques.

* Pel que fa al text o les fotografies que no reproduïxen fons arxivístics vostè és lliure de:

Compartir: Copiar i redistribuir el material en qualsevol mitjà o format.

Adaptar: Remesclar, transformar i construir a partir del material per a qualsevol propòsit, fins i tot comercialment.

El llicenciador no pot revocar aquestes llibertats en tant vostè segueixi els termes de la llicència.

Sota els següents termes:

Atribució: Vostè ha de reconèixer de manera adequada l'autoria, oferir un enllaç a la llicència, i indicar si s'han fet canvis. Pot fer-ho en qualsevol forma raonable, però no de manera tal que suggereixi que vostè o el seu ús tenen el suport del llicenciador.

Sense restriccions addicionals: No pot aplicar termes legals ni mesures tecnològiques que restringeixin legalment a altres a fer qualsevol ús permès per la llicència.

* Pel que fa als mapes:

Els mapes d'aquesta obra utilitzen cartografia base de l'[Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya](#), qui la llicència amb els mateixos termes que el nostre text, [Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons](#), i, en alguns casos, icones de [Tabler Icons](#), proveïts sota [llicència MIT](#), que és compatible amb la del text i els mapes.

Vostè, en conseqüència, els pot utilitzar als mateixos termes que el text, encara que ha de reconèixer també l'autoria de l'*Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya* i, si són utilitzats icones, la de *Tabler Icons*.

* Les reproduccions de documents de fons arxivístics tenen llicència específica del propietari i no es poden reproduir. Cada figura amb aquesta llicència serà indicada a la mateixa de manera individual.

13.3 Bibliografia

- Abadal i de Vinyals, R., 1926-1950, «Els diplomes carolingis a Catalunya», *Catalunya Carolíngia*, volum II, Primera Part, Barcelona.
- Abadal y Vinyals, R., 1974, «La fundació del monestir de Ripoll», *Dels visigots als catalans: I. La Hispània visigòtica i la Catalunya carolíngia*, 485-494, Barcelona.
- Barcelona.
- Abadal y Vinyals, R., 1980, *Els primers comtes catalans*, Barcelona.
- Abadal y Vinyals, R., 1986, «El Domini Carolingi a Catalunya», *Catalunya Carolíngia*, volum I, Barcelona.
- Abadal y Vinyals, R., 2007, «Els diplomes carolingis a Catalunya», *Catalunya Carolíngia*, volum II, Barcelona.
- Bages i Jardí, I., Puig, P., 2019, «Els comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga», *Catalunya Carolíngia*, volum VIII, Barcelona.
- Balañà Abadia, P., 2002, «[Les "Cireres" en l'estrategia defensiva andalusina a la frontera superior](#)», *Revista d'Igualada*, 12, 6-11.
- Baraut i Obiols, C., 1980, «Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 3, 7-166.
- Baucells i Reig, J., Fàbrega i Grau, À., Riu i Riu, M., Hernando i Delgado, J., Batlle i Gallart, C., 2006, *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, Barcelona.
- Benet i Clarà, A., 1984, «[El comtat de Berga. Origen i límits \(S. X-XI\)](#)», *L'Erol*, 11, 15-24.
- Bolòs i Masclans, J., 2001, *Atlas del Comtat D'Osona (798-993)*, Barcelona
- Bolòs i Masclans, J., 2006, «[Com era el Moianès fa més de mil anys](#)», *Modilianum*, 2006, vol. 6, núm. 34, 7-20.
- Carreras i Candi, F., 1910, «[Notes dotzencentistes d'Ausona](#)», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 5/40, 429-479.
- Castellet, L., 2016, «[Cartografia sonora de la comunicació castral. La fonosfera del corn i del dret a cornar a la Catalunya medieval](#)», *Svmmma*, 8, 4-25.
- Canyameres i Ramoneda, E., 2014, «[Els germans Josep i Pere Rocafort Tortadès: els grans genealogistes de famílies pageses de mas del segle XVIII](#)», *Armorica*, 3, 11-41.
- Català i Roca, P., 1997, «Castell de Pinós», *Els Castells Catalans*, volum V, Segona edició, 944-960, Barcelona.
- Clapers, J., Guiteras, J., Tresserra, J., 1932, *Notes històriques d'Avinyó. Reed. 2013*, Avinyó.
- Coromines, J., 1994-1997, *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona.
- Escribano, C., 2024, *Diplomatari del Lluçanès: esborrany*, versió 0.1.
- Escribano, C., 2024, *Història urbana del Lluçanès: esborrany*, versió 0.1.
- Escribano, C., 2024, *Patrimoni del Lluçanès: esborrany*, versió 0.2.
- Fàbrega i Grau, À., 1995, *Diplomatari de la catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260*, Barcelona.
- Feliu, G., 2022, «[La vil·la a la Catalunya carolíngia](#)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXXIII, 125-157.

- Fernández Alonso, J., 1955, *La Cura pastoral en la España romanovisigoda*, Roma.
- Folch Iglesias, C., 2013, «[Els palatins dels territoris del nord-est de Catalunya: indicis toponímics de la primera organització fiscal islàmica](#)», *Lo que vino de Oriente. Horizontes, praxis y dimensión material de los sistemas de dominación fiscal en Al-Andalus* (ss. VII-IX), 149-159, Oxford.
- Garcia, E., Padrós Gómez, C., Pujol, À., Sala, R., Tamba, R., 2010, «[Resultats preliminars de la primera campanya d'excavació al jaciment de Puig Ciutat \(Oristà, Osona\)](#)». *Ausa*, 24.166, 685-714.
- Gibert Rebull, J., 2011, «[L'alta edat mitjana a la Catalunya central \(segles VI-XI\). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat](#)», *Tesis doctoral, Universitat autònoma de Barcelona*, Bellaterra.
- Gibert Rebull, J., 2013, «[De Guissona a Magalona: consideracions a l'entorn del topònim palatium en els extrems de la seva dispersió en terres de la Tarraconesa oriental i la Septimània](#)», *Lo que vino de Oriente. Horizontes, praxis y dimensión material de los sistemas de dominación fiscal en Al-Andalus* (ss. VII-IX), 160-181, Oxford.
- Gudiol i Cunill, J (M. T.), 1912-1914, «La dedicació de Llussà», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, I, 190-193.
- Junyent i Subirà, E., 1980-1996, *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, Vic.
- Junyent i Subirà, E., Mundó Marcet, A., 1992, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliva*, Barcelona.
- Llop, I., 2009, *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Casserres; Volum I*, Barcelona.
- Mallorquí, M., «[Parròquia i feudalització: Reflexions a partir del cas del Comtat Girona, Segles IX-XI](#)», *Habitats et peuplement dans les Pyrénées au Moyen Âge et*, 49-64.
- Marca, P. De, 1668, *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus*, Paris.
- Martí i Castelló, R., 1999, «[Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus](#)», *Les sociétés méridionales à l'âge féodal: Espagne, Italie et sud de la France Xe-XIIIe s.: Hommage à Pierre Bonnassie*, 63-70.
- Martí Castelló, R., 2005, «[Palacios y guardias emirales en Cataluña](#)», *II Congreso de Castellología Ibérica: Alcalá de la Selva (Teruel). 8-11 noviembre 2001*, Madrid, 293-309.
- Martí, R., Folch, C., Gibert, J., 2007, «[Fars i torres de guaita a Catalunya: sobre la problemàtica dels orígens](#)», *Revista catalana d'arqueologia medieval*, 3, 30-43.
- Martínez Giralt, A., 2022, «[El inventario post mortem del caballero Bernat \(III\) de Tagamanent \(1376\) breve estudio y edición](#)», *Medievalia*, 25-2, 103-138.
- Masramon i Noguera, R., 1983, «[Identificació de 'El Castellot' de Sant Feliu Sasserra](#)», *Ausa* 11/105, 7-15.
- Masramon i Noguera, R., 1990, *El Lluçanès central: història de la baronia de Lluçà*. Prats de Lluçanès.
- Miquel Rosell, F., 1945, *Liber Feudorum Maior: Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, Barcelona.
- Monsalvatje i Fosses, F., 1907, «Colección diplomática del condado de Besalú», *Noticias históricas*, 15, Olot.
- Ordeig i Mata, R., 1974, «[La Parròquia de Sant Andreu d'Oristà](#)». *Ausa*, 7/79, 289-304.
- Ordeig i Mata, R., 1983, [Els orígens històrics de Vic](#), Segona edició, Vic.

- Ordeig i Mata, R., 1993-2002, *Les Dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic.
- Ordeig i Mata, R., 1995, *Oristà i la seva història*, Vic.
- Ordeig i Mata, R., 1999, «Els comtats d'Osona i Manresa», *Catalunya Carolíngia*, volum IV, Barcelona.
- Ordeig i Mata, R., 2000-2010, *Diplomatari de la catedral de Vic*, segle XI. Vic.
- Ordeig i Mata, R., 2014a, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*, Vic.
- Ordeig i Mata, R., 2014b, «[Suplement del 'Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba d'Eduard Junyent](#)», *Analecta sacra tarraconensia*, 87, 47-118.
- Ordeig i Mata, R., 2015, *Diplomatari del Monestir de Ripoll (segles IX-X)*, Vic.
- Ordeig i Mata, R., 2016, *Diplomatari del monestir de Ripoll (segle XI)*, Vic.
- Pladevall i Font, A., 1968, «[La parròquia de Sant Pere de Sora](#)», *Ausa*, 6, 63-81.
- Pladevall i Font, A., 1979, «[Els falsos d'Olost](#)», *Estudios históricos y documentos de los archivos de protocolos*, VII,III, 7-28.
- Pladevall i Font, A., 1979, «[El castell bisbal d'Artés](#)», *Ausa*, 8, 334-347.
- Pladevall i Font, A., Benet i Clarà, A., 1984, «L'Organització territorial religiosa», *Catalunya romànica: II Osona I*, 69-90, Barcelona.
- Pladevall i Font, A., Català i Roca, P., 1993a, «Castell de Lluçà», *Els Castells Catalans*, volum IV, Segona edició, 806-815, Barcelona.
- Pladevall i Font, A., 1993b, «Castell d'Olost», *Els Castells Catalans*, volum IV, Segona edició, 880-885, Barcelona.
- Pladevall i Font, A., Català i Roca, P., 1993c, «Castell d'Oristà», *Els Castells Catalans*, volum IV, Segona edició, 886-887, Barcelona.
- Pladevall i Font, A., Català i Roca, P., B., M., 1993d, «Castell de Tornamira», *Els Castells Catalans*, volum IV, Segona edició, 888-887, Barcelona.
- Pladevall i Font, A., Català i Roca, P., 1993e, «Castell de Quer», *Els Castells Catalans*, volum IV, Segona edició, 895-897, Barcelona.
- Pladevall i Font, A., 1995, «[La pabordia de Palau, una dignitat i administració del Monestir de Ripoll](#)», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 7, 33-88.
- Pladevall i Font, A., 1997, *Santa Maria de Lluçà: antiga canònica agustiniana*, 3ª ed., Torelló.
- Pladevall i Font, A., Català i Roca, P., 1997, «Castell d'Avinyó», *Els Castells Catalans*, volum V, Segona edició, 490-495, Barcelona.
- Plans Canal, J., 2011, «[La defensa medieval a través de la toponímia: el cas del Lluçanès](#)», *Estrat Crític*, 5.2, 402-409.
- Ponsich, P., 2006, «Els Comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet», *Catalunya Carolíngia*, volum VIII, Barcelona.
- Pruenca i Bayona, E., 1995, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, Barcelona.
- Puigvert i Gurt, X., 1992, «[La introducció del delme a la Marca d'Hispania](#)». *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 13, 117-125.

- Reixach i Pla, M., 1996 [«Regests de pergamins i inventari de registres del desaparegut arxiu parroquial d'Oristà en el llegat de Josep Bach i Xicoy»](#). *Arxiu de textos catalans antics*, 15, 482 – 511.
- Ripoll i Vilamajor, J., 1826, *Testamento sacramental de la vizcondesa Richildis*. Vic.
- Rius Serra, J., 1945-1947, *«Cartulario de "Sant Cugat" del Vallés»*, Barcelona.
- Català i Roca, P., dir., 1997, *Els Castells Catalans*, volum V, Barcelona.
- Rocafiguera Garcia, F. de, 1987, [«El capbreu de la cambreria de Santa Maria de l'Estany de temps del cambrer Antoni Bet»](#), *Ausa* 118-119, 209-213.
- Rocafiguera i Garcia, F. de, 1999, [«La canònica de Santa María de l'Estany. Orígens i primera extensió \(1080-1157\). El seu diplomatarí»](#). *Tesis doctoral, Universitat de Barcelona*, Barcelona.
- Salrach i Marès, J. M., 1998, [«Tres mots polèmics: “villa”, mas i alou en època carolíngia»](#), *Quaderns*, 19, 9-28.
- Salvadó i Montoriol, J., 2012, [«El monestir benedictí de Sant Benet de Bages. Fons documental: identificació, edició i estudi. Segles X-XI»](#), Tesis doctoral, Universitat de Lleida, Lleida.
- Sánchez Collada, T., 2016, [«La dote matrimonial en el derecho castellano de la baja edad media. Los protocolos notariales del Archivo Histórico Provincial de Cuenca \(1504-1507\)»](#). *Espacio, Tiempo y Forma. Serie III, Historia Medieval*, 29, 699-734.
- Sánchez Pardo, J. C., 2014, «Organización eclesiástica y social en la galicia tardoantigua. una perspectiva geográfico-arqueológica del parroquial suevo», *Hispania Sacra*, LXVI, 439-480
- Sayous, A. E., 1995, *Els Mètodes comercials a la Barcelona medieval*, Barcelona.
- Serra i Vilaró, J., 1950, *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació dels seus arxius*, vol. III, Barcelona.
- Shideler, J. C., 1987, *Els Montcada: una família de nobles catalans a l'Edat Mitjana (1000-1230)*, Barcelona.
- Sotomayor Muro, M., 2004, Las relaciones iglesia urbana - iglesia rural en los concilios hispanoromanos y visigodos, *Antigüedad y cristianismo*, 21, 525-542.
- To i Figueres, L., 1997, *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*, Barcelona,
- Tremp, E., 1995, *Die Taten Kaiser Ludwigs*, Hannover.
- Udina i Abelló, A. M., 1984, *La successió testada a la Catalunya altomedieval*, Barcelona.
- Udina i Abelló, A. M., 1994, [«"Mitto in Baiolia" : Les solidaritats familiars i feudals a la Catalunya medieval \(s. X-XII\)»](#), *Medievalia* 11, 65-79.
- Udina i Martorell, F., 1951, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX y X. Estudio crítico de sus fondos*, Barcelona.
- Villanueva, J., 1821, *Viage literario a las iglesias de España: Tomo X. Viage á Urgel*, Valencia.
- Virgili, A., 2020, [«Conquista feudal y transformaciones agrarias: colonización agrícola y ganadería en el prado de Tortosa, siglos XII-XIII»](#), *Historia agraria*, 81, 165-194.

14 Indexis

Territoris

Abadia.....	124	Noguerola, vilar de.....	109
Alou prop d'Abadia.....	124	Olost, castell.....	24
Argelers.....	125	Oristà, castell.....	25
Arnaus.....	125	Oristà, guàrdia.....	59
Badia.....	125	Pardines, guàrdia de.....	62
Badia Jussà.....	126	Pardines, vila de.....	116
Badia Sobirà.....	126	Pinós, guàrdia de.....	62
Billaui.....	110	Pinós, vila de.....	135
Bonells.....	127	Prats de Lluçanès.....	116
Boteres.....	128	Púdua, vila de.....	102
Burgés.....	110	Puig Jussà.....	129
Camps.....	128	Puig Sobirà.....	129
Caraüll, castell de.....	17	Puig-Oriol, vila de.....	109
Castelló, el.....	41	Pujalt, el.....	130
Cirera, castell de la.....	18	Quer, Castell de.....	33
Cirera, vila de la.....	124	Relat.....	102
Clapers.....	128	Relat Sobirà.....	136
Codinac.....	111	Relat, mas (Sant Feliu).....	129
Comes Vertides.....	128	Riu.....	130
Comesòlives.....	114	Sala, castell de la.....	34
Costa de la Cavalleria.....	133	Salselles.....	118
Cudina.....	129	Sant Boi, castell de.....	36
Degollats, vila de.....	133	Sant Feliu Sasserra, castell de.....	37
Font.....	112	Sant Feliu Sasserra, guardiola de.....	37
Fontarmona.....	129	Sant Marçal, [vilar de].....	107
Gamizà, vilar de.....	134	Sant Martí de Merlès, terme de.....	132
La muller morta.....	114	Santa Eugènia de Relat, parròquia de.....	92
Llobartera.....	115	Santa Eugènia, torre de.....	63
Lluçà, castell de.....	18	Santa Maria de Merlès, terme de.....	131
Lluçà, pagus de.....	13	Serradellops, castell de.....	36
Lluçà, parròquia de.....	77	Soler de Bornac.....	113
Merlès, castell de.....	18	Sora.....	137
Merlès, parròquia de Santa Maria de.....	94	Tornamira, castell de.....	40
Merlès, terme de Sant Martí de.....	132	Torre d'Oristà.....	59
Merlès, terme de Santa Maria de.....	131	Vilaclara.....	124
Merlès, vall de.....	48	Vilaró.....	113
Noguerola, vall de.....	135		

Camins

Camí de Cardona.....	96
Camí de la Serra de l'Oliva.....	100
Camí de Berga a Osona.....	100

Camí de la serra de Degollats.....	100
Camí de Santa Maria de Merlès.....	101

Taula de figures

Figura 1: Castells i torres del Lluçanès a mitjan segle X.....	10
Figura 2: Evolució del territori del castell de Merlès - segles IX-X.....	23
Figura 3: Dominis i delmes de les terres al costat de la torre de Sant Feliu als segles XIII-XIV.....	39
Figura 4: Territori de Santa Eugènia a mitjan segle X.....	44
Figura 5: <i>Vilars, valls i esglésies</i> de la parròquia de Lluçà, segons la dotàlia.....	85
Figura 6: El camí de Cardona al segle X.....	99
Figura 7: Mapa dels termes de Sant Marçal i Santa Eugènia de Relat.....	104
Figura 8: Límits entre les possessions de Relat, Ripoll, la Cirera i els Tornamira a Sant Feliu al segle XIII.....	123

Índex general

1 Precedents.....	1
Restes visigodes.....	1
Hàbitats i fortificacions musulmanes.....	4
2 Els territoris del Lluçanès.....	8
El <i>pagus</i> de Lluçà.....	13
Els castells.....	14
Castell de Caràüll.....	17
Castell de la Cirera.....	18
Castell de Lluçà.....	18
Castell de Merlès.....	18
Castell d'Olost.....	24
Castell d'Oristà.....	25
Castell de Quer.....	33
Castell de la Sala.....	34
Castell de Serradellops.....	35
Castell de Sant Boi.....	35
Castell de Sant Feliu Sasserra.....	36
Castell de Tornamira.....	40
El Castelló.....	40
Les valls.....	43
La vall de Merlès.....	46
La vall de Relat.....	49
Les torres.....	51
Guàrdia d'Oristà.....	57
La Torre d'Oristà.....	57
Guàrdia de Pardines.....	59
Guàrdia de Pinós.....	60
La torre de Santa Eugènia.....	61
Les parròquies.....	62

Parròquia de Lluçà.....	75
Parròquia de Santa Eugènia de Relat.....	90
Parròquia de Santa Maria de Merlès.....	92
3 Els camins.....	94
Camí de Cardona.....	94
Camí de la Serra de l'Oliva.....	98
Camí de Berga a Osona.....	98
Camí de la serra de Degollats.....	98
Camí de Santa Maria de Merlès.....	99
4 Avinyó.....	100
5 Lluçà.....	108
6 Oristà.....	113
7 Prats de Lluçanès.....	115
8 Perafita.....	116
9 Salselles.....	117
10 Sant Feliu Sasserra.....	118
11 Santa Maria de Merlès.....	130
12 Sora.....	136
13 Annexes.....	138
Acrònims dels Arxius.....	138
Drets i llicència.....	138
Bibliografia.....	140
14 Indexis.....	144